T.C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

BULGARİSTAN'DA SİYASAL – EKONOMİK GELİŞMELER VE KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ (1878 – 1944)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan: Meliha ÇETİN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÖZSOY

Edirne, 2022

Tezin Adı : Bulgaristan'da Siyasal-Ekonomik Gelişmeler ve Kooperatifçilik Hareketi (1878 – 1944)

Hazırlayan : Meliha ÇETİN

ÖZET

Bulgaristan 1878'de bağımsızlığına kavuşmuş, anayasaya dayalı meşrutiyetle yönetilmeye başlamıştır.

1887'de başbakan olan Stefan Stambolov döneminde, Bulgaristan'da istikrar sağlanmış, hem sanayileşme hem de Avrupa ile ticaret hızla gelişmiş, tarımsal üretimin arttırılması için de çalışmalar yapılmıştır. Köylüler dayanışma amacıyla "**B**ulgaristan **T**arım **U**lusal **B**irliği"ni kurmuşlardır. 1911'de Aleksandır Stamboliyski liderliğindeki BTUB en güçlü muhalif grup olmuştur.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı, hem siyasi yapıyı hem de ekonomik yapıyı sarsmıştır. 1919'da başbakan olan Stamboliyski, tarım ülkesi olarak kabul ettiği Bulgaristan'da toprak reformu yaparak, köylüyü zenginleştirmek ve tarım üretimini arttırmayı hedeflemiştir.

1930'larda dünya ekonomik krizi Bulgaristan'ı da etkilemiş siyasi dalgalanmalar yaşanmıştır. 1930'ların sonlarında ekonomik iyileşme sağlanmıştır. Hem tarımsal üretim hem de kooperatif üye sayıları artmıştır. Hububat ekiminden endüstriyel ürün ekimine geçiş yapılmıştır. Fakat az topraklı çiftçi sayısı da artmıştır.

Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşına katılması ve kaybetmesi hem sosyal olarak hem de ekonomik olarak Bulgaristan'ı istikrarsızlaştırmıştır.

Bulgaristan'ın bir tarım ülkesi olması ve çiftçilerinin büyük kısmının az topraklı olması tarımsal üretim açısından büyük bir sorun olmuştur. Bu dönemde hızla gelişen kapitalizm hem sanayi işçilerinin hem de köyde küçük topraklı ve sermayesi az çiftçilerin ezilmesine neden olmuştur. Daha çok sosyalist ve komünistlerin yaptığı çalışmalar sonucu sanayide sendikalaşma, tarımda kooperatifleşme, işçi ve çiftçilerin haklarını savunmada yararlanılan örgütlenme şekli olmuştur.

Kooperatiflerle ilgili yasal düzenlemeler ilk başta “Ticaret Yasası” içinde yer almıştır. Daha sonra kapsamlı bir “Kooperatifler Yasası” çıkarılmıştır. Bu sayede “Kooperatifler Birliği” kurulmuştur. Tarım işletmelerine kredi sağlamak için önceleri sadece Ziraat Bankası varken daha sonra Halk Bankaları ve Bulgar Kooperatif Tarım Bankası kurulmuştur.

Kooperatifler, çiftçinin eğitimi, teknolojik gelişmelerin çiftçiye ulaştırılmasında da etkin olmuşlardır. 1900’lere göre kooperatif sayısı 1940’lı yılarda üç kat artmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bulgaristan, siyasal yapı, iktisadi yapı, tarımsal üretim, kooperatifçilik

Thesis Title : Political-Ekonomic Development in Bulgaria and Cooperative Movement (1878-1944)

Prepared by : Meliha ÇETİN

SUMMARY

Bulgaria gained its independence in 1878 and began to be governed by a constitutional monarchy.

During the reign of Stefan Stambolov, who became prime minister in 1887, stability was ensured in Bulgaria, both industrialization and trade with Europe developed rapidly, and efforts were made to increase agricultural production. The villagers established the "Bulgarian Agricultural National Union" for the purpose of solidarity. In 1911, BTUB, led by Alexander Stamboliyski, became the strongest opposition group.

The Balkan Wars and the First World War shook both the political and economic structure. Stamboliyski, who became the prime minister in 1919, aimed to enrich the peasants and increase agricultural production by making land reform in Bulgaria, which he accepted as an agricultural country.

In the 1930s, the world economic crisis also affected Bulgaria and there were political fluctuations. In the late 1930s, economic recovery was achieved. Both agricultural production and the number of cooperative members increased. A transition was made from grain cultivation to industrial crop cultivation. But the number of farmers with less land has also increased.

Bulgaria's II. Participating in and losing in World War II destabilized Bulgaria both socially and economically.

The fact that Bulgaria is an agricultural country and most of its farmers have little land has been a big problem in terms of agricultural production. The rapidly developing capitalism in this period caused both industrial workers and farmers with small land and little capital to be oppressed in the village. As a result of the efforts of the socialists and communists, unionization in industry, cooperatives in agriculture,

and the defense of the rights of workers and farmers became the form of organization used.

Legal regulations regarding cooperatives were initially included in the “Trade Law”. Later, a comprehensive “Cooperatives Law” was enacted. In this way, the “Cooperatives Union” was established. In order to provide loans to agricultural enterprises, only Ziraat Bank existed before, and then People's Banks and Bulgarian Cooperative Agricultural Bank were established.

Cooperatives have also been active in the education of the farmer and the delivery of technological developments to the farmer. Compared to the 1900s, the number of cooperatives tripled in the 1940s.

Keywords: Bulgaria, political structure, economic structure, agricultural production, cooperatives

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, 1878'de Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığını kazanan Bulgaristan'ın prenslik döneminden komünizm dönemine kadar ki hem siyasi hem de iktisadi kalkınma süreci incelenmiştir.

Bulgaristan'ın o dönemde bir tarım ülkesi olarak tanımlanması nedeni ile bu çalışmada Bulgaristan sanayisindeki gelişmeler kısaca anlatılırken, tarımsal alandaki gelişmeleri ve özellikle daha çok sosyalist görüşün desteklediği tarımsal kooperatifleşme ve sorunlarına yer verilmiş, Bulgaristan'daki kooperatifleşme hareketinde Bulgar Komünist Partisinin desteklerinden ve başarılarından söz edilmiştir.

Bu çalışmada Balkanlar ve Bulgaristan üzerine çalışma fikrini veren Doç. Dr. İbrahim KAMİL ile konunun çalışma ekonomisi ile bağlantısı için yönlendiren seminer hocam ve İİBF Dekanı Prof. Dr. Ayhan GENÇLER'e, çalışmanın şekillenmesinde ve içerik düzenlemesinde yol gösteren, her aşamada görüşleriyle yardımcı olan Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÖZSOY'a, yazım aşamasında ve metnin şekillendirilmesinde destek olan eşim Dr. Ahmet ÇETİN'e gösterdikleri ilgi ve sabırdan dolayı çok teşekkür ederim.

Meliha ÇETİN

EDİRNE - 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET …….. i

SUMMARY …… iii

ÖNSÖZ …… v

İÇİNDEKİLER ……..…….... vi

TABLOLAR LİSTESİ ……..... ix

KISALTMALAR LİSTESİ……... xi

GİRİŞ : …….. 1

1.BÖLÜM: BAĞIMSIZLIKTAN KOMÜNİZM DÖNEMİNE KADAR SİYASİ GELİŞMELER (1878 – 1944) ……. 4

1.1.Bulgar Prensliğinin Kuruluşu ……..…. 4

1.1.1.Kurucu Meclis ve Prens Aleksandır……. 4

1.1.2.Stefan Stambolov'un Başbakanlığı Dönemi …….…..…. 7

1.1.3.Prens Ferdinand'ın İktidarı ……..……...…. 9

1.2.Ferdinand'ın Kendisini Çar İlan Etmesi ve Tam Bağımsızlık …. 10

1.2.1. Balkan Savaşları ……..…. 11

1.2.2. I. Dünya Savaşı …….…... 13

1.3.Çar III.Boris ve Başbakan Aleksandır Stamboliyski……. 15

1.3.1.Aleksandır Stamboliyski ve Tarım Reformu …….…. 15

1.3.2.Stamboliyski'nin İktidardan Düşüşü …… 17

1.3.3.Tsankov ve Liapchev Hükümetleri ……. 18

1.3.4.1930'ların Krizleri, Siyasi Sorunlar ….……..…. 19

1.3.5. Çar Diktatörlüğü ……..…….....…. 21

1.3.6. I. ve II. Dünya Savaşları Arası Ekonomik Durum ..……..…. 22

1.3.7. 1930'ların Sonlarında Dış Politika ……. 23

1.3.8. II. Dünya Savaşı ……. 24

1.4.Çar III. Boris'in Ölümü ve Yönetim Krizi ……... 25

1.4.1. Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği Tarafından İşgali ……..……. 26

2.BÖLÜM: BAĞIMSIZLIKTAN KOMÜNİZM DÖNEMİNE KADAR İKTİSADİ DURUM (1878-1944) …….…….....… 28

2.1.İktisadi Durumu Etkileyen ve Belirleyen Faktörler ……. 28

2.1.1.Toprak Altı Zenginlikler…….……. 28

2.1.2.İklim ve Doğal Kaynaklar……...…. 29

2.1.3.Nüfus ve İnsan Kaynağı …….……..…..…….…. 33

2.1.3.1.Toplam Nüfus ve Gelişmesi ……. 33

2.1.3.2. Çalışabilir Nüfus ve Çalışma Durumu …….. 36

2.2. Sanayi ……..……..... 42

2.2.1.Genel Olarak Sanayinin Durumu ……..……. 42

2.2.2.Sanayide Gelişme ve Üretim Durumu …… 53

2.2.3.Tüm İşkollarında Çalışma Koşulları ve Mali Durumlar ……..……. 59

2.3. Tarım ……..……. 64

2.3.1.Genel Olarak Tarımın Durum …….……..…. 64

2.3.2.Tarım İşletmelerinin Dağılımı …….…..…..……. 68

2.3.3.Tarımda Teknolojik Gelişmeler ve Eğitim …….……. 71

2.3.4.Tarım Üretimi …….…….……. 74

3.BÖLÜM: BULGARİSTAN'DA KOOPERATİFLEŞME HAREKETİ (TARIMSAL ÖRGÜTLENME) ….…….…… 79

3.1.Kooperatifçiliğin Tanımı ve Tarihi Gelişimi……..…. 79

3.2.Bulgaristan'da Kooperatifçilik ……. 90

3.2.1.Tüketim Kooperatifleri ……. 97

3.2.2.Tarım Kooperatifleri …….…… 101

3.2.3.Esnaf Kooperatifleri …….……... 116

3.2.4.Diğer Kooperatif Tipleri …….……. 117

3.2.5.Kooperatif, Ortaklık ve Kuruluşların Sayı ve Türleri ……..… 119

3.2.6.Kooperatif Hareketine Destek Olan Kuruluşlar ve Rolleri ……..… 120

SONUÇ ..……..……. 124

KAYNAKÇA ……...…. 136

EKLER ……...…. 142

1. 1879 Tırnova Anayasası (Orijinal) ……**….** 142

2. 1879 Tırnova Anayasası (Türkçe) ……. 151

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo-1. Madencilikte Çalışan Özel İşletmeler ……..... 29

Tablo-2. Bulgaristan'da Başlıca Nehirler……..…….…….. 31

Tablo-3. Bulgaristan Nüfusunda Miktar Gelişmesi ve Yoğunluk ….…… 34

Tablo-4. Yıllık Doğum-Ölüm Oranları ve Doğal Nüfus Artış Hızı …… 34

Tablo-5. Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı …….……. 36

Tablo-6. 1934'te Faal Nüfus'un Çalışma Alanlarına ve Meslekteki Durumlarına Göre Oransal Dağılışı …….….. 37

Tablo-7. Sürekli Çalışma Yükümlülüğüne Katılanlar ve Çalışılan Kurum 40

Tablo-8. 1877'lerde Farklı Sanayi İşletmeleri Üretimi ……. 43

Tablo-9. Bağımsızlık yıllarının başında Bulgaristan topraklarında bulunan bazı fabrikalar ve yaklaşık çalışan sayısı …….……. 43

Tablo-10. 1900-1912 Alt döneminde Büyük Sanayi İşletmeleri Gelişmesi 54

Tablo-11. İki Dünya Savaşı Arasında Bulgaristan'da Büyük İşletmelerde Yabancı Sermaye …….……..… 57

Tablo-12. İşçilerin Günlük ve Net Aylık Gelirleri (Leva) ……..… 62

Tablo-13. Memurların Ortalama Nominal ve Reel Aylık Gelirleri (Leva) … 62

Tablo-14. 1908-1939 Arasında Bazı Mal Fiyatları ve İşçi Gelirleri (Leva) .. 62

Tablo-15. 1882-1883'lerde Güney Bulgaristan'da (Doğu Rumeli) Bulgar ve Türkler arasında Toprak Dağılımı …….. 69

Tablo-16. 1934'te Bulgar Tarımında Bazı Araçlar……... 72

Tablo-17. Tarımsal Toprakların Başlıca Kullanılış Biçimi (Nadas Dahil) … 74

Tablo-18. Bazı Yıllarda Bitkisel Üretim ……..… 76

Tablo-19. Yıllara göre bazı bitkilerde verim gelişmesi (Hektar/Kg.) …… 76

Tablo-20. Bulgaristan'ın 1934'te Hayvan Varlığı ……..……..... 77

Tablo-21. 1936-1937'de Tarımda Bitkisel Üretim Değeri ……..…….. 77

Tablo-22 Veselinovo Köyü Karma Kooperatifin Fon Değişimleri …..… 108

Tablo-23. Kooperatif tür ve sayıları …….. 119

KISALTMALAR

BRCC : Bulgaristan Devrimci Merkez Komitesi

BANU : Bulgarian Agrarian National Union (Bulgaristan Tarım Ulusal Birliği)

BZNS : Bilgarski Zemedelski Naroden Siyuz (Bulgar Halk Çiftçi Birliği)

VMRO : Внатрешна македонска револуционерна организација (Vnatrešna makedonska revolucionerna organizacija) (İç Makedon Devrimci Örgütü)

IMRO : Internal Macedonian Revolutionary Organization (İç Makedon Devrimci Örgütü)

BCP : Bulgar Komünist Partisi

BWSDP : Bulgarian Workers' Social Democratic Party

BSDİP : Bulgaristan Sosyal Demokrat İşçi Partisi

GİRİŞ

Bulgaristan, Balkan Yarımadasında yer alır ve yüzölçümü yaklaşık 111.000 kilometrekare olup, doğusunda Karadeniz, kuzeyinde Romanya, güneyinde Yunanistan ve Türkiye ve batısında Sırbistan ile Makedonya yer almaktadır. Tarihsel akış içinde Bulgaristan'ın sınırları, varlığının başlangıcından beri çok değişmiş olmasına rağmen, 1944'ten sonra sınırları hemen hemen kesin belirlenmiştir. Bulgaristan o zamana dek sınır değişimlerinden dolayı ciddi bir ekonomik sıkıntı çekmemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Bulgaristan'ın nüfusunun büyük bir yüzdesini etnik Bulgar halkından oluşmaktaydı, ancak farklı zamanlarda hem Bulgaristan'a hem de Bulgaristan'dan çeşitli ülkelere göçler gerçekleşmiştir. Her ne kadar milliyetçi Bulgarlar, Makedonya üzerinde Sırbistan ve Yunanistan'dan daha çok pay sahibi olduklarını iddia etseler de ülkenin sınırlarını Makedonya'ya doğru genişletme konusunda bir tartışma yaşanmamıştır.

1991'de Bulgaristan'ın toplam sınırı 2.264 kilometre olarak belirlenmiştir. Batı ve kuzey sınırlarında sırasıyla Makedonya, Sırbistan ve Romanya yer almakta ve Karadeniz kıyı şeridi de tüm doğu sınırını oluşturmaktadır. Romanya sınırı, ülkenin kuzeybatı köşesinden Silistre şehrine kadar 464 kilometre boyunca Tuna Nehri'ni takip etmekte ve daha sonra kuzeydoğudaki Varna ilinde 136 kilometre boyunca doğu-güneydoğuya doğru inmektedir. Bulgaristan tarafında dik yamaçlar ve Romanya tarafında geniş bir bataklık ve bataklık alanı olan Tuna Nehri, Avrupa'nın en etkili nehir sınırlarından birini oluşturmuştur. Dobruca'dan geçen hat keyfi olarak belirlenmiş olduğundan uluslararası antlaşmalara göre birkaç kez yeniden çizilmiştir. Bu süreçte, bu bölgede yaşayanlar, ulusal tercihleri olan kendi seçtikleri ülkeye yerleştiler. Bulgaristan, güneyde de Yunanistan ve Türkiye ile sınırlanır. Yunanistan sınırı 491 kilometre, Türkiye sınırı 240 kilometre uzunluğundadır.

Hemen hemen MS.7. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden göç ile gelen Bulgarların kurduğu bir devlettir. Bulgaristan'ın bölgedeki siyasi gücü çok inişli çıkışlı olmuş ve 1400'lü yıllardan 1878'de bağımsızlığını yeniden elde edene kadar yaklaşık beş yüz yıl tamamen Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 1878'de bağımsızlığını kazandıktan sonra önce Meşruti Prenslik, sonra Meşruti Krallık ile yönetilmiştir. II.

Dünya Savaşındaki mağlubiyetten sonra Bulgaristan'ın Sovyetler tarafından işgali sonrasında yönetim şeklini değiştirerek sosyalist-komünist çizgiye giren Bulgaristan 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliğinin dağılması ile yönetim şeklini de değiştirerek çok partili demokratik parlamenter sisteme geçmiş ve süreç içinde Avrupa Birliğine üye olmuştur.

Tarih boyunca insan toplulukları, şehir devletler, feodal beylikler, imparatorluklar, ulus devletler şeklinde örgütlenmişler, yönetimlerindeki insanların eğitim, güvenlik, sağlık, beslenme gibi sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bu sorunlar arttıkça da çeşitli yönetim şekilleri ortaya konmuş, tüm toplumun yönetime katılabileceği, fikirlerini söyleyebileceği sistemler ortaya atılmıştır. Artan nüfus ve kaynakların kıtlığı, adil paylaşım istekleri ülkelerde monarşist yönetimleri kenara iterek demokratik yönetimlere geçişe neden olmuş, sanayi devrimi sonrasında ise sosyalist ve komünist sistemler bazı ülkelerde denenmiştir.

Her ne kadar yönetim şekilleri sorunları çözmek üzere güncellense de bir ülkenin doğal kaynak zenginliği, tarım arazilerinin verimliliği, iklim şartlarının uygunluğu, coğrafi yapısı, yaşayan nüfusun eğitim durumu o ülkenin refah düzeyi için belirleyici niteliklerdir. Ancak bu kaynaklara sahip olmak ta yeterli değildir. Devletin de iyi bir yönetim sistemine ve işbilen yöneticilere sahip olması gereklidir.

Bulgaristan bağımsızlığını elde ettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak, Bulgaristan'a bağımsızlığını vermek için çabalarda bulunan ülkeler, Bulgaristan'ın nasıl ve kimlerle yönetileceği kararını da vermişler ve bir bakıma bağımsızlığına ipotek koymuşlardır. Bu, bir bakıma emperyalist tutum Bulgar halkının refah düzeyine erişmesini engellemiş ve çalışma hayatında birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. İşçilerin aleyhine birçok ödün verilerek sanayinin geliştirilmesi için kurulan fabrikalarda çalışan işçi sayısının artması sendikal örgütlenmeyi, tarımda az topraklı köylülerin topraklarının elden çıkmasını önlemek ve dayanışma sağlamak için de kooperatif örgütlenmesine gidilmiştir.

Özellikle Bulgaristan'ın bir tarım ülkesi olması, toprak reformunun yapılmasını, üretici köylünün eğitilmesini, üretim artırılması için hem finans hem de ileri teknolojinin getirilmesini ve ürettiği ürünün değerinde satılması için de birlikler kurulmasını gerektirmiş, o dönemde kapitalist yapılı hükümete karşı bu faaliyetleri Bulgar Komünist Partisi desteklemiş ve kooperatif hareketini geliştirmiştir.

Bundan sonraki bölümlerde, önce Bulgaristan'ın tarihsel ve siyasi gelişimini, bağlı olarak da ekonomik yapısını daha kapsamlı olarak inceleyeceğiz.

1.BÖLÜM
BAĞIMSIZLIKTAN KOMÜNİZM DÖNEMİNE KADAR SİYASİ GELİŞMELER (1878 – 1944)

1.1.Bulgar Prensliğinin Kuruluşu

1877'deki Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması[1] (San Stefano - Yeşilköy) ve sonrasında, 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması[2] ile Avrupalı büyük devletlerin çizdiği sınırlar içinde 1878'de yeni bir Bulgar Prensliği kurulmuştur.

1.1.1.Kurucu Meclis ve Prens Aleksandır

Berlin Antlaşmasına göre bir Kurucu Meclis ve Osmanlı Devletinin de onaylayacağı bir prens seçilmesi gerekiyordu. Kurucu Meclis, 22 Şubat 1879'da, Tırnova'da, kısmen seçilmiş ve kısmen atanmış olan 231 kurucu meclis üyesi, bağımsızlıktan önce var olanlara benzer, muhafazakâr ve liberal gruplardan oluşmuş bir şekilde toplanmıştır. Liberaller, bağımsızlık hareketini oluşturan köylüler ve aydınların ittifakının tek bir parlamento meclisinde temsil edilmesini sürdürmeyi; muhafazakârlar Bulgar köylü sınıfının siyasi sorumluluk için hazır olmadığını ve bu nedenle sınırlı yetkilere sahip ikinci bir meclis ile temsil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Berlin Antlaşmasına göre prens seçilene kadar yönetimin başında önce Prens Çarkovski sonra Dondukov Korsakov komiser olarak Prens vekilliği yapmıştır.[3] Tırnova Anayasası'nın çerçevesi, Sırbistan ve Romanya anayasalarına dayanan bir taslak olarak hazırlanmıştır. Kurucu Meclis bu belgeyi yeniden yapılandırırken, liberal görüş hâkim olmuş; tek meclisli bir parlamentoya "Sobranie (meclis)" karar verilmiş ve seçimlerde sadece erkeklerin oy kullanması kararlaştırılmıştır. "Sobranie"'nin yıllık sonbahar oturumlarının 15 Ekim (Teşrin-i evvel – 15 Kasım (Teşrin-i sani)[4] arasında yapılmasına ve ülkenin, hükümdar ve

---

[1] Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi Yayınları No:38, 1.Baskı, Işık Matbaası, İstanbul, Eylül 1979, s.80

[2] İbrahim Kamil, "Krallık Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, 2.Cilt Çağdaş Balkanlar; 3.Baskı, Editörler Bilgehan Atsız, Osman Karatay; Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.547

[3] Tuğrul Özcan, "Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Milli Meclisi (1879-1885)", *M. Kemal Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, Hatay, 2014, C.11, S.25, s.99-109

[4] a.g.m., s.104

parlamentodan sorumlu bir bakanlar konseyi tarafından ortaklaşa yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Tırnova meclisi, 1877 savaşında Ruslara katılan genç bir Alman asilzade Hesse hanedanından bir Prens olan Battenburg'lu Aleksandır'ı, Batılı devletlerin de onayı ile modern Bulgaristan'ın ilk prensi olarak seçmiştir. Seçilen Prens Aleksandır, Rus çariçesinin de akrabası idi.[5]

Prens Aleksandır ilk günden itibaren, Bulgaristan'daki liberal kanata ve çok liberal bulduğu Tırnova Anayasası'na[6] karşı çıkmıştır. Bu nedenle de Prens anayasayı uygulamaya koymadan muhafazakârlardan oluşturduğu bir hükümet konseyi ile ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Ancak liberal kanadın baskıları sonucu ilk yasal seçimleri 1879 Ekim'de yapmak zorunda kalmıştır. Seçimlerde çoğunluğu liberaller kazanmasına rağmen Prens Aleksandır yine muhafazakârlarla hükümeti kurmaya çalışınca liberallerle arasında gerginliğe neden olmuştur. İki yıl süren çekişmenin sonucunda Dragan Tsankov başkanlığındaki liberal bakanlar konseyi kurulmuştur. Liberaller Rusya yanlısı davranırken,[7] muhafazakârlar Rusya karşıtı davranışlarda bulunuyorlar, çeşitli kurumlarda görevli Rus ordusundan yüksek rütbeli subayların görevden uzaklaştırılmasına ve yerlerine de Prens Aleksandır'ın istediği Alman subaylarına görev vermeye çalışmışlardır.[8] Rusya bu durumdan rahatsız olmuştur. Ancak Rus Çarı Aleksandır II, 1 Mart 1881'de suikast sonucu ölünce yerine daha muhafazakâr Aleksandır III geçmiştir. Yeni Rus çarının muhafazakâr olması nedeniyle Prens Aleksandır yeni Çar'ın desteğini almış ve istediği anayasa değişikliklerini yaptırmıştır. Anayasa değişikliğine Alman ve Avusturya-Macaristan da onay vermiştir.[9] Suikast Rusya'da muhafazakârlığı teşvik etmiş ve Bulgar liberaller 1880'lerin başında dış ekonomik yardımı reddederek Rusları endişelendirmişlerdir. Liberallerin bu tutumu üzerine, Rusya, seçimlere müdahale etmiş ve liberallerin seçilmesini engellemiştir. Meclisin gücünü sınırlayan değişiklikler ile liberal etki keskin bir şekilde azalmıştır. Ancak, Bulgaristan'ı yönetmeye yönelik muhafazakâr

---

[5] a.g.m., s.103

[6] Tırnova Anayasası 1879'da kabul edilmiş olup dönemin en demokratik anayasalarındandı.
Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi Yayınları No:38, 1.Baskı, Işık Matbaası, İstanbul, Eylül 1979, s.90

[7] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.9

[8] a.g.e, s.8

[9] a.g.e, s.10

grubun popüler desteği çok az olduğu için Prens Aleksandır, 1881 ve 1885 arasında liberallerle bir dizi uzlaşmaya varmıştır. Tırnova Anayasası esasen 1883'te Tsankov ve muhafazakârlar arasındaki anlaşma ile restore edilmiş ve anayasal sorun çözülmüştür. Bulgaristan'ın kuruluşunun ilk iki yılında iki parlamento ve yedi kabine dağılmıştır.

1884'e kadar muhafazakâr grup hükümeti terk etmiştir, ancak liberaller, Berlin Antlaşması'nın gerektirdiği gibi Ruse-Varna Demiryolunu İngilizlerden satın almanın yüksek fiyatı nedeniyle muhafazakârlar ile görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Daha önceki anlaşmazlıklarda da olduğu gibi, liberallerin içindeki daha radikal grup, Berlin Antlaşması'nı uygulatmaya uğraşan Avrupalı güçlerin etkisini azaltmaya çalışmıştır. Bu gruba, 1880'lerin ortalarında devrimci lider Lüben Karavelov'un kardeşi ve başbakan Petko Karavelov başkanlık etmiştir.

Bu dönemin en önemli meselesi Bulgaristan'ın Rusya ile değişen ilişkisi olmuştur. Bulgaristan'ın Rus ordusuna karşı düşmanlığı, Bulgaristan'ı Tuna ve Romen demiryolları üzerinden Rusya'ya bağlayacak, Ruslar için stratejik bir demiryolu (Siviştov-Tırnova-Sofya) inşa etmeyi reddetmesi ve Prens Aleksandır ile Çar Aleksandır III arasındaki zayıflayan ilişkiler, yabancılaşmanın artmasına katkıda bulunmuştur.[10]

Muhafazakâr Rusya, artık Balkanlar'da huzursuzluktan çekindiği ve Petko Karavelov'un hem Makedonya hem de Doğu Rumeli sorununu ileri sürmesi sonucu Rus subaylarını Bulgar ordusundan geri çekmiştir. Prensin görevlendirmesi üzerine Karavelov, Liberaller ile hükümeti kurmuş ve yeniden Tırnova Anayasası'nı yürürlüğe koymuştur. Daha önce de tartışmaları yapılan Doğu Rumeli'nin ilhakı sorunsuzca halledilmiş ve Bulgaristan sınırları genişlemiştir.[11]

Yunanistan ve Sırbistan, çıkarlarının tehdit edildiğini görmüş ve Bulgaristan'a savaş ilan etmiştir. Bulgar ordusu Slivnitsa Muharebesinde Sırbistan'a karşı Rus yardımı olmadan parlak bir zafer kazanmıştır. Zafer, Bulgaristan ve Prens Aleksandır için büyük bir ulusal gurur kaynağı olmasına rağmen, Rus eğitimli Bulgar ordu

---

[10] Glenn E. Curtis (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.23

[11] Emine Şam, "Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhâkı", *History Studies, International Journal Of History*, Vo.3/1, 2011, s.236-251

subayları, Ağustos 1886'da Prens'i görevden almıştır. Rus yanlısı subaylar karma bir hükümet kurmak istedilerse de gerçekleşmemiş ve Rus çarı Alexander III, Prens Aleksandır'ı Bulgaristan'a geri göndermesine rağmen Prens 17 Ağustos'ta geri döndüğü Bulgaristan'da yönetim için Büyük Millet Meclisi Başkanı Stefan Stambolov başkanlığındaki Naipler Kurulu'nu görevlendirerek ülkeden ayrılmıştır.

1.1.2.Stefan Stambolov'un Başbakanlığı Dönemi

Bulgar Meclisi yeni bir Valdemar Datski'yi prens olarak önermiş olmasına rağmen Rusya'nın kabul etmemesi, Rusya'nın istediği Prens adayını da Bulgaristan'ın kabul etmemesi iki ülke arasındaki ilişkileri germiştir. Rus yanlısı subayların geçici Rus işgali ve hükümetin devrilmesi isteği Stefan Stambolov'un kararlı duruşu sonucu engellenmiştir. Sonuçta 6 Kasım 1886'da, 10 sene süreyle Rusya ile diplomatik ilişkiler kesilmiştir.

Rus eğitimli bir liberal olan Stambolov, 1887'de başbakan olmuş ve Bulgar politikasını Rus gereksinimlerine göre uyarlamayı bırakmıştır. Stambolov, 1887'de bir ordu ayaklanmasını acımasızca bastırmış ve ülkenin demokratik kurumlarını sıklıkla göz ardı ederek, Bulgaristan'a benzeri görülmemiş bir istikrar getiren yedi yıllık sert bir yönetime başlamıştır. Bu arada, Bismarck tarafından desteklenen Katolik bir Alman prens olan Ferdinand Von Saxe Coburg Gotha, 7 Temmuz 1887'de Bulgar tahtını kabul etmiştir.[12]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık, 19. yüzyılın sonunda Bulgaristan'a ciddi ekonomik ve sosyal değişimler getirmiştir. Sanayileşme hızla ilerlemiş (1878 ve 1887 arasında otuz altı büyük fabrika açılmıştır) ve yerinden edilmiş zanaatkârlardan ve tarım işçilerinden yeni bir endüstriyel işçi sınıfı oluşmuştur. Zorlu çalışma koşulları kentsel yoksulları sosyalizmin nedenine götürmüş ve 1891'de Sosyal Demokrat Parti kurulmuştur (Daha sonra fraksiyonlarından birinin Bulgar Komünist Partisi'ne dönüşmesi, o organizasyonu dünyanın en eski komünist partisi haline getirmiştir.)[13]. İlçe merkezli ticaret ve lonca yapısı, Bulgaristan'ın Berlin Antlaşması ile açıldığı Batı Avrupa ticaretinin akınına uğramıştır.

---

[12] Glenn E. Curtis (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.25

[13] a.g.e., s.25

Sanayileşmeye rağmen, Bulgaristan öncelikle tarımsal bir ülke olarak kalmıştır. Bağımsızlık, Osmanlı feodal toprak sahipliği sistemini ortadan kaldırmıştır. Bulgar köylüler, Türk toprak ağaları ülkeden ayrıldıktan sonra satılan veya boşta kalan arazileri ucuza satın alabilmişler veya sadece işgal etmişler ve köy temelli küçük bir toprak sahipliği sistemi başlamıştır. Hükümetin ağır toprak vergilerine rağmen tarımsal üretim artmıştır. Birçok köylü tarımsal vergilerin ağırlığı nedeniyle veya arazi satın almak için yüksek faizle borçlanma gerektiği için kentsel iş gücüne zorlanmıştır. 19. yüzyılın sonuna kadar, Bulgaristan nüfusunun büyük çoğunluğu küçük toprak sahipleri veya bağımsız küçük esnaflardan oluşmaktaydı.

1886'da Stambolov tarafından kurulan Halk Liberal Partisi, aşırı milliyetçiliği ve muhalefet partilerini bastırmak ve ekonomik büyüme koşullarını yaratmak için güç kullanmıştır. 1886 darbesinden sonra ordu sıkı bir şekilde kontrol altına alınmıştır. İktidardaki yöneticilerin yeniden seçilmesini sağlamak için seçmenlerin gözü korkutulmuş ve siyasi patronaj artmıştır. Kendisinin ve Ferdinand'ın Almanya ve Avusturya-Macaristan ile bağlarını kullanan Stambolov, dış krediler, korumacılık, genişletilmiş bir sanayi ve ulaşım altyapısı ve sermaye birikimi için katı bir vergi sistemi içeren kapitalist bir Bulgar ekonomik sistemi kurmuştur. Bulgaristan ekonomisi için özellikle önemli olan, 1888'de Bulgaristan üzerinden geçen Viyana-İstanbul Demiryolunun ve 1890'ların başlarında Burgaz-Yambol Demiryolunun tamamlanması olmuştur. Stambolov, sanayi politikasından yararlanan girişimcilerden güçlü siyasi destek almıştır. Stambolov dönemi, Bulgar siyasi sisteminde yürütmenin yasama gücü üzerindeki zaferini göstermiştir.[14]

Ferdinand'ın Ruslar tarafından kabul edilmemiş olması, 1890'ların başında Bulgar tahtının meşruiyeti açısından önemli bir sembolik sorun olmuştur. Stambolov gücünü pekiştirdikten sonra prensin suikast ya da devrilme tehdidine karşı Ferdinand'ın bir varisinin olması için uğraşmış ve 1894'te sonradan III. Boris adını alacak olan oğlu doğmuştur. Bu arada, Stambolov'un otokratik manevra ve sert politikaları, özellikle 1890'lar ona birçok düşman kazandırmıştır. Stambolov'u gereğinden fazla güçlü bulan ve onun siyasi bir sorumluluk haline geldiğine inanan

[14] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.26

Ferdinand, 1894'te başbakanı görevden almıştır.[15] 1895'te Makedon radikalleri Stambolov'a suikast düzenlemişlerdir.[16]

Makedon huzursuzluğu yirminci yüzyıla kadar devam etmiştir. 1894-1896 yılları arasında Konstantin Stoilov hükümeti, Stambolov'un Makedon aşırılık yanlılarını kontrol etme politikasını tersine çevirmiştir. Yüzyılın sonunda Makedonya'daki toprak imtiyazları için Türklerle müzakere etmeye çalıştığında Stoilov, VMRO'yu kontrol edemediğini görmüştür. 1900'e gelindiğinde, Bulgaristan'ın standart ilhak politikası hedefi üzerinde Makedon özerkliğini savunan bu grup, Bulgaristan içindeki Makedon kurtuluş hareketinin kontrolünü ele geçirmiştir.

1903'te Makedon kurtuluş güçlerinin düzenlediği Ilinden-Preobrazhensko İsyanı'nda, liderleri Gotse Delchev'in ölümünden sonra VMRO'nun etkisi azalmıştır. Çok sayıda mülteci, Makedonya'dan Bulgaristan'a geçmiştir. Bulgar halkının Makedon sorununa yönelik sempatisi de azalmış ve 1905'te hükümetin dikkati de iç meselelere dönmüştür.

1.1.3.Prens Ferdinand'ın İktidarı

Esasen muhafazakâr olan yeni yönetim ve Ferdinand, Bulgar politika yapımında baskın güç haline gelmiştir. Rusya onu 1896'da nihayet tanıdığında pozisyonu daha da güçlenmiştir. Tanınma bedeli, Prens Boris'in Katoliklikten Ortodoksluğa geçmesi olmuştur. Rusların tutumu, III. Aleksandır'ın 1894'te ölmüş olması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus ve Bulgar çıkarlarını tehdit edecek bir şekilde çökmeye başlaması nedeni ile değişmiştir. Stambolov'un ölümünden sonra yaklaşık yirmi yıl güçlü bir politikacı ortaya çıkmamış ve Ferdinand, karşıt grupları manipüle ederek gücünü korumuştur. Anayasaya göre nadiren çalışan bir parlamenter sistemde 1912 yılına kadar birkaç liberal ve muhafazakâr parti iktidarda kalmıştır. Bulgar Sosyal Demokrat Partisi, yeni siyasi düzende yerini almış, sınıf mücadelesini savunmuş, işçi sınıfından üye almış ve grevler örgütlemiştir.[17]

---

[15] Stoyço Grınçarov, "Ministerskiyat Sıvet v Trıgılnika na Politiçeskata Vlast (1879-1944)", *120 Godini İzpılnitelna Vlast v Bılgariya,* (Ed.) Georgi Markov vd., İzdatelska Kışta "Gutenberg", Sofya, 1999, s. 37.
[16] Curtis, *a.g.e.*, s. 26.
[17] a.g.e., s. 27

Rusya ile ilişkiler onarıldıktan sonra, Bulgaristan'ın uluslararası konumu istikrar kazanmış ve ekonominin 1912 yılına kadar kesintisiz büyümesini sağlanmıştır. Bu dönemde hükümet, tarım ve sanayiye aktif müdahaleyi sürdürmüş; 1900 yılında hala Türklerden geri kazanılan verimli topraklardan elde edilen verimi artıran yeni tarım yöntemlerini desteklemiştir. Bulgar ekonomik gelişmesi, Batı Avrupa sanayi ülkelerinden borçlanma, güçlü bir bankacılık sistemi ve genel olarak sağlam bir yatırım politikası sonucu büyümeye devam etmiştir. 1887 ve 1911 arasında sanayi tesislerinin sayısı 36'dan 345'e çıkmıştır. Ancak hükümetin mali politikası ulusal borcu büyük ölçüde arttırmış, 1911'de borç ulusal bütçenin üç katına çıkmış, faiz ödemesi için de bütçenin %20'sinin ayrılması gerekmiştir. 1890'larda köylü isyanlarına yol açan yeni toprak vergileri ve tahıl ondalıkları toplanmaya başlanmıştır. 1899'da, on yıllık kırsal hoşnutsuzluğun ve entelektüel ve yönetim sınıfına karşı kızgınlığın artması sonucu "Bulgaristan Tarım Birliği" kurulmuştur[18]. İki yıl içinde birlik, çoğu Bulgar köylü tarafından çıkarlarını gerçekten temsil ettiği kabul edilen resmi bir parti olan "Bulgaristan Tarım Ulusal Birliği'ne (BZNS)" dönüşmüştür. Çok geçmeden Bulgar politikacılar BZNS'yu ülkenin en güçlü siyasi grubu olarak görmüşlerdir.

1.2. Ferdinand'ın Kendisini Çar İlan Etmesi ve Tam Bağımsızlık

1908'de enerjik yeni nesil reformcu Genç Türkler (Jön Türkler), Osmanlı İmparatorluğu'nda güç kazanmıştır. Onların yükselişi, Osmanlı İmparatorluğunun uluslararası özgüvenini geri kazandırmış ve Osmanlı'nın Balkanlar'daki etkisini yeniden güçlendirmiştir. Bosna-Hersek'te işgal ettiği toprakları korumak için Avusturya-Macaristan bu bölgeleri ilhak etmiştir. Türkler bu durumla meşgulken, Ferdinand uluslararası ana demiryolu hattının Bulgar kesimini millileştirmiş ve kendini tamamen bağımsız bir Bulgaristan'ın "Çar"ı olarak ilan etmiştir[19]. Ancak Ferdinand'ın açıklamasının ardından Bulgaristan ile Osmanlı arasındaki gerilim önemli ölçüde artmıştır.

---

[18] a.g.e., s. 27

[19] Nikola Stanev, *İstoriya na Nova Bılgariya (1878-1941),* İzdatelstvo "Heraklit", Sofya, t.y., s. 140-141

Ferdinand'ın bu ilanı, demokratik düşünen Bulgar gruplarınca da ciddi şekilde eleştirilmiştir. Ancak, bağımsızlık koşullarını anayasaya dâhil etmek için 1911'de Tırnova'da toplanan Büyük Millet Meclisi, Ferdinand'ın unvanını onaylamış ve bu karar ülkenin dış işlerinin bağımsızca yürütülme gücünü artırmıştır.

1911'de Aleksandır Stamboliyski liderliğindeki BZNS, en büyük ve en sesli muhalif grup haline gelmiştir. BZNS, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce hiçbir zaman ulusal oyların %15'inden fazlasını kazanmasa da, partinin, kötü hasat, usulsüz faiz oranları ve yüksek vergiler nedeniyle mağdur olan köylü sınıfı tarafından güçlü bir şekilde takibi yapılmıştır. Stamboliyski'nin politik felsefesi, köylü ve kırsal yaşamı diğer tüm sınıfların ve yaşam tarzlarının önüne koymuştur. Bürokratlardan ve kentsel kurumlardan nefret ederek, kalıcı bir köylü çoğunluğu sağlamak için parti yerine meslek tarafından temsil edilecek bir hükümet önermiştir. Stamboliyski, Tırnova'da kurulan geleneksel meclis aygıtının yerini alacak bir köylü cumhuriyeti kurmayı hedeflemiştir.[20]

1.2.1. Balkan Savaşları

1908'den 1912'ye kadar olan dönem, Balkanlar'da çatışan çıkarlar ve Berlin Antlaşması ile yaratılan sistemin çöküşü olmuştur. 1908'den itibaren Jön Türkler, İmparatorluklarındaki tüm milliyetler için eşitlik sağlarken, Balkanlar'daki Türk etkisini pekiştirmeye çalışmışlardır. Balkanlar üzerinde çıkarları olan İtalya ve Avusturya ise, 1909'da Türklere karşı Arnavutları isyana teşvik etmeye çalışmışlardır. Rusya daha sonra Bulgar-Sırp ittifakını bu tür yabancı güçleri uzak tutmaya ve bölgede Slav kontrolünü sürdürmeye çağırmıştır. 1912'de, uzun süren müzakerelerden sonra, Sırbistan ve Bulgaristan, Makedonya'nın mülkiyeti konusunda geçici bir anlaşmaya varmışlardır. Rusya tarafından nihayet Türkleri Avrupa'dan uzaklaştırmak ve Balkanlar'da büyük güçlerle mücadele etmek için tasarlanan, Balkan Ligi olarak adlandırılan ittifak, Yunanistan'ın, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ ile müteakip anlaşmaları ile tamamlanmıştır.[21]

---

[20] Curtis, *a.g.e.*, s. 29.
[21] Stanev, a.g.e., s. 157-161; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* 16. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 635-642

Ekim 1912'de başlayan Birinci Balkan Savaşı, İtalya'nın Trablus'u Türklerden kurtarma kampanyasıyla çakışmıştır. Bulgar kuvvetleri, Osmanlı Avrupa'sında hızla hareket ederek Türkleri Trakya dışına sürmüşlerdir. Ancak Bulgarlar daha fazla etkin olamamışlar, İstanbul yakınlarında durdurulmuşlardır. Takip eden barış görüşmelerinde Trakya Bulgaristan'a bırakılmış, ancak bölgeden Türklerin çekilmiş olması Makedonya'nın çözülmemiş sorununun da Balkan ittifak ülkelerinin üzerine kalması sonucunu doğurmuştur.[22]

Türklerin Avrupa'dan tamamen uzaklaştırılması Osmanlı topraklarının paylaşım sorununu doğurmuş ve Avrupalı büyük güçlerin bu stratejik bölgedeki güç dengelenmesi konusundaki endişelerini arttırmıştır. Makedonya'nın tasarrufuna ilişkin anlaşmazlıklar, Birinci Balkan Savaşı'nın ittifaklarını hızla yeniden düzenlemiş ve 1913'te İkinci Balkan Savaşı'nı ateşlemiştir. Birinci Balkan Savaşı'nı sona erdiren Londra Antlaşması, yalnızca Balkan güçlerinin kendi aralarında mevcut talepleri çözmesini şart koşmuştur. En büyük askeri başarıyı elde eden Bulgarlar bu temelde tazminat talep etmişler; Sırplar ve Yunanlılar, Balkan güçlerinin dengesini sağlamak için 1912 ittifak anlaşmasının düzeltilmesini talep etmişler ve Romenler birinci savaştaki tarafsız konumları için bölgesel ödül talep etmişlerdir. Birinci Balkan Savaşı sona ermeden önce bile, Bulgaristan'daki güçlü bir grup, Bulgaristan'ın Makedonya'ya olan talebini korumak için Sırbistan'a savaş talebinde bulunmuştur.[23]

Çar Ferdinand 1913'te bu görüştekilerin tarafında olmuş ve Bulgaristan Sırbistan'a saldırmıştır. Türkiye, Yunanistan ve Romanya daha sonra Bulgaristan'a savaş ilan etmişler çünkü hepsi Makedonya'nın bölünmemesi durumunda Bulgarların Balkanlar'daki hâkimiyetinden korkmuşlardır. Bulgar kuvvetlerinin çoğu Sırp sınırında olduğu için, Türk ve Romen birlikleri 1913'ün ortalarına kadar Bulgar topraklarını kolayca işgal etmiş ve Bulgaristan yenilmiştir. Bükreş Antlaşması (1913) Bulgaristan'ın Makedonya ve Trakya'nın sadece çok küçük bir kısmını elinde tutmasına izin vermiş; Yunanistan ve Sırbistan, Bulgar toprak taleplerini görmezden gelerek ve Birinci Balkan Savaşı'nın kazanımlarını iptal edip geri kalanını kendi aralarında paylaşmışlardır. Bu toprak kayıpları, özellikle Sırp ve Yunan

[22] Curtis, a.g.e., s. 30
[23] Stanev, a.g.e., s. 161-165

Makedonya'sındaki Bulgarlar yeni bölüşümün ardından aşırı güçlüklere maruz kalmışlar, bu durum da Bulgar milliyetçiliğini daha da alevlendirmiştir. İkinci Balkan Savaşı, Bosna milliyetçiliğini de alevlendirmiştir.[24]

1.2.2. I. Dünya Savaşı

Çar Ferdinand tarafından desteklenen Başbakan Vasil Radoslavov, ittifakların olası sonuçlarını ve Bulgaristan'ın, İtilaf (Rusya, Fransa ve İngiltere) ve Merkezi Güçlere (Avusturya-Macaristan ve Almanya) göre konumunu değerlendirmek için tarafsızlık ilan etmiştir. Başından beri her iki taraf da güçlü bir baskı uygulayarak Bulgaristan'ı bir ittifak haline getirmek için bölgesel tekliflerde bulunmuşlardır. Ferdinand ve diplomatları bir tarafa ya da diğerine askeri olarak kaymak için kararlı bir şekilde beklediler. Radoslavov hükümeti Alman tarafını, büyük muhalefet partileri İtilaf'ı desteklemiş, tarımcılar ve sosyalistler ise tüm müdahalelere karşı çıkmıştır. 1915'in ortalarına gelindiğinde Merkezi Güçler, Rus ve Türk cephelerini kontrol altına almışlar ve böylece Bulgaristan'a olan toprak tekliflerini geliştirebilmişlerdir. Bu sayede Türk Trakya'sının bir kısmını, Makedonya'daki önemli toprakları ve savaş masrafları için parasal tazminatı sağlayacaktır. Ekim 1915'te Bulgaristan, Merkezi Güçlerle gizli bir anlaşma yapmış ve Sırbistan ile Makedonya'yı işgal etmiştir.[25]

Bulgar kuvvetleri, 1916 ortalarında Sırpları Makedonya'dan Arnavutluk'a itmiş ve Yunanistan Makedonya'nın bir kısmını işgal etmiştir. Bu yüzden İngiliz, Fransız ve Sırp birlikleri Selanik'e inmiş ve Bulgarların ilerlemesini durdurmuş, ancak İtilaf kuvvetlerinin Yunanistan'daki tutma operasyonu 1916 sonlarından 1917'ye kadar bir yıpratma savaşına dönüşmüştür. Bu arada Romanya 1916'da İtilaf tarafında savaşa girmiştir. Bulgar ve Alman kuvvetleri, kötü hazırlanmış Romenleri kuzeye doğru itmiş ve Aralık 1916'da Bükreş'i ele geçirmiştir. Bulgarlar daha sonra Rusya'yı Moldavya'da (Romanya'nın Rusya'yı sınırlayan kısmı) yeni bir cephede karşılamışlar, ama orada çok az hareket olmuştur.[26]

Bulgarların Romanya ve Yunanistan'a ilerlemesi durduktan sonra cephedeki koşullar hızla kötüleşmiş ve savaşa siyasi destek azalmıştır. 1916'ya gelindiğinde

[24] Curtis, a.g.e., s. 30
[25] a.g.e., s. 31
[26] Stanev, a.g.e., s. 341.

malzemelerin yetersiz tahsisi hem siviller hem de askerler için kıtlık yaratmış ve bir dizi yeniden hükümet yapılanması rahatlama sağlamamıştır. 1917'de askeri çıkmaz ve kötü yaşam koşulları, Bulgar toplumunda büyük çaplı huzursuzluğa neden olmuştur. Rusya'daki devrim haberleri de huzursuzluğu arttırmıştır. Tarımcılar ve sosyalist işçiler savaş karşıtı kampanyaları ve ordu birimlerinde asker komiteler oluşturmuşlardır. Bolşevik savaş karşıtı propaganda Bulgaristan'da yaygın bir şekilde duyurulmuş ve Rus ve Bulgar askerleri Moldova cephesinde savaşmaktan vaz geçmişlerdir. Aralık 1917'de Dimitır Blagoev, Sosyal Demokrat Parti'nin kurucusu ve başkanı olarak Sofya'da 10.000 kişilik bir toplantıya liderlik ederek Bulgar hükümetinin savaşa son vermesini ve istifa etmesini talep etmiştir. Gıda ve kıyafet kıtlığına karşı "kadın isyanı" da dâhil olmak üzere bir huzursuzluk ve ayaklanma dalgası 1918'de ülke çapında yayılmıştır. [27]

Bükreş Antlaşması, savaştan mağlup olarak çıkan Romanya'nın topraklarını "merkezi güçler" arasında bölüştürmüş, tartışmalı Rumen topraklarının bir kısmını oluşturan Dobruca'nın Bulgar kontrolü dışında bırakılması, Bulgar hükümetinin pozisyonunu daha da zayıflatmıştır. Savaş politikasının vaat ettiği en az önemli bölgeyi bile güvence altına alamayan Radoslavov hükümeti Haziran 1918'de istifa etmiştir. Yeni başbakan Aleksandır Malinov, ülkeyi, tarımsal reform hareketi yanlısı Aleksandır Stamboliyski'yi kabinesine atayarak birleştirmeye çalışmıştır.[28] Ancak Malinov savaşmaya devam etmiştir. Eylül ayına kadar Bulgar ordusu savaş karşıtı propaganda ve zorlu koşullar nedeniyle tamamen demoralize edilmiştir. İngiliz ve Fransızlarla Dobro Pole'deki bir savaşta tamamen geri çekilmiş ve on gün içinde İtilaf kuvvetleri Bulgaristan'a girmiştir. 29 Eylül'de Bulgaristan ateşkes ilan etmiştir.[29]

Dobro Pole'den geri çekilme, Sofya yakınlarındaki Alman birlikleri tarafından bastırılan bir asker isyanı getirmiştir. Ancak iktidardaki partiler Ferdinand'ı Eylül sonunda tahttan çekilmeye zorlamışlar çünkü büyük bir devrimden korkmuşlar ve çarlığı, ülkenin kaotik durumu için suçlamışlardır. Ferdinand'ın tahtan çekilmesi üzerine oğlu Boris, çar III. Boris unvanı ile tahta çıkmıştır.[30] Buna rağmen Bulgar

[27] Curtis, a.g.e., s. 32
[28] a.g.e., s. 33
[29] İbrahim Kamil, *Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu ve Trakya'da Millî Mücadele (1919-1922),* Nobel Yayınları, Ankara, 2020, s. 38
[30] Curtis, a.g.e., s. 33

hükümetiyle ilgili eksiklikler ve hoşnutsuzluklar devam etmiştir. Bu arada Bulgaristan, savaş ilan ettiği bölgesel hedeflerin çok altında kalmıştır. Neuilly-sur-Seine Antlaşması'nda (27 Kasım 1919)[31] Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne erişimini kesmek için Trakya Yunanistan'a verilmiş, Yeni kurulan "Sırplar, Hırvatlar ve Sloven Krallığı" Makedon topraklarının doğu sınırına yaklaştırılmış ve Güney Dobruca Romanya'ya verilmiştir.[32]

Anlaşma, savaş sonrası Bulgar ordusunu küçük bir gönüllü güçle sınırlamış; Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan endüstriyel ve tarımsal ürünlerden, galip gelen Müttefikler ise gelecekteki otuz yedi yıl boyunca parasal tazminat almaya hak kazanmışlardır. Öte yandan, ödeme planı 1923'te önemli ölçüde iyileştirilmiş ve Bulgaristan'ın 14.100 kilometrekarelik kaybı, savaş zamanı müttefiklerinin toprak kayıplarından çok daha az olmuştur. Ancak milliyetçi kızgınlık ve hayal kırıklığı bu sonuçtan dolayı daha da güçlenmiş ve Bulgaristan savaşlar arası dönemde de Almanya'ya yakın kalmıştır.

1.3. Çar III. Boris ve Başbakan Aleksandır Stamboliyski

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem, huzursuz siyasi koalisyonların, yavaş ekonomik büyümenin ve Makedonya sorununun sürekli ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Sosyal huzursuzluk yüksek düzeyde kalmasına rağmen, Çar III. Boris, II. Dünya Savaşı yaklaşırken hükümetinin kontrolünü sıkı bir şekilde elinde tutmuştur.

1.3.1. Aleksandır Stamboliyski ve Tarım Reformu

1919 seçimleri, savaş onarımlarını, enflasyonu ve savaşın kaotik yaşam koşullarını, artan vergiler nedeniyle halkın büyük memnuniyetsizliğini yansıtan bir seçim olmuştur.[33] Sosyalist ve tarım partileri örgütlerini sıkılaştırmışlar ve üye sayılarını artırmışlardır. Bulgar İşçi Sosyalist-Demokrat Partisi'nin (BWSDP) sol kanadı 1919'da sadece 25.000 üyeye sahipken BZNS ülkenin en büyük partisi olarak ortaya çıkmıştır. BZNS, 1919 seçimlerinde oyların %28'ini alarak yeni mecliste

[31]İbrahim Kamil, "Krallık Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, 2.Cilt Çağdaş Balkanlar; 3.Baskı, Editörler Bilgehan Atsız, Osman Karatay; Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.549
[32] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.33
[33] a.g.e., s.33

çoğunluk değil oy çokluğu kazanmıştır. Stamboliyski, koalisyon hükümeti içine, seçimde ikinci sırada yer alan Bulgar Komünist Partisi'ni (BCP) ve BWSDP'yi dâhil etmeye çalışmıştır. (BCP ve BWSDP, Bulgar komünist hareketinin 1891'de kurulan Sosyal Demokrat Parti'den[34] fırlamış olan iki fraksiyonu olup; II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk dağıtılana kadar ayrı kalmışlardır.) Stamboliyski, iki gruba istedikleri kontrole izin verememiş, bu yüzden de katılım reddedilmiştir.

Böylece savaş sonrası iktidar koalisyonu sadece Stamboliyski'nin sağındaki hiziplerle kurulmuştur. Stamboliyski hükümeti için ilk büyük sınav Aralık 1919'dan Şubat 1920'ye kadar süren bir ulaşım grevi olmuştur. Komünistler ve sosyal demokratlar tarafından desteklenen ve kentli işçiler ve orta sınıf Bulgarların katıldığı grev protestoları, ordu ve Stamboliyski'nin sol partilerin kitlesel gösterilerine karşı koymak için oluşturduğu yarı askeri bir güç olan "Turuncu Muhafızlar" tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır.[35]

Grevin bastırılması, köylü oyunun harekete geçirilmesi ve sandıklarda gözdağı verilmesi, BZNS'ya 1920 parlamento seçimlerini kazanması ve tek başına bir hükümet kurması için yeterli desteği vermiştir.[36] Çar III. Boris ve Bulgar orta sınıfının çoğu tarımcıları, daha fazla korktukları komünistlere ve sosyal demokratlara karşı tercih etmişlerdir. Stamboliyski hemen sert ekonomik reformlara başlamıştır. Tüccarların hububat üzerindeki ticaret tekelini ortadan kaldırarak yerine bir hükümet konsorsiyumu almış; büyük kentsel ve kırsal toprakları ayırmış ve fazlaları fakirlere satmış; savaş sonrası işgücü sıkıntısını hafifletmek için zorunlu bir iş kanunu çıkarmış; aşamalı gelir vergisi getirmiş ve ortaöğretimi zorunlu hale getirmiştir. Radikal reform politikasının tüm yönleri, toplumu avukatlar, gaspçılar ve tüccarlar gibi toplumun "zararlı" sınıflarından kurtarmayı, sermaye ve yükümlülükleri toplum üzerinde daha eşit bir şekilde dağıtmayı ve topraksız ve fakir köylülerin yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlamıştır.[37]

---

[34] a.g.e., s.34
[35] a.g.e., s.35
[36] İbrahim Kamil; "Krallık Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, 2.Cilt Çağdaş Balkanlar; 3.Baskı, Editörler Bilgehan Atsız, Osman Karatay; Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.549
[37] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.35

Dış politikada Stamboliyski, Bulgaristan'ın ayakta duran bir ordu, monarşi ve büyük hükümet harcamalarıyla ilişkilendirdiği "toprak talepleri"ni resmen terk etmiştir. Savaştan sonra Bulgaristan'ın Balkanlar'daki çıkarlarını korumak için arkasında büyük bir güç kalmamıştı. Bu nedenle dış politikaya geleneksel yaklaşım, tüm Avrupa güçleri ve Türkiye'deki yeni Mustafa Kemal Atatürk hükümeti ile yakınlaşma, Milletler Cemiyeti'ne üyelik ve yeni Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (daha sonra Yugoslavya Krallığı) ile dostluk kurmak olmuştur. 1920 yılında Bulgaristan ile Atatürk'ün devrimci Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler büyük ölçüde iyileştirilmiştir.[38]

Yugoslavya ile uzlaşma, Stamboliyski'nin çok ırklı bir Balkan köylü federasyonu için nihai hedefine doğru atılan bir adım olmuştur. İyileştirilmiş Yugoslav ilişkileri, Makedonya'nın güçlü aşırılık yanlısı hareketi üzerinde baskı gerektirmiştir. Buna göre Stamboliyski, 1921'de iki yıllık VMRO'nun sert bir şekilde bastırılması programına başlamış; 1923 yılında Yugoslavya ve Bulgaristan, sözleşmelerin kontrolünde işbirliği yapmak üzere Nis Konvansiyonu'nda anlaşmışlardır.[39]

1.3.2.Stamboliyski'nin İktidardan Düşüşü

Sofya'daki büyük bir Makedon grubunun liderliğindeki Bulgaristan'da kalan güçlü milliyetçi unsurlar yeni pasifist politikayı endişe verici bulmuştur. Tarım reformlarından habersiz olan kentsel işçi sınıfı, komünistlere veya sosyalist işçilere yönelmiştir. Enflasyon ve endüstriyel sömürü devam etmiştir. Stamboliyski'nin astlarının çoğu, köylü hakları lehine çok dogmatik pozisyonlar alarak sosyal gerilimleri arttırmışlardır. Savaştan bu yana sessiz olan Bulgar halkı, Ulusal İttifak adı verilen bir konfederasyona dönüşmüştü. Stamboliyski'nin Turuncu Muhafızları 1922'de o grubun liderlerini hapse atmış ve geçici olarak hareketin ivmesini durdurmuştur. Bu arada, 1922'nin sonlarında ve 1923'ün başlarında, Makedon milliyetçileri Yugoslav sınırı boyunca Köstendil'i işgal etmişler ve Yugoslavya ve Yunanistan ile yakınlaşmayı protesto etmek için hükümet güçlerine saldırmışlardır.

---

[38]İbrahim Kamil, "Krallık Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, 2.Cilt Çağdaş Balkanlar; 3.Baskı, Editörler Bilgehan Atsız, Osman Karatay; Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.550

[39] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.35

Stamboliyski bu duruma kitlesel tutuklamalar, VMRO terörizmine karşı hızlandırılmış bir kampanya, kendi parçalanmış ve kötü şöhretli yolsuzluk partisinin tasfiyesi ve yeni bir parlamento seçimleriyle karşılık vermiştir. Bu diktatörlük tedbirleri, tarımcıların çeşitli muhaliflerini (VMRO, Ulusal İttifak, ordu grupları ve sosyal demokratlar) Aleksandır Tsankov liderliğindeki bir koalisyonda birleştirmiştir. Komünistler grubun dışında kalmışlardır. Batılı alacaklılar tazminat politikasını reddeden böyle bir hükümeti doğal olarak korumamışlardır. 9 Haziran 1923'te[40] Stamboliyski, VMRO ajanları tarafından vahşice öldürülmüştür.[41]

1.3.3.Tsankov ve Liapchev Hükümetleri

Tsankov, III. Boris'in hızla onayladığı yeni bir hükümet kurmuştur. İki büyük koalisyon grubunun birbirini yok edeceğini ümit eden komünistlerin ayaklanması Eylül 1923'te kolayca bastırılmıştır.[42] Yine de, Makedon özgürlük gruplarının ve Ulusal İttifak'ın hâkim olduğu Tsankov hükümeti, düzeni geri getirememiştir. Tsankov 1924'te Bulgar Komünist Partisini yasadışı ilan ettiğinde, sürgünde bulunan Georgi Dimitrov ve Vasil Kolarov liderliğindeki militan komünistler bu organizasyonda baskın hale gelmiştir. Bu değişikliğe ilk yanıt, 1925'de Çar'ın da içinde olduğu Sofya'daki Sveta Nedelia Katedrali'nin bombalanması olmuştur. Bu saldırı, komünistlere ve tarımcılara karşı yeni bir hükümet saltanatı getirmiştir. Bölünmüş Makedon fraksiyonları, Petrich'teki neredeyse ayrı devletlerden gelen terör saldırılarını da sürdürerek Batı Avrupa'da alarma neden oldu. 1926'da Tsankov'un yerini beş yıl başbakan olarak kalan Makedonyalı Andrei Liapchev aldı.

Liapchev genel olarak politik muhalefete karşı Tsankov'dan daha yumuşak olmuştur; komünistler, 1927'de emeğe dayalı Bulgar İşçi Partisi kapsamında yeniden ortaya çıkmış ve Bağımsız İşçi Sendikası, emekle siyasi faaliyetin merkezi haline gelmiştir. Ayrıca VMRO da Makedonya asıllı başbakanın idaresi altındaki Bulgaristan'da çok daha fazla serbestliğe sahip olmuş; bu da, siyasi suikastların ve terörizmin hız kesmeden devam etmesine yol açmıştır. VMRO'nun Yugoslavya'ya

---

[40]İbrahim Kamil, "Krallık Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, 2.Cilt Çağdaş Balkanlar; 3.Baskı, Editörler Bilgehan Atsız, Osman Karatay; Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.551

[41]Glenn E. Curtis, (editor); *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.36

[42] a.g.e., s.36

baskınları Bulgaristan'ın o ülkeyle yakınlaşmasını sona erdirmiş ve Makedonlar Liapchev yönetiminden tercihli ekonomik muamele talep etmiştir. Ancak önceki yıllarla karşılaştırıldığında, 1920'lerin sonu Bulgaristan'a göreceli siyasi istikrar getirmiştir. Liapchev, Büyük Millet Meclisinde (Subranie) muhafazakâr bir çoğunluğa liderlik etmiş ve Çar III. Boris'in güvenine sahip olmuştur. Basın göreceli olarak özgürleşmiş ve eğitim ve yargı kurumları hükümetten bağımsız çalışmıştır. Endüstriyel ve tarımsal üretim nihayet savaş öncesi seviyelerini aşmış ve yabancı yatırımlar artmıştır. Bulgaristan'ın savaş tazminat ödemeleri önemli bir indirim yapılmasına rağmen ekonomiyi sarsmıştır (1928'de tazminat, bütçenin %20'sini tutmuştur.). Ayrıca ödemelerde altın standardına geri dönüş, dünya depresyonunun başlamasından bir yıl önce ekonomiyi zayıflatmıştır.[43]

Dış politikada Liapchev, İngiliz ve Fransızlara ödenmesi gereken I. Dünya Savaşı tazminatı ödeme koşullarını iyileştirmeye ve Bulgaristan'ı savaş sonrası diplomatik izolasyondan çıkarmaya çalışmıştır. Bulgaristan, Yunan işgal birliklerini 1926'da güney Bulgaristan'ı terk etmeye zorlamış ve Milletler Cemiyeti'ne katılarak uluslararası imajını geliştirmiştir. Çar III. Boris, 1920'lerin sonunda diplomatik ilişkileri güçlendirmek için iki Avrupa turu yapmıştır.

1920'lerin sonlarında, "Makedon Bağımsızlık Hareketi" faaliyetinin nihai hedefi üzerine bölünmüştür. Üstün grup, tüm Makedon topraklarının Bulgaristan'a dâhil edilmesini, federalist grup (VMRO teröristleri dâhil), gerekirse koruyucu bir ittifakta Bulgaristan veya Yugoslavya'ya katılabilecek özerk bir Makedonya istemiştir. İki grup arasındaki şiddet, halkın Liapchev hükümetinin istikrarsız olduğu izlenimini artırmıştır.

1.3.4. 1930'ların Krizleri, Siyasi Sorunlar

1929'da başlayan dünya ekonomik krizi Bulgaristan ekonomisini tahrip etmiştir: 1920'lerin sosyal gerilimi, 200.000 işçi işini kaybetmiş, ücretler %50 düşmüş, onlarca şirket iflas etmiş ve köylüler arasındaki kişi başına gelir 1929'da yarı yarıya azalmıştır. 1930-31'de Bulgaristan'a bir grev dalgası gelmiş ve 1931'de Liapchev

[43] a.g.e., s.37

hükümeti, muhalefet partilerinin oluşturduğu "Halk Blok"una karşı son seçimde iktidarını kaybetmiştir.

Liapchev'in koalisyonu dağılmıştır. Yenilgi, partiler üstü bir örgüt olan "Zveno"'nun[44] yükselişiyle hızlandı. Zveno'nun temel amacı, mevcut iktisadi kurumları birleştirmek ve reform yapmaktı, böylece devlet iktidarının doğrudan ekonomik büyümeyi teşvik etmek için kullanılabilmesini sağlamıştır. 1931'de yeni hükümet koalisyonu Halk Bloku, Bulgar gruplarını yeniden birleştirme çabasıyla BZNS'yu kabul etmiştir. Fakat BZNS hizipleşmiş ve tecrit edilmiştir; koalisyondaki temsilcileri, köylü seçmenlerinin çıkarlarından ziyade büyük ölçüde siyasi çıkarlarını izlemişlerdir.[45]

Bu arada, 1930'ların başlarındaki Makedon durumu Balkan anlaşmazlıklarını iyileştirmek için daha fazla girişimde bulunmuştur. Makedon sorununa yönelik dört Balkan konferansı düzenlenmiş; ancak VMRO misillemelerinden korkan Bulgaristan, Makedonya'daki toprak taleplerini düşürmeyi veya bölgedeki Makedon terörist faaliyetlerini bastırmayı sürekli reddetmiştir. Bu tür faaliyetler tüm Bulgaristan savaş sonrası hükümetlerinin görmezden gelmesi ile devam etmiştir, ancak Halk Bloku özellikle onları kontrol etmede etkisiz kalmıştır. Durum nihayetinde Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye ve Romanya'nın Balkanlar'daki mevcut sınırları onurlandırma sözü verdiği 1934 Balkan Antantı'na yol açmıştır. Bulgaristan için bu anlaşmanın getirdiği tecrit Güneydoğu Avrupa'da ciddi bir diplomatik anlaşmazlık olmuştur.

1932'de Aleksandır Tsankov Bulgaristan'ın ilk ciddi faşist partisi olan Hitler'in Nazi partisinin yöntemlerini taklit eden "Ulusal Sosyalist Hareket"i kurmuştur. Tsankov'un partisi hiçbir zaman büyük bir ilgi görmemesine rağmen, faaliyetleri Mayıs 1934'te Halk Bloğunu iktidarda zorlamaya başlamıştır.

Halk Bloku koalisyonunun parçalanması ve Balkan Antantı'nın yarattığı tehdit, Zveno ve çeşitli askeri grupların sağcı bir darbe düzenlemesine yol açmıştır. Yeni başbakan Albay Damian Velchev ve Kimon Georgiev liderliğindeki yeni

---

[44]"*Zveno, toplumsal ve siyasal bir örgüt olarak 1927'de partili ve partisiz okumuşlarca, devrimci hareketlere karşı birlik oluşturulmak üzere kurulmuştur. Büyük burjuvazinin çıkarlarını temsil ettiği ve savunduğu belirtilmektedir.*" Nazif Kuyucuklu; Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 3429, İstanbul, 1987.

[45] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.38

hükümet diktatörlük önlemleri almaya başlamıştır. Hükümet ayrıca Yugoslavya ile ilişkilerini geliştirmek için acil adımlar atmış ve İngiltere ve Fransa ile ilgili kararlar almıştır. Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler 1934'te yeniden başlamıştır. Bulgar ordusunun VMRO'ya karşı yürüttüğü ortak bir çaba, 1934 yılına kadar Bulgar toplumundaki desteğinin çoğunu tüketen örgütün gücünü kalıcı olarak azaltmıştır.

Zveno grubu, tüm siyasi partileri, bu tür kurumların ulusal liderlik sağlayamadığını belirterek kapatmıştır. Dolayısıyla devlet otoriter ve merkezileştirilmiş, meclis, siyasi partileri değil toplum sınıflarını yani köylüler, işçiler, zanaatkârlar, tüccarlar, aydınlar, bürokratlar ve profesyonelleri temsil edecek şekle getirilmiştir. Velchev ayrıca geniş kapsamlı bir sosyal ve teknik modernizasyon programı önermiştir. Ancak 1935'te Çar III. Boris ilk kez Bulgaristan'da aktif bir siyasi güç haline gelmiştir. 1934 darbesinin sonuçlarından hayal kırıklığına uğrayan III. Boris, yeni rejimin de kısıtladığı gücünü geri kazanmak için harekete geçmiştir. III. Boris, Zveno grubunu iktidardan düşürmek ve bir kraliyet diktatörlüğü ilan etmek için yeni otoriter rejim tarafından alarma geçirilen askeri ve sivil grupları kullanmıştır.[46]

1.3.5.Çar Diktatörlüğü

1935'i takip eden yıllarda Çar III. Boris, Bulgaristan'ı yönetmek, Zveno ve ordunun siyasi gücünü zayıflatmak ve BZNS, komünistler ve ulusal sosyalistler gibi diğer grupların ona karşı ittifaklar kurmasını engellemek için bir dizi etkisiz politikacıya güvenmiştir. III. Boris, Meclis'in geleneksel siyasi üstünlüğünü geri getirmemeyi seçmiş ve birçok kamu ileri geleninin yeni bir Bulgar Anayasası yazma taleplerini göz ardı etmiştir. 1936'da geniş bir koalisyon olan Halkın Anayasal Bloğu, neredeyse tüm solcu ve merkezci hizipleri, çarın tercihi ile oluşturulan göstermelik bir muhalefetle bir araya getirmiştir. III. Boris, 1938 yılına kadar ulusal seçim yapmayı ertelemiştir. Seçimlerin yapıldığında da parti aday listelerini hariç tutarak, sadece bireysel adaylara izin verilmiş ve dikkatle kontrol edilen bir seçim süreci izlenmiştir.

[46] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.39

III. Boris'in parlamento üzerindeki kontrolünü korumak için, seçimler sınırlı yapılmıştır.[47]

1.3.6. I. ve II. Dünya Savaşları Arası Ekonomik Durum

Dünya savaşları arasındaki yıllarda, Bulgaristan'ın tarım ve sanayi standartlarını Batı Avrupa standartlarına yakın hale getirme çabaları eşit olmayan sonuçlar verdi. 1930'ların ortalarına kadar siyasi huzursuzluk, yüksek tazminat ödemeleri ve dünya mali krizi büyümeyi engelledi. Tazminat ödemeleri sonunda 1932'de iptal edildi ve kraliyet diktatörlüğünün istikrarı 1930'ların sonunda ekonomik iyileşme sağladı. 1930'da yeni yöntemleri ve yeni pazarları sisteme zorlayan hükümet kontrollü değişim, kişi başına tarımsal üretimi önemli ölçüde iyileştirdi. 1930'larda, tarım kooperatiflerinin üyeliğinde %75'lik bir artış, tarım sektörünün finansal istikrarını arttırdı, özellikle küçük toprak sahiplerine fayda sağladı. Savaşlar arasındaki en dikkate değer tarım eğilimi, Bulgaristan'ın en büyük tarımsal ihracatı olarak buğdayın yerini alan endüstriyel ürünlere, özellikle de tütüne geçişti. Bununla birlikte, küçük tarım arazilerinin baskınlığı artmış; 1944'te işletmelerin sadece %1'i yirmi hektarın üzerindeyken, topraksız aile sayısı azalmıştı.

1930'larda Almanya, Bulgaristan'ın tarımsal ihracatının büyük bir yüzdesini satın almış (1939'da %67,8), Avrupa pazarlarında geçerliliği olmayan Bulgar parası nedeniyle ticareti sınırlı olan Bulgaristan'a endüstriyel mamul maddeler satarak ekonomik bağımlılığı güçlendirmiştir ki Bulgar ekonomisi için bu ayrı bir avantaj ve Bulgar yaşam standardına iyi bir katkı olmuştur. III. Boris, İngiliz ticaretini İngiliz ve Fransız pazarlarını genişleterek dengelemeye çalışmış, ancak her iki ülkeye de pek ilgi duymamıştır. Sanayi, tarıma göre belirgin bir şekilde ikincil kalmasına rağmen, 1938'de Bulgar gayri safi milli hasılasının sadece %5,6'sına katkıda bulunmuş olsa da, 1929 ve 1939 arasında Bulgar endüstrisi, dönem için Avrupa ortalamasının çok ötesinde ortalama ile %4,8 oranında büyümüştür. Devlete ait işletmelerin rolü 1930'larda giderek azalmış; 1944 yılında sadece kömür madenleri, elektrik enerjisi, demiryolları ve bankalar ağırlıklı olarak bu kategoride kalmıştır. Devlet destekli büyük şirketler azalırken, küçük özel sektörler 1930'larda gelişmiştir. Aynı zamanda,

[47] a.g.e., s.39

Bulgar ticareti büyük ölçüde devlet kontrolünde ve Sofya'da merkezileşmiş ve kırsal ve kentsel Bulgaristan arasındaki sosyal ve politik ikilik II. Dünya Savaşı başladığında daha da keskin hal almıştır.

1.3.7. 1930'ların Sonlarında Dış Politika

1939'da Bulgaristan, Almanya'ya ekonomik desteğinden ve bölgesel revizyon vaatlerinden dolayı, İtalya'ya da III. Boris'in İtalya kralı III. Victor Emmanuel'in kızıyla evli olduğu için yakın davranmıştır. 1930'ların sonlarında Bulgaristan, Yugoslavya ile yakınlaşmaya devam etmiş; 1937'de bir dostluk anlaşması ve 1938'de saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Almanya 1938'de Çekoslovakya'dan Sudetenland'ı ele geçirdiğinde, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya'nın Alman karşıtı "Little Entente" ittifakı sona ermiş, bu durum Yugoslavya'yı Bulgaristan'a yaklaştırmıştır. II. Dünya Savaşı, Eylül 1939'da Almanların Polonya'yı işgaliyle başladığında, Bulgaristan tarafsızlık ilan etmiş, ancak bu durum büyük güç ilişkileri sonucunda kaçınılmaz olarak değişmiştir.[48]

1939'daki Nazi-Sovyet ittifakı, Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmiş ve 1940'ta Bulgar-Sovyet ticari anlaşması yapılmıştır. Batı yanlısı Bulgaristan Başbakanı Georgi Köseivanov, Batı ile kültürel bağları azaltan ve Nazi tipi bir gençlik birliği kuran Alman yanlısı Bogdan Filov lehine iktidardan azledilmiştir. Bu arada Boris, 1939 ve 1940'ta Sovyet antlaşma tekliflerini reddederek tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Çar III. Boris, İtalya, Almanya, Sovyetler Birliği'ni kızdırabilecek, Balkan İtilafına ve önerilen bir Türk-Yugoslav-Bulgar savunma anlaşmasına üyeliği de reddetmiştir. Hitler'in baskısı altında Romanya, 1940'ta Craiova Antlaşması ile güney Dobruca'yı Bulgaristan'a bırakmıştır. Balkan kanadını sağlama almak için Bulgaristan'a ihtiyaç duyan Almanya, o yıl diplomatik ve askeri baskıyı artırmıştır. Yunanistan'ı işgal etmeden önce Alman birliklerinin Romanya'ya yığılması, Bulgaristan'a esneme alanını ortadan kaldırmış; Alman birliklerinin Yunanistan'a ulaşmak için Bulgaristan'dan geçmesi gerektiğinin farkında olan Bulgaristan, Mart 1941'de Almanya ve İtalya ile Üçlü Paktı imzalamıştır.

---

[48] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.40

1.3.8. II. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Bulgaristan, II. Dünya Savaşı'nda da Alman tarafında savaştı, ancak Rus / Sovyet devletiyle açık çatışmalardan kaçındı. Yine savaşın gerginliği halkın desteğini yıprattı ve savaş zamanı Bulgar hükümetini görevden almaya zorladı. Ancak II. Dünya Savaşı şiddetli bir siyasi değişimi ve uzun bir totaliter yönetim çağını getirdi.

Tarafsız kalmayı başaramayan III. Boris, Mihver devletleri ile pasif bir ittifaka girmiştir. Bunun ilk sonucu, Bulgar birliklerinin Nisan 1941'de sırasıyla Yunanistan ve Yugoslavya'dan aldığı Trakya ve Makedonya'nın Bulgar işgali olmuştur. Bulgaristan'da bölgesel kazanımlar başlangıçta çok popüler olmasına rağmen, işgal altındaki bölgelerde bazı ayaklanmalar yaşandı. Bu arada Almanlar, Bulgaristan'a Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ni işgal ederek, açtıkları doğu cephesini desteklemeleri için baskı yapmıştır. Ancak Çar III. Boris, Bulgar halkının, Sovyetler Birliğine savaş ilan ederse onu devirmek için hala yeterince Rus yanlısı (Russophile) olduğuna inandığından bu baskılara direnmiştir. Bulgaristan, Japonların Pearl Harbor'a yaptıkları saldırının sonucunda ABD'nin tarafsızlığını sona erdirmesi sonrasında, İngiltere ve ABD'ye savaş ilan etmiş, ancak II. Dünya Savaşı boyunca Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. 1941'de BCP tarafından iç savaş protestolarının hızlandırılması, hem sağ hem de sol muhalif faaliyetler üzerinde içsel bir baskıya yol açmıştır. Sonraki üç yıl içinde binlerce Bulgar toplama ve çalışma kamplarına gitmiştir. [49]

Alman doğu cephesi Bulgaristan'dan neredeyse hiç yardım alamamıştır; bu, Bulgar birliklerinin, Balkanları Türk veya Müttefik saldırılarına karşı savunmak için evde kalmaları gerektiği iddiasıyla haklı çıkarmıştır. Hitler bu mantığı gönülsüzce kabul etmiştir. Bulgar toplumunda, Nazilerin Yahudi karşıtı politikaları uygulama baskısının çok az desteği olmuştur. Savaşın başlarında, 50.000 Bulgar Yahudi'sinin sınır dışı edilmesi için yasalar çıkarılmış, ancak uygulama çeşitli gerekçeler kullanılarak ertelenmiştir. Bulgaristan'da hiçbir toplu sınır dışı veya imha programı yürütülmemiştir.

---

[49] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.42

1.4. Çar III. Boris'in Ölümü ve Yönetim Krizi

1943 yazında III. Boris, 49 yaşında aniden ölmüş ve altı yaşındaki oğlu Simeon için üç kişilik bir naiplik kararı bırakmıştır. Üç naipin ikisi sıradan kişiler olduğundan, üçüncü naip Başbakan Bogdan Filov, bu geçici yapıda fiili olarak devlet başkanı olmuştur.[50]

1943'teki olaylar, eksenin askeri kaderini tersine çevirerek Bulgar hükümetinin uluslararası konumunu yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. 1943'ün sonlarında, Müttefikler Sofya'ya çok sayıda hasar yaratan hava saldırısının ilkini gerçekleştirmiştir. Ağır hasar, Almanya'nın Bulgaristan'ı müttefiklerin cezalandırmasından koruyamayacağına dair açık bir mesaj olmuştur. Savaş, nihayetinde Bulgaristan topraklarına girdiğinde, 1943-44 kışları ciddi sosyal ve ekonomik bozulmalar, açlık ve siyasi istikrarsızlık getirmiştir. Savaş karşıtı gruplar, özellikle komünistler, 1941 hükümetinin çöküşü sırasında kaybedilen örgütsel desteği yeniden inşa etmek için kentsel gerilla taktiklerini ve kitlesel gösterileri kullanmışlardır. Partizan faaliyetleri, savaş sırasında Balkanlar'ın başka yerlerinde olduğu kadar yaygın olmamıştır, ancak 1944'te Kızıl Ordu geri çekilen Almanlara karşı batıya doğru hareket ederken artmıştır. Hükümet karşıtı partizan gruplarını desteklemek için, 1942'de komünistler tam tarafsızlığı, işgal altındaki topraklardan çekilmeyi ve tam sivil özgürlükleri destekleyen bir şemsiye Anavatan Cephesi koalisyonu kurmuşlardır.[51]

1944 yılının başlarında Bulgar yetkililer, müttefikler ve sürgündeki Yunan ve Yugoslav hükümetleri ile barış sağlamaya çalışmışlardır. Bulgaristan'da kalan Alman güçlerinden korkan Filov, kayıtsız şartsız teslim olamamış; bu arada, Sovyetler, Bulgaristan'ın tarafsızlığını ilan etmemesi ve tüm Alman silahlarını Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarından çekmemesi halinde savaş ilan etmekle tehdit etmiştir. Bu durumda müttefiklerin korumasını sağlayamayan Bulgaristan, Sovyet güçleri ile geri çekilen Nazilerin son askeri hamleleri arasında yakalanmıştır. Bu noktada Bulgar yöneticilerin önceliği Alman işgalcileri ülkeden çıkartarak Sovyet güçlerinin

---

[50] a.g.e., s.42

[51] Glenn E. Curtis, (editor), *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/) s.42

Bulgaristan'ı işgal etme bahanesini ortadan kaldırmak olmuştur. Ancak 5 Eylül 1944'te Sovyetler Birliği beklenmedik bir şekilde Bulgaristan'a savaş ilan etmiştir.[52]

1.4.1.Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği Tarafından İşgali

Sovyet birlikleri Bulgaristan'a geldiğinde, halk tarafından Alman işgalinden kurtarıcılar olarak karşılanmışlardır. 9 Eylül 1944'te, Sovyetler Birliği'nin savaş ilanından beş gün sonra, Anavatan Cephesi koalisyonu darbeyle görevden alınmıştır. Zveno'dan Kimon Georgiev başkanlığındaki yeni yönetim dört komünist, beş Zveno üyesi, iki sosyal demokrat ve dört tarımcıdan oluşturulmuştur. Azınlıkta olmasına rağmen, komünistler, 1942'de koalisyonu bir yeraltı direniş örgütü olarak şekillendirmede itici güç olmuştur. 1947'ye kadar Bulgaristan'da kalan Kızıl Ordu'nun varlığı, müttefikler ve koalisyondaki rakip gruplarla mücadelede komünist pozisyonu ölçülemez bir şekilde güçlendirmiştir. Bu noktada, pek çok komünist olmayan Bulgar, Sovyetler Birliği ile yenilenen ilişkiler konusundaki umutlarını dile getirmiş; onların görüşüne göre, hem Almanya hem de müttefikler önceki on beş yılın olayları tarafından gözden düşmüşlerdir. 1945'te Müttefikler, iyi huylu bir Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası Doğu Avrupa'nın yeniden düzenleme döneminde savaş zamanı ittifakına devam etmesini beklemişlerdir.

Ekim 1944'te Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği ile imzaladığı ateşkes, Güney Dobruca hariç tüm savaş zamanı toprak kazanımlarını iade etmiştir; bu Makedonya'nın Yugoslavya'ya ve Trakya'nın Yunanistan'a döndüğü anlamına geliyordu. Barış anlaşması sonucu, Bulgaristan'ı yönetmek için Sovyet egemen bir "Müttefik Kontrol Komisyonu" da kurulmuştur.[53]

Bulgaristan'a verilen genel savaş tazminatı diğer Avrupa ülkelerine göre daha ılımlı olmuş ve Sovyetler Birliği hiçbir tazminat talep etmemiştir. Bulgaristan savaştan, belirlenebilir bir siyasi yapı olmaksızın çıkmıştır; parti sistemi, III. Boris'in kraliyet diktatörlüğündeki siyasi grupların pragmatik olarak dengelenmesi ile 1934'te

---

[52] Daniel Vaçkov, "Pıtyat na Komunistiçeskata Partiya Kım Vlastta (1939-1944)", *İstoriya na Narodna Republika Bılgariya, Rejimıt i Obştestvoto,* (Ed.) İvaylo Zlepolski, İzdatelstvo "Siela", Sofya, 2009, s. 97-98

[53] İskra Baeva, Evgeniya Kalinova, *Sledvoennoto Desetiletie na Bılgarskata Vınşna Politika (1944-1955),* İzdatelstvo "Polis", Sofya, 2003, s. 71-73

dağılmıştır. Bu durum ve Avrupa'daki savaşın süresi Bulgaristan'ın teslim olmasından sekiz ay sonra komünistlere Bulgar siyasetindeki olumlu stratejik konumlarını kullanma fırsatı vermiştir.[54]

[54] Curtis, a.g.e., s.43

2. BÖLÜM
BAĞIMSIZLIKTAN KOMÜNİZM DÖNEMİNE KADAR İKTİSADİ DURUM (1878 - 1944)

Bir ülkenin iktisadi durumunu etkileyen ve belirleyen birçok etken vardır. Bunlardan en önemlilerini toprak altı ve toprak üstü olmak üzere doğal kaynaklar, iklim yapısı, göl, nehir ve deniz coğrafyası olarak sıralanabilir. Ancak daha önemlisi ülkenin nüfus durumu ekonomiyi çok etkiler, çünkü tarım ve sanayinin çalışabilecek insan kaynağına ihtiyacı vardır. Kapitalist ya da sosyalist sistemler, ülkenin ekonomik yapısına ayrı pencerelerden bakar ve kazançların paylaşımını da değişik yöntemlerle belirler.

2.1. İktisadi Durumu Etkileyen ve Belirleyen Faktörler

2.1.1. Toprak Altı Zenginlikler

Toprak altı zenginlikler bakımından 1800'lü yıllara ait kayıtlı veriler bulunmamakla birlikte, Bulgaristan topraklarında Osmanlılar döneminde bazı madenlerin çıkarıldığı bilinmektedir. Diğer madenler yanında Samokov'da demir çıkarıldığından bahsedilmektedir. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra bu alandaki çalışmalar hızlanmış, özellikle kömür üretimi bunlar arasına sokulmuştur[55]. 19.yüzyıl sonuna ve 20.yüzyıl başlarına doğru bu alandaki çalışmaların hareketlenmiş olduğu görülmektedir. Değişik bazı yıllarda faaliyette bulunan özel imtiyazlıların, yani özel işletmelerin, sayısı ve faaliyet alanları Tablo-1'de verilmiştir.

Toprak altı rezervlerin büyüklüğü hakkında bu dönemde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu alandaki çalışmalara yeni girilmiş olunması nedeniyle, bu durum bir bakıma doğaldır. Ancak, 1900'lerde konjoktürdeki gelişmelere göre bazı düşme ve yükselmeler olmakla birlikte, toprak altı kaynakların araştırılması ve işletilmesinde giderek bir gelişme eğiliminin olduğu dikkati çekmekte, bu durum da yukarıda belirtilen alanlarda Bulgaristan'ın belirli rezervlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

---

[55] Bülent Habora, *Bulgaristan'da Elektrik Maritsa İztok*, Habora Kitabevi Yayınları: 201, Erenler Matbaası, İstanbul, 1980

Tablo-1. Madencilikte Çalışan Özel İşletmeler

Çalışma alanları ve İşletme Sayısı								Sahip oldukları alanlar (Hektar)						
Yıl	Kömür	Alüm. Kaol.	Bakır	Kurşun	Kurşun	Başka	Toplam	Kömür	Alüm. Kaol.	Bakır	Kurşun	Kurşun Bakır Çinko	Başka	Toplam
1912	22	–	7	2	1	1	40	6.820	-	2.716	736	500	2.401	13.174
1924	30	-	4	1	-	2	37	12.252	-	1.571	220	-	1.100	15.148
1926	31	-	4	1	-	-	36	12.970	-	1.571	220	-	-	14.761
1930	33	1	4	-	1	-	39	13.249	777	-	-	400	-	15.997
1935	37	2	3	-	4	2	48	14.999	1199	1.440	-	2.878	150	20.666
1938	33	2	1	1	2	5	44	14.129	907	127	219	1.503	1.304	18.189

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1939, s.145

Yukarıda yer almamakla birlikte, ülkenin ayrıca belirli tuz kaynaklarına sahip olduğu, sınırlı olmakla birlikte belirli yıllarda manganez ve demir üretimi yapıldığı belirtilmektedir. Yukarıdaki tabloda yer almayan, madencilikte, özellikle kömür üretiminde devlet işletmelerini de belirtmeliyiz. Öyle ki bu alanda, yani kömür üretiminde asıl olan devlet işletmeleri üretimi olduğu dikkati çekmektedir.

Değindiğimiz gibi, rezerv durumu verilmemiş olmakla birlikte, yukarıda özel işletmelere, alanlarına ve bir dereceye kadar da belirli üretim düzeylerine bakarak, bazı alanlarda eksikliklere rağmen Bulgaristan'ın ekonomik kalkınmasında ilk hareketi sağlayacak belirli maden kaynaklarına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Burada yine toprak altı kaynak olması bakımından mineral kaynaklara, yani mineralli sıcak su kaynaklarına da değinmek gerekir. Bunların sayısı devlet ve belediye işletmeleri olmak üzere, 1930'larda 47 dolayındadır[56].

2.1.2. İklim ve Doğal Kaynaklar

Bulgaristan'ın tarımsal yapısını anlamak açısından coğrafi durumuna kısaca bakmakta yarar vardır. Bulgaristan, coğrafi olarak deniz düzeyinden yüksekliği açısından olduğu gibi, iklim bakımından da bazı bölgelere ve alt bölgelere ayrılarak incelenmelidir. Bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:[57]

[56] *Statistiçeski Godişnik Tsarstvo Balgariya*, Sofia, 1939, s.147

[57] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.72

Karasal (Kontinental) iklim[58] *bölgesi olarak***,** Tuna ovasını, Kocabalkan'a doğru vadileri ve balkan eteklerini, Güney Bulgaristan'da deniz seviyesinden yükseklerdeki düzlükleri, Sofya, Samokov, İhtiman ve Dimitrovo (Pernik) ovalarını bu iklim bölgesi içine almaktadır. Buralarda kışlar soğuk, yazlar sıcak, yani yıllık sıcaklıklar arasındaki fark büyüktür. Yağışlar genellikle yaz aylarında, bu arada en fazla haziran ayında düşer, kış aylarında ise minimum durumdadır. Tuna ovasında ve Güney Bulgaristan'ın değinilen bu bölgelerinde yıllık yağış, genellikle 500-600 mm. arasında değişmektedir. Haziran ve Ağustos ayları arasında kuraklık tipik bir görünümdür.[59]

*Karasal geçiş iklim bölgesi olarak***,** Trakya'nın üst kısımlarındaki düzlük ve çökeltileri, yani vadi ve ovaları, Kazanlık, İslimye (Sliven) ve Levskigrad ovaları, Balkanların doğu bölgesi bu değinilen Karasal Geçiş İklim bölgesinde bulunmaktadır. Burada iklim daha yumuşaktır ve Doğu Avrupa karasal ikliminin etkisi azdır. Kışlar yumuşak, yazları sıcaktır. Yıllık yağış toplamı yüksek yerlerde daha fazla olmakla birlikte, genellikle 600 mm dolayındadır. Yağışların en çok toplandığı ay haziran, ikinci yağış dalgası da Kasım aylarıdır. Karasal iklim bölgesine göre burada kuraklık daha önce başlar ve daha geç sona erer. Karlı süre de daha kısa sürer.[60]

*Akdeniz geçiş iklim bölgesi***,** Bulgar Trakya'sının ovalarını ve belirli dağlık yöreleri ve Köstendil ovasını kapsar. Arda ovası ile güney Rodoplar, Struma ve Mesta ovası ve Istranca dağlarına kadar uzanan bölge bu iklim bölgesi içindedir. Sıcaklık ortalaması, ülkenin öteki bölgelerinden daha yüksektir. Yağışlar başlıca kış aylarında düşer, kar genellikle seyrek ve yüksek yerlerde görülür.[61]

Karadeniz iklim bölgesi olarak da adı üstünde Karadeniz boyunca, sahilden 30 ilâ 45 km. kadar içerlere uzanan alanları kapsar. Bu iklim bölgesinde günlük ve yıllık sıcaklık farkları küçüktür. Yağışlar sonbahar ve kış aylarında yoğundur.

---

[58] Kontinental İklim (Karasal iklim – Continental climate) Geniş kara parçalarının yani kıtaların iç ve orta kesimlerinde hâkim olan ve denizsel özellik göstermeyen iklim türü. Bu iklim türünün temel özelliği, yazların yağışsız, kurak ve sıcak, kışların ise az yağışlı ve oldukça soğuk geçmesidir.

[59] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.73

[60] a.g.e., s.73

[61] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.73

Dağlık iklim bölgesi ise bin metrenin üstünde olan Balkan bölgelerini kapsar. "manastır dağları, Rodoplar, Pirin dağları, Vitoşa masifleri, Osogov dağları vb." buraya dâhildir. Bu iklim bölgesi ülkenin toplam alanlarının %10'u dolayında bir oranını oluşturmaktadır. Bunun özelliği sıcaklığın düşük olması, yıllık sıcaklık farklarının da yine az olması ve yağışların da bol bulunmasıdır.[62]

Doğal kaynaklar bakımından iklimle ilgili olarak ülkenin su durumuna bakmak yararlı olur. Toprak altı su rezervi hakkında 1800'lü döneme ait kayıtlarda pek veri yoktur. Fakat toprak üstü sular dikkate alınırsa ülkede önemli sayıda nehirlerin bulunduğunu belirtmek yerinde olur. Bunların adları, uzunlukları, etki alanları ve toplam nehir sularının içindeki oranları aşağıda tablodaki gibidir:

Tablo-2. Bulgaristan'da Başlıca Nehirler

Adları	Uzunluğu km.	Etkilediği alanlar (1000 km2.)	Toplam nehirler içinde yıllık su %si
Karadenize dökülen			
İskar	401	8.3	8.6
Osam	333	3.3	2.8
Yantra	271	7.5	7.9
Kamçıya	244	5.1	4.1
Lom (Rusçuk)	232	2.9	1.9
Ege Denizine dökülen			
Maritsa (Meriç)	271 (472)x	35.2	24.3
Tunca	283 (332)x	7.8	6.4
Arda	230 (267)x	5.2	10.5
Topolnitsa	155	1.9	1.8
Viça	120	1.7	3.4
Struma	241 (347)x	8.6	14.4
Mesta	106 (241)x	3.6	3.9

x Toplam uzunlukları

Kaynak: Anastas Beşkov, Volksrepublik Bulgarien, Natur und Wirtschaft, Verlag Die Berlin, 1960, s.18, Tbl. II,

Sayı bakımından ele alındığında Bulgaristan, nehir bakımından belirli olanaklara sahip görünmektedir. Bunların uzunluk ve dolayısıyla ülke topraklarını kapsaması bakımından da sundukları olanaklar oldukça geniş gözükmektedir. Hatta bazıları ülke sınırlarını aşmaktadır. Burada ayrıca kilometrelerce uzunluktaki Bulgaristan'ın Romanya ile sınırını da oluşturan Tuna ırmağını hatırlamak gerekir.

Tuna'yı bir yana bırakacak olursak bu nehirlerin su debileri birbirinden çok farklı, bazılarında hele çok düşüktür. Ayrıca, yıllık yağış rejimine de koşut olarak

[62] a.g.e., s.73

bunların taşıdığı su miktarı mevsimlere göre büyük farklılıklar göstermekte, hatta bazılarında yaz aylarında tamamıyla kuruma görülmektedir.

Yukarıda gördüğümüz, gerek değişik iklim bölgelerine göre farklı olmakla birlikte, genel olarak yağış rejiminin pek yeterli olmayışı, gerek belirli sayıda ve uzunlukta olmakla birlikte, taşıdıkları su miktarının çok farklı ve mevsimlere göre büyük değişiklikler göstermesi, hatta bazı nehir yataklarının kuruması karşısında ülkede tarımsal üretim ve enerji üretimi, bakımından gölet veya baraj yapımı büyük bir önem kazanmıştır. Bu alanda İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, 1938'de Plevne'de bir milyon metre küplük "Lukovit" barajı, daha önce kararlaştırılmış ve yapılmış fakat 1945'te büyütülmüş Rila dağında 15 milyon metre küp kapasitede "Beli İskar" barajları gerçekleştirilmiştir.[63]

Doğal kaynaklar yaşam çevresini oluşturduğu gibi, ulusal ekonominin gelişmesi bakımından da çok önemli bir unsur durumundadırlar. Bunlar olmaksızın yaşam koşulları bile eksik olduğundan, iktisadi gelişmeden söz etmek herhalde olanaklı değildir.

Tarımda kullanılmaya en uygun topraklar denizden yüksekliği 500 metreye kadar olanlar araziler olduğu için bu şarta uygun topraklar Bulgaristan'ın özellikle kuzey ve güney bölgesinde toplanmış bulunmakta ve ülke topraklarının %65'i dolayında bir oranı göstermektedir. Tabii, bu yüksekliğin dışındaki yerlerde de tarım yapılabilmektedir.[64]

1896-1897'lerde Bulgaristan'ın toplam alanları olan 96.345.5km^2 alandan 35.399km^2'nin, yani %36,7'sinin tarımda çeşitli alt kollarda kullanıldığı, 1920-1921'de tarımda kullanılan oranın %35.4 (miktar olarak 36.586 km^2) olduğu, 1933-1934'te %40, 1936-1937'lerde ise bu oranın %43 olduğu anlaşılmaktadır[65]. Bu oran ülke tarımı için oldukça olumlu bir durumu ortaya koymaktadır. Ayrıca, yukarıda değindiğimiz beş yüz metreye kadar seviyede olan kuzeyde Tuna, Dobruca, güneyde Filibe (Plovdiv) gibi geniş plâtolar, ovalar ve buralarda güçlü topraklar bulunması, tarım yönünden çok önemli olanaklar oluşturmaktadır.[66]

---

[63] a.g.e., s.75
[64] a.g.e., s.70
[65] *Statistiçeski Godişnik Tsarstvo Balgariya*, Sofia, 1939, s.264
[66] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.70

Hemen belirtelim ki, ormanlar işlenmeyen topraklar arasında gösterilmiştir. Bunların toplam alan miktarı 1933-1934'te 29.984 km^2 veya 2.99 milyon hektardır[67]. Aynı yılda tarımsal toprak olarak gösterdiğimiz % 40'ı oluşturan alanların salt olarak miktarı 4.151.620 hektardır. Bu durumda ormanlar, sözü edilen yılda toplam ülke alanlarının %29,1'ini oluşturmuştur. Bunun %85'i ağaçla kaplı durumdadır. Orman alanları bundan sonra da büyüyerek, örneğin 1937-1938'de toplam alanların % 32,3'ünü oluşturmuş, bunun da %83,8'i ağaçlı durumda olmuştur[68]. Mülkiyet bakımından da ormanlar devlet, belediye (komün), kooperatif, okul, manastır ve kilise mülkiyetindekiler olarak ayrılmış, bunlardan en büyük paya da 1.7 milyon hektarla belediyeler, 712.4 bin hektarla devlet, 429.9 bin hektarla Orman kooperatifleri vb.leri sahip olmuştur[69]. Böylece, niteliğini bir yana bırakarak, nicelik bakımından orman yönünden Bulgaristan'ın önemli bir alt yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.3. Nüfus ve İnsan Kaynağı

Bulgaristan nüfusunu II. Dünya Savaşı'na kadar nüfusun miktar bakımından gelişmesi, doğal büyüme ve göçler, faal nüfus ve çalışma durumu, köy kent dağılımı, nüfusun etnik ve dinsel dağılışı ve eğitim durumu gibi açılarından inceleyebiliriz.

2.1.3.1.Toplam Nüfus ve Gelişmesi

Bulgaristan'da 1880-1939 yılları arasında, nüfusun miktar açısından gelişmesi Tablo-3'te verilmiştir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra, iki milyonluk bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Ancak, bundan sonra ülkede önemli bir nüfus artışı olduğu gözlenmektedir. Fakat 1880'de iki milyondan 1885'te hemen üç milyona çıkması, bu nüfusun doğal artışından değil, "Doğu Rumeli İli"nin ülke topraklarına katılmış olmasındandır. Nitekim 1884'te "Doğu Rumeli İli"nin 947 bin nüfusa sahip olduğu bildirilmektedir[70]. 1880 ile 1939 arasında, yani altmış yıllık bir süre içinde Bulgaristan nüfusu yaklaşık olarak üç katı bir artışla 6.2 milyona çıkmıştır.

---

[67] a.g.e., s.149
[68] a.g.e., s.149
[69] a.g.e., s.149
[70] *Statistiçeski Godişnik Tsarstvo Balgariya, 1939*, *Glavna Direktsiya Na Statistikata*, Sofiya, 1939, s.20.

Tablo-3. Bulgaristan Nüfusunda Miktar Gelişmesi ve Yoğunluk

Yıllar	Nüfus (Bin olarak)	Nüfus yoğunluğu	
1880	2007	(Toplam alan 97.985 km^2.)	29,0
1885	3118		31,5
1890	3232	(Toplam alan 96.345 km^2.)	33,4
1895	3440		
1900	3715		
1905	4005		
1910	4306		
1915	4899	(Toplam alan 111.836 km^2.)	43,6
1920	4825	(103.146)	46,6
1925	5314		51,0
1930	5733		55,2
1935	6102		58,9
1939	6253		60,8

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1939, s.21

Burada ülkenin toplam alanları ile ilgili bir noktaya da değinelim. Yukarıda tabloda belirtildiği gibi, 1880'de ülkenin toplam alanları 97.9 bin km^2. 1886'da ise 96.3 bin km^2 olarak gözükmektedir. Halbuki daha önce de görülmüş olduğu gibi, ülke toprakları önce sadece kuzeyi kapsatmaktayken, 1885'te Doğu Rumeli İli'ni de ülke topraklarına kattıklarına göre daha fazla olması gerekmektedir. Halbuki durum bunun tersi olarak gözükmektedir.

Doğu Rumeli olayının ortaya çıkıp buradaki nüfusun Bulgaristan nüfusuna katılması dışında, nüfus çoğalmasında en önemli etken kuşkusuz, nüfusun doğal artış hızıdır. Bilindiği gibi, bunu belirleyen de, doğum ve ölüm oranlarıdır. Bu oranlar ve doğal nüfus artışı da, belirli yıl gruplarına göre aşağıdaki gibi gelişmiştir.

Tablo-4. Yıllık Doğum-Ölüm Oranları ve Doğal Nüfus Artış Hızı

Yıllar	Doğum Oranları	Ölüm Oranları	Doğal Nüfus Artış Hızı
1891-1895	37.5	27.8	9.7
1896-1900	41.0	23.9	17.1
1901-1905	40.7	22.5	18.2
1906-1910	42.1	23,8	18.3
1911-1915	38.6	22.3	16.3
1916-1920	26.6	23.1	3.5
1921-1925	39.0	20.8	18.2
1926-1930	33.1	17.9	15.2
1931-1935	29.3	15.5	13.8

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1938, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1938, s.75

Bulgaristan'da doğum oranları en yüksek düzeyine 1906-1910 alt döneminde erişmiştir. Ama daha geniş bir açıdan bakılırsa, 1895-1915 yılları en yüksek doğum oranları dönemi olmaktadır. Aslında bunu kendi doğal seyrine bırakmak olanaklı olsaydı, bu dönemi her halde 1925'lere kadar uzatmak gerekebilecekti. Nitekim 1921-1925 alt döneminde doğum oranı binde 39 olmuştur. 1911-1915 ve 1916-1920 alt dönemlerinde düşme eğilimi ise, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı nedeniyle erkek nüfusun silâh altına alınmış olmasından ileri gelmiş olsa gerektir. Ancak bundan sonra, doğum oranlarında bir düşme eğilimi belirmiş, görüldüğü gibi 1931-1935 alt döneminde bu oran %30'un altına düşmüştür. Bu düşmeyi doğuran nedenler, eğitim ve zihniyet değişmesine bağlanabilir, 1925'lerden sonra büyük bir olasılıkla Bulgaristan nüfusunda bu konuda belirli bir "zihniyet" değişikliği başladığı söylenebilir.[71]

Ölüm oranlarında ise, genel olarak sürekli düşmeler gözlenmektedir. Nitekim 1890'larda ölüm oranı binde 28'lerdeyken, 1931-1935'lerde binde 15,5'e gerilemiştir. Bu durum da, beslenme ve sağlık koşullarında sürekli bir iyileşmenin ifadesi olarak görülmelidir.[72]

Doğal nüfus artışı da, önceleri giderek yükselme eğilimi göstererek 1895-1910 yıllarında %1,8 dolayına çıkmış, 1910-1920 arasında değinildiği gibi, savaş nedeniyle doğum oranlarının düşmesinden dolayı doğal nüfus artışı da gerilemiş, 1921-1925 alt döneminde yine eski yüksek düzeyine çıkmıştır. Demek oluyor ki, savaş yılları olmasaydı, yüksek düzeyde doğal nüfus artış hızı olağan sürecini muhtemelen bu yıllara kadar sürdürecekti. Ancak, bundan sonra doğal nüfus artışında bir düşme eğilimi belirmiştir. 1939 İstatistik Yıllığı'na göre, en yüksek doğal nüfus artış hızının olduğu alt dönem, %2,1 ile 1920-1926 alt dönemidir ve ilginç yanı köy nüfusunda artış oranı %1,9 olduğu halde kent nüfusunda %2,6'dır.[73] Sonra, başka bir ilginç nokta da, 1880-1887'de yıllık nüfus artışı %1,3 olduğu halde, Doğu Rumeli İlinde 1884-1887'de %0,6 olmasıdır.[74]

---

[71] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.77
[72] a.g.e., s.77
[73] *Statistiçeski Godişnik Tsarstvo Balgariya, 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata*, Sofiya, 1939, s.20.
[74] *Statistiçeski Godişnik Tsarstvo Balgariya, 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata*, Sofiya, 1939, s.20.

Ülke nüfusunun artışını sağlayan önemli bir etken de, ülkeye olan göçlerdir. Bu durum özellikle bazı ülkeler için önemli olmaktadır. Belirli dönemlerde Bulgaristan'a da bazı dış göçler olmuştur.

Bunlar değişik zamanlarda fakat genellikle 1910'lara kadar Makedonya'dan, Balkan Savaşlarında Batı ve Doğu Trakya'dan olmuştur. Bunların sayıları hakkında kesin veriler bulunmamaktadır.

2.1.3.2. Çalışabilir Nüfus ve Çalışma Durumu

Bugünkü ölçütlere göre ele alıp 15-64 yaş grubunu faal nüfus olarak düşünürsek, Bulgaristan'ın çeşitli yıllarda yaş gruplarına göre nüfus dağılımı Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo-5. Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı

Yıllar / Yaş grupları	1910	%	1920	%	1926	%	1934	%
0 - 14 Grubu	1.724.213	39.75	1.756.105	36.23	1.914.455	34.94	2.158.942	35.52
15 - 64 Grubu	2.384.225	54.97	2.814.610	58.07	3.268.466	59.66	3.600.827	59.24
65 - Grubu	228.075	5.28	276.256	5.70	295.820	5.40	318.170	5.24
Toplam	4.337.513	100.0	4.846.971	100.0	5.478.741	100.0	6.077.939	100.0

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1939, s.42'den hesaplanmıştır.

Tablo-5'teki yıllarda, yani 1910-1934 yılları arasında Bulgaristan'da nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı gözükmektedir. Hemen tüm alt dönemlerde 15-64 yaş grubu, toplam yaş gruplarının yarısından fazla, 1920'den sonra ise, bu durum işgücü olarak kullanılacak nüfus için çok önemli bir potansiyel oluşturduğu gibi, nüfusta bağımlılık oranını da düşürmektedir. Kaldı ki bu alt dönemde ülkede, daha çok bir tarım ülkesi olarak faal nüfus yaş sınırını daha aşağıdan bile başlatmak olanaklıdır.

Söz konusu faal nüfus ve bunun iktisadi kesimlerdeki gelişme durumuna gelince, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan alt dönemleri hakkında veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bunun bu alt dönemlerde iktisadi kesimler arasında dağılışı hakkında da elimizde ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, burada genel bazı sonuçlar çıkarmak olanaklıdır. 1939'a kadar olan dönemde ülkenin genel olarak tarımsal karakterli olduğu, toplam

ülke nüfusunun %80'inin tarımsal alanda yaşamakta olduğu belirtilmektedir.[75] Aslında 1880'de toplam nüfusta tarımsal alandaki nüfus oranının %80,7, 1920'de %80,1, 1934'te de %78,6 olduğuna değinilmektedir.[76] Bunun üstündeki %20 dolayındaki nüfus da kentlerde yaşamaktadır. Tarımsal kesimde olup da (yani köylerde yaşayıp da tarım dışı mesleklerde ve kentsel alanda olup tarımsal çalışmalarının egemen olduğu kişiler olmakla birlikte, bunlar çok sınırlı kaldığından kabaca yukardaki toplam nüfusun tarım ve tarım dışı verilerini, faal nüfus için de kabul etmek olanaklıdır. Mutlak olarak toplam nüfusta 1878'den bu yana, daha önce de görüldüğü gibi önemli değişmeler meydana gelmiştir. Tabii, buna koşut olarak durum belirli sürelerle faal nüfusa yansımıştır. Gerçi kayıtlarda bu dönemdeki faal nüfusun yaş sınırları da belirtilmiş değildir. Bununla birlikte, bunlar yukardaki yargıyı değiştirebilecek nitelikler değildir.

Somut olarak 1934'te toplam faal nüfusun iktisadi kesimler arasında ve meslekteki durumuna göre oransal olarak dağılışı şöyledir:

Tablo-6. 1934'te Faal Nüfusun Çalışma Alanlarına ve Meslekteki Durumlarına Göre Oransal Dağılışı

	Toplam	Bağımsız	Yardımcı	Müstahdem	İşçi
Tarım, Orman, Avcılık ve Balıkçılık	79.9	77.3	98.5	1.1	29.5
Madencilik	0.2	0.0	0.0	0.2	1.7
İmalat Sanayii	7.8	7.7	1.0	3.7	35.6
Ulaşım-Haberleşme	1.3	1.2	0.0	7.1	5.0
Tic.-Kredi, Sigorta	2.4	4.3	0.3	17.4	3.2
Ev ve Kişisel Hizmetler Sağlık, Spor	2.5	2.5	0.2	5.1	11.1
Bilim, Eğitim, Din Hiz.	1.2	0.3	0.0	35.0	0.2
Kamu Yönetimi	2.2	0.3	-	29.6	8.7
Belirsiz, Mesleksiz	2.5	6.4		-	5.0
Toplam	100.0	100.0	100,0	100.0	100.0

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya, 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1939, s.50, Tbl. 26

Tablo-6'da görülen iktisadi kesimler bugünkü anlayıştan biraz daha farklı olarak sınıflandırılmış olmakla birlikte, ancak yine de bunları azaltarak bugünkü yapı anlayışına uyarlamak olanaklıdır. Sonra, madenciliği de burada düşünürsek toplam

[75] L.A.D. Dellin, Editor, *Bulgaria*, Atlantic Books, Frederic A. Praeger, New York, 1957, s.61.
[76] a.g.e., s.62.

faal nüfusun %87,9'u mal üreten kesimlerde toplanmış olmaktadır. Bu durum oldukça yüksek bir oranı oluşturmuş olmaktadır. Fakat daha önce de değinilmiş olduğu gibi, bu oranın %79,9'u tarım kesiminde bulunmaktadır. Faal nüfusun ikinci büyük bölümünü oluşturan kesim de, %7,8'le yapım sanayidir. Geri kalan çok küçük bir oran da, çeşitli hizmet alt kollarını oluşturmaktadır. Bunlar arasında da ticaret, kredi, sigorta, ev ve kişisel hizmetler, sağlık ve spor kalemleri toplamı önemli olmaktadır.

Sonra, yukarıda belirttiğimiz 3.4 milyonluk somut faal nüfustan 975.6 bini (%28,4'ü) bağımsız, yani kendi hesabına çalışan 1.8 milyonu (%54,7'si) yardımcı, 104 bini (%3'ü) hizmetler (memur), 475 binini (yaklaşık %14) de işçiler oluşturmaktadır. Burada en büyük kitleyi "yardımcılar" meydana getirmektedirler. Bunlar "yardımcı aile bireyleri" grubudur ki, bu durum özellikle tarım kesiminde egemendir ve zaten toplam faal nüfusun çok büyük bir bölümü de tarımda bulunmaktadır. Bu durum kendisini "bağımsız" yani bizim yazınımızda yer etmiş "kendi hesabına çalışanlar" grubunda da göstermektedir ki, 975 bin küsurluk kitleden 754 bini bağımsız olarak tarım kesiminde çalışır gözükmektedir. Bunun da 746.5 bini doğrudan bitkisel üretimde, beş bini hayvancılıkta, geri kalan 1700'ü ormancılık, kömürcülük[77] ve balıkçılıkta toplanmıştır.[78]

İşçi durumunda olan faal nüfusun salt miktarı ise, 474,7 bindir. Bunun en büyük bir bölümü, yani 169 bini (%35,6'sı) yapım sanayiinde bulunmaktadır. Ancak bunun yanında 140 binlik öteki büyük bir işçi kitlesi (%29,5) de tarım kesiminde toplanmıştır. Bu oldukça yüksek bir rakam veya oranı oluşturmaktadır. Tarım kesiminde bu düzeyde bir işçi kitlesinin varlığı, Bulgaristan'da daha bağımsızlığını kazanmasını izleyen yıllarda toprak reformunun yapılmış olduğunun bildirilmesine ve Aleksandır Stamboliyski döneminde bazı iyileştirme girişimlerine rağmen, tarım kesiminde belirli düzeyde topraksız bir kitlenin var olduğunu ve bunların da büyük ve orta tarımsal işletmelerde işçi olarak çalıştığını söylemek mümkündür. Bu durum, daha sonra göreceğimiz gibi tarımsal işletmelerin ölçek ve bunun giderek parçalanma durumunu doğurmuştur.

---

[77] Burada sözü edilen kömürcülük, yeraltı kömür madenciliği olmayıp büyük bir ihtimalle ağaç kömürü üretimidir.

[78] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya, 1939; Glavna Direktsiya Na Statistikata*, Sofiya, 1939, s.52, Tbl. 27.

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi, Bulgaristan'da sanayileşmeye paralel olarak tarımdan sanayi işçiliğine geçiş ağırca gelişmiştir. Toplam faal nüfus içerisinde 1934 yılında sadece 169.000 işçinin yapım sanayiinde bulunması da bunu gösteriyor. Ancak, bunun dışında da sosyal ve ekonomik yapının gereği olarak önemli sayılabilecek somut ve potansiyel bir işgücü olduğu da anlaşılmaktadır.[79]

Ülkede çalışma ile ilgili iki özelliğe değinmek yerinde olur. Bu özelliklerden biri, ülkede özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Stamboliyski hükümeti döneminde "Düzenli Çalışma Yükümlülüğü"nü getiren yasaların çıkarılmış olmasıdır. Bu, savaşta yenilgi üzerine dağıtılan ordunun yerine, askerlik çağındaki gençlerin yol, demiryolu, su bentleri, nehir yataklarını düzenleme, ağaç dikimi ve kesimi gibi kamu işlerinde çalışmak ve aynı zamanda savunma ile ilgili belirli çalışmalar yapacak bir örgütün kurulmasını amaçlamıştır. Bu tür örgütlenme ile çok ilginç çalışmalar yapılmış ve normal ordu yeniden kurulduktan sonra da bu örgüt varlığını sürdürmüş, hatta bu hareket, Bulgar ordusunda bugün bile varlığını devam ettiren, savunma çalışmaları dışında olan "Emek Ordusu"nun temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte, Stamboliyski hükümetinin alaşağı edilmesinden sonra da bu durum devam etmiş fakat yasada ve uygulamada bazı gedikler açılmış, uygulama kapsam ve içerik bakımından gerilemiştir. Bu düzenli çalışma yükümlülüğü yanında, ayrıca "Geçici Çalışma Yükümlülüğü" de getirilmiştir. Bunun amacı da, yukarıdakine benzemekte, fakat daha çok yerel veya bölgesel düzeyde olmaktadır.[80]

Daha önceki yıllara ait literatürde veriler olmamakla birlikte, 1929-1938 yılları arasında, sürekli çalışma yükümlülüğüne katılanların sayısı, çalışmış oldukları kurumlar Tablo-7'deki gibidir.

Bu verilere bakıldığında, konunun başlangıç yılları ve bunu izleyen yıllar pek bilinmemekle birlikte, olayın herhalde hedefinden epey sapmış olduğu düşünülebilir. Yıllara göre ufak bazı farklar olmakla birlikte, çalışma yükümlülüğüne tabi kişilerin

[79] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.81
[80] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.81

sayısı oldukça düşük gözükmektedir. Bunlar belirli bir sosyal veya etnik gruba da mensup olabilirler, ancak bu konuda elimizde veriler yoktur.[81]

Tablo-7. Sürekli Çalışma Yükümlülüğüne Katılanlar ve Çalışılan Kurum

Kurumlar / Yıllar	1929	1930	1935	1938
Demiryolları ve Limanlar Bakanlığı	1000	1000	3000	3500
Kamu Binaları, Yollar Bakanlığı	11.200	11050	8550	2500
Tarım ve Devlet Malları Bakanlığı	170	200	4045	1500
Ticaret Sanayi ve İşgücü Bakanlığı	-	100	-	-
Ulusal Savunma Bakanlığı	1550	1450	1295	1230
İş yükümlülüğü G-1 Müdürlüğü	2300	2480	1950	14258
Diğer yerler	100	160	450	1321
Toplam	16.321	16.440	19.290	24.309

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1939, s.444.

Değişik kuruluşlarda farklı sayılarda çalışmış bulunan bu kişiler yeni yol yapımında, istinat duvarları yapımında, bunların onarımında, nehir yataklarının düzenlenmesinde, taş ve ağaç köprüler yapımında, su kanalları inşasında, çeşme yapımında, demiryolu yapımında ve yolların genişletilmesinde, dekovil hatları inşasında ve istasyon plâtformlarında çalışmışlardır. Verilere göre 1929-1937 ortalaması, değeri yaklaşık olarak 80-90 milyon leva olan 250-300 bin metrelik yol, yine yıllık olarak değeri 10-15 milyon leva olan 15-20 bin metre demiryolu yapılmıştır.[82]

"Düzenli Çalışma Yükümlülüğü" için, "iaşe ve ibate" yanında, belirli bir düzeyde yani az da olsa parasal ödemeler de yapılmıştır. Fakat 1926-1937 yıllarına ait verilere göre (öteki yıllara ait elimizde veri bulunmamaktadır) bu çalıştırmadan doğan gelirlerin sürekli olarak, 42 ilâ 182 milyon leva arasında değişmek üzere, fazla olduğu anlaşılmaktadır[83].

Yukarıda ayrıca "Geçici Çalışma Yükümlülüğü" de getirilmiş olduğunu ve bu yükümlülüğün yerel veya bölgesel düzeyde alanlarda uygulanmış olduğunu belirtmiştik. Çalışma alanları yine yol yapımı, şose yapımı için taş kırılması, su kanalları yapımı ve ağaçlandırma gibi alanlardır. 1937 ve 1938 yıllarında geçici

[81] a.g.e., s.82
[82] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya, 1939*, s.444.
[83] a.g.e., s.446

çalışma yükümlülüğü ile ilgili olarak bilgi veren Belediyelerin sayısı 1.117 olmuş, toplam yükümlü sayısı da ortalama 90-200 bin arasında değişmiştir. Ayrıca, bunların beş veya altı da biri kadarı da, yükümlülükten muaf tutulmuş, bu yükümlülüğü para ile ödemiş veya bu işten kaytarma yolunu bulmuşlardır.

Çalışma ile ilgili ikinci özellik ise, ülkede sanayi işçiliğine geçiş hareketinin yavaş olmasına rağmen, işçi hareketi katı ve sert bir gelişme göstermiştir. Bu da daha 19.yy. sonlarındaki sanayileşme çabalarında sermayeye getirilen teşvikler yanında, emek unsurunun ihmale uğramasından ve onun cömertçe harcanmasından kaynaklanmıştır.[84]

1893'lerde toplam işçi sayısının, yarısı tarımda, dörtte biri de "zanaat işçisi" olmak üzere, 105 bin dolayında olduğu kaynaklarda yer almıştır.[85] Burada sanayi işçilerinin çok az olduğu, beş binin bile altında bulunduğu, bunların da doğal olarak henüz, ilk kuşak olarak köylerden gelmişlerden ve zanaatkârlardan oluştuğu, genellikle bu işçilerin yaşlı erkeklerden meydana geldiği, bu yüzyılın sonuna doğru ise, kadın ve çocuk işçilerin de çoğalmaya başladığı belirtiliyor. Fakat 20.yy.'ın ilk yıllarında sanayi alanında belirli gelişmelerin olması sonucu sanayi işçilerinde de artış olmuş, örneğin 1911'de sanayi işçilerinin sayısı 15,8 bine yükselmiştir. Tarımda da daha önce 59 bin dolayında olduğu belirtilen işçi sayısı, 1910'da 165 bine çıkmıştır[86]. Demiryollarının gelişmesiyle ulaşım kesiminde çalışanların on iki bini aştığı, tanım pek açık olmamakla birlikte 1910'da toplam işçi sayısının 329.684 olduğu, devlet kuruluşları ve belediyelerde çalışanlarla birlikte ücret ve maaşlıların 414.408'e yükselmiş olduğu, bunların aileleriyle birlikte toplam nüfusun %19,4'ünü oluşturduğu belirtiliyor[87]. Bu işgücünün aynı tarihlerde dörtte birinin kadın ve çocuklardan oluştuğuna değiniliyor. Daha sonraki yıllarda ise, doğal olarak işçi sayısında artışlar olmuş, örneğin 1920'de bu sayı 391 bine, 1946'da ise 506 bine çıkmıştır.[88] Sanayi işçileri 1920'de 56 binden, 1946'da 116 bine yükselmiştir[89]. Zanaat işçileri 43 binden

[84] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.83
[85] V. Hàdjinikolov, St., Tsonev, L. Berov, P. Goranov, *Nova İ Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka I İzkustvo*, Sofiya, 1966, s.232
[86] a.g.e., s.232
[87] a.g.e., s.232
[88] a.g.e., s.342
[89] a.g.e., s.343

96 bine (ayni tarihler arasında), ulaşım işçileri 19 binden 42 bine, inşaat işçileri 26 binden 72 bine çıkmış, tarım işçileri ise 1920'de 222 binden 1946'da 135 bine düşmüş, keza kadın ve çocuk işçi sayılarında da gerilemeler olmuştur.[90]

Zaman içinde işçilerin durumunda yapısal bazı değişikliklerin meydana geldiği gözlenmektedir. Önceleri tarıma dayalı işçi sayısı oldukça büyük olmasına rağmen, zaman içinde burada bir azalma, sanayi kesiminde ise bir artış meydana gelmiştir. Yine belirli bir dönemde kadın ve çocuk işçilerin sayısında artış olmuş olmakla birlikte, alt dönem sonuna doğru gelindikçe bunların azaldığı belirtilmektedir.[91]

2.2.Sanayi

2.2.1.Genel Olarak Sanayinin Durumu

1877'lerde bir tarım ülkesi olarak tanımlanan Bulgaristan'da sanayi üretimiyle tarımsal üretimin birbirine oranının 10:90 durumunda olduğu, yani toplam üretim içinde bu iki mal üreten kesimden sanayi sektörünün %10, tarım sektörünün %90 payı olduğu hesaplanmıştır[92].

Bağımsızlığını kazandığı 1878 yılından önce Bulgaristan'ın sanayi sektöründeki üretimini, küçük zanaatkârlar, imalathane ve fabrikaların üretimi oluşturmuştur. Fakat bunlardan zanaatkârların üretimi egemen durumda olmuştur[93]. Bu yıllarda Bulgar topraklarında 40 bini köylerde olmak üzere, 75-80 bin zanaatkâr, usta, kalfa ve çırak topluluğu faaliyet göstermiştir[94]. Ülkede zanaatkâr işletmelere göre çok sınırlı durumda imalathane ve fabrika aşamasında işletmelerin de var olduğu yukarıda belirtilmiştir. 1877'lerde bu üç tip işletme tipi ile ilgili sayısal dağılım tahmini olarak Tablo-8'da verilmiştir. Ülke topraklarında ilk Bulgar fabrikası 1834'te İslimye'de (Sliven) tekstil sektöründe Dobri Jelâzkov tarafından kurulmuştur[95]. Aynı

---

[90] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.84
[91] a.g.e., s.84
[92] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.41
[93] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.38. (Slavka Draganova'nın Kuzeydoğu Bulgaristan'da vergi kayıtlarına dayanarak yaptığı araştırmaya göre, araştırma biriminde çalışma yaş sınırları içindeki nûfustan % 1,6'sının "zanaatkâr" olduğu belirtiliyor).
[94] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.38.
[95] L.A.D. Dellin (Editor), *Bulgaria*, Atlantic Books, Frederic A. Praeger, New York, 1957, s.228

yıllarda Osmanlı Devletine ait, Osmanlı ordusunun gereksinmelerini karşılamak üzere seri fabrikalardan biri de yine İslimye'de (Sliven) tekstil sektöründe (şayak üretimi için) kurulmuştur. Bağımsızlık yıllarının başında Bulgaristan topraklarında 22 dolayında fabrika olduğu kaydedilmiştir[96]. (Tablo-9)

Tablo-8. 1877'lerde Farklı Sanayi İşletmeleri Üretimi

Zanaat işletmeleri üretimi	180 Milyon Kuruş
İmalathane (el üretimi, manifaktür) işletmeleri üretimi	7-10 Milyon Kuruş
Fabrika işletmeleri üretimi	13-19 Milyon Kuruş

Kaynak: 100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1978, s.41.

Tablo-9. Bağımsızlık yıllarının başında Bulgaristan topraklarında bulunan bazı fabrikalar ve yaklaşık çalışan sayıları

Fabrikalar	Çalışan Sayısı
İslimye'de Devlet Tekstil Fabrikası	(300 dolayında işçi çalışıyor)
Filibe'de M, Gümüşgerdan Tekstil Fabrikası	(50 dolayında işçi çalışıyor)
Knâjevo'da Baliefendi Tekstil Fabrikası	(40 dolayında işçi çalışıyor)
Karlova'da İv. Grozev Tekstil Fabrikası	(25-30 dolayında işçi çalışıyor)
Eski Zağara'da D. Vikenti İpek Fabrikası	(30-50 dolayında işçi çalışıyor)
Tırnovo'da St. Karagözov İpek Fabrikası	(50-100 dolayında işçi çalışıyor)
Razgrat'da Devlet selitra ve Barut Fabrikası	(40 dolayında işçi çalışıyor)
Tırnovo'da G. Smilov Sabun Fabrikası	(10-15 dolayında işçi çalışıyor)
Gabrovo'da St. Sultanov Sabun Fabrikası	(10-15 dolayında işçi çalışıyor)
Rusçuk'ta Baron Hirş Vagon Tamir Fabrikası	(20 dolayında işçi çalışıyor)
Rusçuk'ta Vilâyet Matbaası	(20 dolayında işçi çalışıyor)
Kalifarevo'da Makarna Fabrikası	(10 dolayında işçi çalışıyor)
Şumnu'da Bira Fabrikası	(10-15 dolayında işçi çalışıyor)
Tırnovo'da İspirto Fabrikası	(10 dolayında işçi çalışıyor)
Filibe'de Celtik Fabrikası	(Birkaç dolayında işçi çalışıyor)
Tırnovo'da Vaksa Fabrikası	(Birkaç dolayında işçi çalışıyor)
Rusçuk, Filibe Vidin Samokov'da ve Kalifarevo ve Dervent köylerinde buhar makinalı değirmenler	(35 dolayında işçi çalışıyor)

Kaynak: 100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1978, s.41.

[96] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.40.

Bu veriler de, yukardaki tespitler doğrultusunda, zanaat işletmelerinin toplam sanayi üretiminin %85'ten fazlasını yapısında topladığını göstermektedir. Bununla birlikte imalathane (manifaktür) ve fabrika aşamasında endüstriyel üretimin de, henüz küçük oranlarda olmakla birlikte, başlamış olduğu görülmektedir.

Bu yıllarda imalathane ve fabrika üretiminin düşük kalmış olmasının nedeni, ithalat gümrük vergilerinin ve korumacılığın çok düşük düzeyde bulunması, dolayısıyla yabancı rekabetin güçlü bulunması, rüşvetin fazla, birikimin de düşük olmasıdır. Berlin Kongresi, Osmanlı İmparatorluğunun uyguladığı %8'lik çok düşük gümrük vergisini, Bulgaristan için de kabul etmiştir.[97]

1878'den sonra belirli bir süre içerisinde zanaat işletmelerinde parçalanma ve çöküş hızlanmış, buralarda çalışanlar imalathane ve fabrika işçisi durumuna geçmişlerdir. Bunun nedenleri, yukarda belirtilenler yanında, ayrıca bu topraklarda oransal bir ekonomik ve ticari birlik ve bütünlüğünü sağlayan "Doğu Rumeli İli"nin ayrı bir statüyle ayrılması ve yeni oluşturulan Bulgaristan topraklarından, "zanaat mamûlleri" için önemli bir tüketim gücü olan Türk nüfustan büyük bir kitlenin Bulgaristan'ı terk etmiş olması olarak gösterilmiştir. Zanaatkâr kitlenin, kapitalistleşme süreci hızlandıkça erimesi ve dağılması kaçınılmaz olmakla birlikte, değinilen olaylar bu süreci hızlandırmış, söz konusu ettiğimiz bölgenin durumu ve kitlelerin tüketimi azalınca, "zanaat mamûlleri" satılamaz olmuş ve üreticileri de güç durumda kalmışlardır.[98]

1878'de Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra, önce anayasal meşruti prenslik sonra anayasal meşruti krallık (çar) sistemine geçmiş birden fazla siyasal partili bir yapı ile liberal iktisadi bir sistem içerisinde yürümeye başlamıştır. Yöneticilerin tecrübelerinin olmaması ve yaşanan dönemin tüm bölgede inişli çıkışlı bir durum göstermesi yani istikrarsızlık, değişik siyasal parti iktidarlarına ve askeri yönetimlere yol açmış bazı dönemlerde daha az, bazı dönemlerde ise daha çok liberal olunmasına neden olmuş ama takip edilmek istenen çizgi çok az değişmiştir[99].

---

[97] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.135

[98] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.136

[99] Nazif Kuyucaklı, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2, Bulgaristan*, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul 1987, s.95

Yeni yönetim, piyasa ekonomisiyle, yani kapitalist ekonomi ilkeleriyle kalkınma çalışmalarına girişmiş ve özel sermaye birikim ve gelişmesine büyük önem vermiştir. Özel girişimin birikimi, yatırımı ve üretimi teşvik edilmiştir. Bu dönemde "Doğu Rumeli İli" yeniden Bulgaristan topraklarına katılmıştır. Hem Stefan Stambolov hükümetleri zamanında hem de Narodnyak'ların (Halkçı'ların veya Ulusalcı'ların) hükümeti (19.yy.'ın sonu, 20.yy.'ın başı) zamanında bu teşvik çok daha hızlandırılmıştır. Bu arada yine Stambolov hükümetlerinin daha 1882'lerdeki girişimleriyle[100] ve bunun bir devamı olarak da 1887'lerden sonra sanayinin gelişmesiyle ilgili olarak devletçe bazı önlemler üzerinde durulmuştur. Önce, 1887'de devletin bu alanda korumacılığı ile ilgili olarak Ulusal Meclis, "Bulgar Sanayinin Gelişmesi Önerileri"ni kabul etmiş, daha sonra da 1894'te "Zorunlu Yerli Elbise ve Ayakkabı Giyme Yasası" çıkarılmıştır[101]. Bu arada 1892'de Stambolov ilk olarak Filibe (Plovdiv) İktisat Sergisi'ni açmış ve buraya birçok Batılı ülkeler katılmıştır[102], Aynı yıl ilk olarak "Yerli (Ulusal) Sanayinin Özendirilmesi Yasası" kabul edilmiş ve bu yasa 1897'de daha da pekiştirilerek tamamlanmıştır[103]. Bu önlemler arasında dış alımda makina ve donanımdan gümrük vergisi almama yolu tutulmuş, bunların Bulgar demiryollarında %35 indirimli olarak taşınması kolaylığı getirilmiş, fabrika ve depolama tesisleri için bedava arsa sağlanması öngörülmüş, sermaye işletmeleri on beş yıl süreyle vergi ve harç ödemekten bağışık tutulmuştur. "Yerli Sanayinin Özendirme Yasası"na çeşitli yıllarda değişiklikler yapılmış, teşviklere yeni içerikler getirilmiş ve çeşitli sanayi alt kollarını da içine alarak kapsam bakımından genişletilmiştir. Bazı yıllarda gerek olağanüstü durumlar, gerek yönetimde Stamboliyski döneminde olduğu gibi başka önceliklerin yer alması nedeniyle, bu konuda bazı duraklamalar veya gelişme hızında yavaşlamalar olmuşsa da, "istisna" olan bu durumlar dışında teşvikler ve gelişme sürekli olarak arttırılmaya çalışılmıştır. "Yerli Sanayinin Özendirilmesi Yasası" sürekli olarak uygulanmış, 1928'de "Ulusal Meclis"çe ayrıca bir on yıl daha

[100]Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.230
[101]*100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.50
[102] Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.230.
[103]*100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.50

uygulaması uzatılmıştır[104], Sanayinin gelişmesi, bu arada büyük işletmelerin, ortaklıkların çoğalması için belirli önlemler alınmış, ortaklıkların yeniden yatırım yapmaları durumunda kârlardan vergi alınmaması hükümleri getirilmiştir. Sadece 1895-1899 yıllarında 36 yeni büyük fabrikanın kurulduğu, yeni 34 dolayında pay ortaklıkları oluşturulduğu, yeni 523km.'lik demiryolu yapıldığı ve bu yıllarda Bulgaristan'da kapitalizmin eskiye göre daha hızlı gelişmeye başladığı görülmüştür[105].

Bağımsızlığın kazanılmasından 1900'lere kadar dış alım gümrük vergilerinin yükseltilmesi de sağlanmış, rekabete karşı yerli sanayiyi geliştirmek ve korumak için, bu koruma yolu da kullanılmıştır. Örneğin, 1897'de yabancı sanayi mallarına uygulanan oran %14, dış alım mallarına uygulanan oran %25 olarak belirlenmiştir [106]. Bu vergi oranlarında değişen durumlara göre bazı değişikliklerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Balkan Savaşları döneminde dış alım gümrük vergi oranı %21'lerde olmuş, 1928-1930'larda ise bu oran %35-36'lara çıkarılmıştır[107]. Dünya ekonomik bunalımı yıllarında yerli sanayinin önemli bir düzeyde korunduğu anlaşılmaktadır.

Bunların yanında, sanayide kredi kaynakları yaratılmaya çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Bulgar Halk Bankası 1879'da kurulmuş, ancak başlangıçta, geçmişte çiftçi kasalarını da yapısına almasına rağmen, kapital ve kaynak bakımından zayıf kalmıştır. Fakat bu yüzyılın sonlarına doğru kaynakları oransal olarak genişlemiş ve kredi limitleri yükselmiştir. 20.yy.'ın ilk on yılında ise, artık sanayi işletmeleri kurulmasına, sözü edilen bankaca faizsiz, kredi verilir olmuş, maden üretiminde imtiyazlar, sudan bedava yararlanma, devlet kömür ocaklarından kapitalist işletmelere indirimli fiyatlarla kömür verilme uygulaması getirilmiş, aynı zamanda kamu kurumlarında yerli sanayi üretiminin kullanılmasına öncelik verilmiştir. 1911'lerde korumacılık biraz hafifletilmişse de, yerli sanayinin kullandığı ilkel madde ve ara mallarında vergiler düşük tutulmuş, bazı durumlarda tamamıyla kaldırılmıştır. 1912'lerde de Balkan Savaşlarının da etkisiyle yeniden tam bir korumacılığa

---

[104]Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.327

[105]a.g.e., s.240.

[106]*100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.51

[107]Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.326.

girilmiştir. Daha sonraki korumacılık uygulamalarına ise, genel olarak daha önce değinilmişti.[108]

Sanayi işletmelerinin kurulup gelişmesi için gerekli girdilerden en önemlilerinden biri de enerjidir. Bilindiği gibi, ilkel madde veya ara mallara istenen biçimi verebilmek için enerji kaçınılmazdır. 1880'lerde artık Bulgar ekonomisinde çarkların işletilmesinde kullanılan su enerjisinden buhar enerjisine geçmek gerekmiş, bu da taş kömürü üretimi gereğini ortaya koymuştur. 1878'den 1892'lere kadar ortalama yıllık taş kömürü üretimi on bir bin ton iken, 1893'te 43.7 bin tona, 1900'de ise 120.5 bin tona yükselmiştir[109]. 1911'de ise bu miktar 269 bin ton olmuştur[110]. Bu üretim miktarının, bu dönemin sanayileşmiş Batı ülkelerinin kömür üretimi ile karşılaştırılması mümkün değildir. Örneğin, Belçika'nın 1911'de kömür üretiminin 23 milyon ton olduğu bildirilmektedir. Ancak, Bulgaristan'ın kendi yapısında, kendi geçmişiyle bir karşılaştırma anlamlı olmaktadır. 1938 verilerine göre ülkede mevcut olan 58 maden işletmesinden 42'si kömür işletmesidir, bunun da 38'i özel sektöre, dördü de kamu sektörüne aittir[111].

20.yy.ın ilk 10-12 yılında hem kapitalistleşme süreci hem de Bulgar sanayi daha hızlı gelişmiştir. Daha önce getirilmiş koruma ve teşvikler yeni sanayi alt kollarına ve daha az sermayeli ve daha az işçi çalıştıran işletmelere de uygulanmaya başlanmıştır. Korumayı güçlendirmek için "özel tarife" uygulanmıştır. Bunların sonucunda, teşvik edilen sanayi alt kolları alanında işletme sayısı bu alt dönemde üç katı artmıştır[112]. 1911'de ülkede 16.000 dolayında işçi çalıştıran 345 fabrika olmuştur[113]. Sözü edilen bu yıllarda, 1886-1889 arasında ithal edilen makinelerin değerinin iki katı ithal edilmiş, 1911'de ülkede kullanılan makine, alet ve edevatın mali değeri, 1886 yılının 130 katı olduğu belirtilmiştir[114]. 1900'de 1129 km. olan

---

[108] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.137

[109] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.48 (1890'da Devlet işletmesi olarak Bobovdol, 1891'de de Pernik Kömür işletmeleri devreye sokulmuştur.)

[110] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.59

[111] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya*, Sofia, 1939, s.412

[112] Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.253.

[113] a.g.e., s.253

[114] a.g.e., s.254

demiryolu uzunluğu 1911'de 1931 km.ye, şoseler de 7570 km.den 8945 km.ye çıkmıştır[115].

Bu yıllarda sanayinin gelişmesinde bankacılığın ve pay ortaklıklarının gelişmesi de büyük bir rol oynamıştır. Sözü edilen pay ortaklıklarının (Hisseli Sermaye Şirketleri'nin) ve bunların ana mallarının üç katı arttığı ve 1912'de ülkede bu tür ortaklık sayısının 172, ana mallarının da 136 milyon leva olduğu görülmektedir[116]. Sanayi kuruluşlarıyla kredi kuruluşları bir arada birbirlerine destek vererek gelişmişlerdir. Daha önce oluşturulmuş Halk Bankası (Narodna Banka), Ticaret Bankası, Bulgar Kredi Bankası "Girdap" ve birkaç yerel banka yanında ayrıca, yabancı sermayenin de katılmasıyla Kredi Bankası, Bulgar Genel Bankası, Balkan Bankası vb. bankalar kurulmuş, yabancı sermaye girişi artmış, 1900'lerde bunun miktarı 10 milyon leva iken 1911'de 81 milyon levaya çıkmıştır[117]. Bu yabancı sermaye girişinin yanında, ayrıca Bulgar hükümetlerinin bu dönemde yabancı ülkelerden beş kez borçlanmaya girdiği, hatta 1907 yılında bu borç taksit ve faizinin devlet bütçesinin %25'ini oluşturduğu belirtilmiştir[118]. Özellikle Alman ve Avusturya-Macaristan ile bu alanda ilişkiler gelişmiş ve bu ilişkiler ülkenin ilerdeki politikasının çizilmesinde belirleyici roller oynamışlardır.[119]

Bulgaristan ekonomisindeki gelişme, iktisadi ve sosyal yaşamda da bazı değişiklikler meydana getirmeye başlamıştır. Ev ve küçük sanayide önemli bir gerileme ve çöküş sürerken, atölye ve fabrika seviyesindeki sanayide yükselme başlamıştır. Belirtmeye gerek yoktur ki, bu durum yeni olmayıp çok daha önceden başlamış, ancak bu alt dönemde daha da hızlanmıştır. Tarımda da küçük ve kapalı işletmelerden piyasaya dönük büyük işletmelere doğru gelişme başlamıştır. Ulusal ekonominin bu iki mal üreten kesiminde de kapitalistleşme sürecinde bir hızlanma olmuştur. Gerileyen ve çöken bu üretim alt kollarında tezgâh ve toprağını kaybedenlerde de çiftçilikten işçiliğe geçiş olayı hızlanmaya başlamıştır. 1910'da ülke tarımında topraksız ve az topraklı, yani geçimini sağlayamadığı için işçi olarak

---

[115] a.g.e., s.254
[116] a.g.e., s.254
[117] a.g.e., s.255
[118] a.g.e., s.255
[119] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.97

çalışmak durumunda 130.000 kişinin olduğu belirtilmiştir[120]. Bu sayının Bulgaristan nüfus ve faal nüfusuna göre pek yüksek olmadığı düşünülebilirse de, çiftçilikten işçiliğe geçiş sürecini göstermek bakımından yine de önemlidir. Aynı tarihte, yani 1910'da Bulgaristan'da toplam 300.000 işçi olduğu, bunun 168.000'nin sanayide, ticarette ve ulaşım kesimlerinde, geri kalanların da tarım kesiminde bulunduğu kaydedilmiştir.[121] Ancak bu işçi kitlesi çok kötü koşullarda çalışmak ve yaşamak zorunda kalmıştır. Sanayi iş yerlerinde işçilere çok düşük (30 santim ile 1.50 leva arasında) ücretler verilmiş ve günlük çalışma süresi 8-16 saat olarak uygulanmıştır. Haftalık tatil hakları ve öteki tatillerde izin hakları verilmemiş, çocuklar ve kadınlar daha düşük ücretle çalıştıkları için yeğlenmiştir. İşçilerin cezalandırılmaları ve işlerine son verilmesi tamamen işverenin isteğine göre yapılmıştır. İş kazalarının da fazla olduğu raporlanmıştır.[122]

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı Bulgar ekonomisinde derin izler bırakmıştır. Bu yıllarda hemen hemen tüm malların, bu arada özellikle gıda mallarının fiyatları, üretimdeki düşüklük nedeniyle aşırı derecede yükselip düşük gelirli kentli ve köylüler üzerinde olumsuz etkiler yaparken, sınırlı sayıda spekülâtör bu durumdan yüksek kazanç sağlamışlardır. Savaş yıllarında sadece Sofya'da milyonerlerin sayısının 12'den 1000'e çıkmıştır[123]. Ayrıca, yeni kurulan pay ortaklıklarının sayısı 1902-1912 yılları arası 139 olduğu halde, sadece 1917-1918 yılında 125 yeni pay ortaklığı oluşturulmuştur[124]. Bu durumda kesimler ve sınıflar arasında gelir ve yaşam farklılaşması devam etmiş ve hatta bu farklılaşma hızla bir şekilde daha da büyümüştür. I. Dünya Savaşı sonunda Bulgaristan'da kapitalizmin tekelci bazı kuruluşlar düzeyine eriştiği görülmüş, enflasyonun da etkisiyle Bulgar burjuvazisinin, yabancı sermaye ile birlikte daha da zenginleştiği ve tekel durumunda girişimler oluşturduğu kaydedilmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse Tütün Dış Satımcıları ve Fabrikatörleri Birliği, Şeker Karteli, İslimye (Sliven) Tekstil Fabrikatörleri Sendikası

---

[120] Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.256
[121] a.g.e., s.257
[122] Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.256
[123] a.g.e., s.293. Ancak bunun nasıl saptanmış olduğuna değinilmiyor.
[124] a.g.e., s.293.

gibi tekelci kuruluşlardan, daha doğru bir deyimle kartellerden bahsedilebilir[125]. Daha Balkan Savaşları öncesinde yabancı finans sermayesi Bulgaristan'da yerleşmeye başlamış, yediden fazla mali merkez etrafında sanayi, ticari ve sigorta girişimleri meydana getirilmiştir. Bu dönemde etkili başlıca finans kuruluşları Balkan Bankası, Genel Banka, Fransız-Belçika Bankası, İtalyan-Bulgar Ticaret Bankası, Kredi Bankası, Prag Kredi Bankası ve uluslararası ticaret alanında faaliyet gösteren Fransız-Bulgar Bankası olmuştur[126].

Bu finans merkezleri, 1920'lerde ülkenin sanayi, sigorta ve dış ticaret alanında en büyük yüz işletmesini doğrudan ellerinde bulundurmuşlar, kredilendirme yoluyla da dolaylı olarak birçok sanayi, ticaret ve sigortacılık alanlarında önemli etkileri olmuştur. Bu kuruluşlar, tarım ürünlerinin özellikle sanayi hammaddesi olarak kullanılan tarım ürünlerinin ticareti dolayısıyla tarım kesimi üzerinde de etkili olmuşlardır. Genellikle devlet yönetimindekilere yakın bulunmaları nedeniyle bu etkileri sadece faaliyette bulundukları alanlarda değil, bunların dışında da etkili olmuştur. Bulgaristan'ın iç ve dış ekonomik güçlerin gerek ayrı, gerek bir araya gelerek oluşturdukları sermaye biriktirme hareketinin, sanayileşmiş kapitalist ülkelere göre çok gerilerde olduğunu da hemen belirtmek gerekir. Bu yıllarda Bulgaristan'da sermaye birikimi sıkıntısı yanında, halk kitlelerinde savaş ve tarımsal üretimdeki düşüklüğün doğurduğu sıkıntılar da yoğunluk kazanmıştır. Bu nedenle de, geniş halk kitlelerinin istekleri doğrultusunda 1919'da ve 1920'de iktidar değişiklikleri olmuş, ancak 1923 Haziran darbesiyle büyük Bulgar burjuvazisi iktidara el koymuştur. Bu darbenin nedenleri, Aleksandır Stamboliyski'nin başında bulunduğu Çiftçi Hükümeti'nin, büyük ticaret ve sanayi sermaye sahiplerinin çıkarlarını dikkate almamış olmasıdır. Örneğin, ülkede "Tahıl Dış Satımı Konsorsiyumu" adında devlet ve kooperatiflerin katılmasıyla özerk bir kuruluş meydana getirilmiştir. Tarım, ormancılık ve balıkçılıkta kooperatiflerin kurulması özendirilmiş, bunlara krediler sağlanmış, gerek doğrudan satılmak, gerek önce işlenip sonra satılmak üzere tarımsal mallar bu kooperatiflerce satın alınmaya başlanmıştır, bunların gelişmesi için de kooperatiflere vergi kolaylıkları, dış alım gümrük muafiyetleri gibi kolaylıklar

[125] V. Hadjinikolov, St. Tsonev, L. Berov P. Goranov, *Nova i Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka i Izkustvo*, Sofiya, 1966, s.318.
[126] a.g.e., s.319

getirilmiştir. Tüm bunlar ticari sermayenin çıkarlarını derinden sarsmıştır. Sınai üretim alanında da bazı değişiklikler olmuştur. Savaşlar ve savaşlardan sonra belirli bir süre, hatta 1924'e kadar sanayi üretiminin savaş öncesi düzeye erişememiştir. Ancak 1921'de yapılan istatistik anketinde 55 bin işçi çalıştıran teşvik edilmiş ve edilmemiş 1544 sanayi işletmesinin yıllık üretim değeri toplamı, 1911'de 151 milyon altın leva olduğu halde, 1921'de 213 milyon altın levaya çıktığı belirtilmiştir[127]. Tabii bazı sanayi alt kesimleri savaş ve savaş sonrası bunalımdan daha çok etkilenmiştir. Ama bu verilere göre 1921'lerdeki endüstriyel üretim değerinin, 1911'dekini çoktan aştığı anlaşılmaktadır.

Savaş ve savaş sonrası kıtlıklarla ortaya çıkan fiyat yükselişlerinin, yani enflâsyon hareketlerinin, yoksulluklar yanında bazı çevrelerin büyük kazançlar sağlamasında, korumacılıkla birlikte bazı sanayi kuruluşlarının meydana gelmesinde ve üretiminde belirli etkileri olmuştur. 1923'te fiyatlar 1908-1912 yılları arasındaki fiyatların 24.5 katı olmuş, sadece 1919'a göre 14 katı artmıştır.[128] Doğal olarak bu fiyat artışında Bulgaristan'ın savaş tazminatı ödemesinin de önemli payı olmuş, fiyat yükselişlerine koşut olarak da Bulgar levasının dış değeri giderek düşmüş, Balkan Savaşları öncesi yaklaşık 100 leva 100 İsviçre frangı iken, 1927'de 2684 leva 100 İsviçre frangına eşit duruma gelmiştir[129]. Bazı sanayi alanlarında belirli gelişmelere rağmen ekonomideki genel durgunluğun 1924'lere kadar sürdüğü görülmektedir. 1924-1929 yıllarına ise kısmi istikrar alt dönemi olarak bakılmaktadır. Bu alt dönemde ekonomide toplam üretimde artma olmuş ve savaş dönemi öncesi düzeye erişilmiştir. Sanayideki gelişme ise, 1921 ile 1929 arasında çarpıcı olmuştur. Bunun nedenleri arasında başta belirttiğimiz finansal sermaye yanında yabancı mallara karşı korumacılığın ve kambiyo sisteminin buna uygunluğu olmuştur. Nitekim Balkan savaşları öncesinde ithalat mallarına %21 olan gümrük vergisi uygulamasının 1928-1929 yılları arasında %35-36'lara kadar yükseltilmiş olduğu belirtilmiştir[130]. Hatta 1930'ların ilk yarısında bu oran %51'e çıkarılmıştır. Sanayinin gelişmesi yönünde Stamboliyski'nin tersine bu alana özel teşvikler getirilmiş, ortaklıkların

[127] Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.322
[128] a.g.e., s.323.
[129] a.g.e., s.323
[130] a.g.e., s.326

vergilendirilmesinde ve kârların yatırımlara yönlendirilmesinde vergi kolaylıkları öngörülmüştür. Bu alt dönemde devlet bütçesinde denge sağlanmaya çalışılmış, iç ticarette engellerin giderilmesinde çabalar harcanmış ve fiyat artışlarında yükseliş hızının düşürülmesine gayret edilmiştir. Fiyatlar genel düzeyinin 1923'e göre 1929'da %10 arttığı görülmüştür[131]. Bu alt dönemde kâr marjının da yükseldiği belirtilmiştir. 1929-1934 yılları dünya için olduğu gibi, Bulgar ekonomisi için de bunalım yılları olmuştur. Dünya ekonomik bunalımının etkileri Bulgar ekonomisine, dış ticaret, dış krediler, özellikle kısa süreli banka kredileri, ticari krediler ve bunlar dışında da ülkedeki yabancı sermayenin davranışları ile yansımıştır. Bilindiği gibi, bunun siyasal yaşama, yani devlet yönetimine yansıması da, 1934'te yeni bir gurup olan Zveno'cuların askerlerle işbirliğiyle yeni bir hükümet darbesi yapmaları şeklinde olmuştur.

İktisadi bunalım yıllarında hem mal dolaşımında hem de fiyat oluşumunda devlet müdahalesi artmıştır. Bu dönemde iç ticarette tarım mallarının fiyat oluşumuna, tarım dış ticaretine yön veren "Hranaiznos-Besin Dış Ticareti" örgütünün genişletilmiş yetkileri ile müdahalesi olmuştur. Aynı durum bazı sanayi malları fiyatına müdahaleyi de kapsamıştır. Böylece 1930'lu yılların yarısında tarımsal malların iç tüketiminde yarıdan fazlasının, sanayi mallarında da bir bölümünün fiyat oluşumunda etkin olan bir müdahaleci "Kamu Sektörü"nün oluşturulmuş olduğu görülmüştür. İç piyasada mal dolaşımında kooperatif sektörünün de önemli olduğuna değinilmektedir. Gerek köylülerin, gerek kentlilerin oluşturdukları kooperatiflerin 1930'lu yıllarda, yani bunalım döneminde etkileri daha büyük olmuştur. İç piyasada mal dolaşımının 1936'da %10'unun, 1939'da da %15'inin "Kooperatif"lerce gerçekleştirildiğine değinilmektedir[132].

İktisadi bunalımı Bulgaristan'da 1934 Hükümet Darbesi, yani siyasal bunalımın da ağırlaştırdığına değinmektedirler. Ancak, bu durumun iktisadi bunalımın bir sonucu olarak da ortaya çıkmış olduğu iddia edilebilir. Sözü edilen bunalımın sonucu, dünyanın önemli ülkelerinde de bazı siyasal değişiklikler meydana gelmiştir.

---

[131] a.g.e., s.327
[132] a.g.e., s.330

Sanayi'de 1930-1934 dönemine göre 1935-1941 döneminde yatırımlar iki katına ulaşmış, çalışan ortalama yıllık işçi sayısı 93 bin olmuştur. Endüstriyel üretim 1931'de 10.8 milyar levadan 1939'da 15.8 milyar levaya çıkmıştır[133].

2.2.2. Sanayi'de Gelişme ve Üretim Durumu

Yukarıda değindiğimiz önlemlere koşut olarak sanayide bu arada büyük sanayi işletmelerinde önemli gelişmeler gözlenmeye başlanmıştır. Bağımsızlığın kazanılmasından 1900'lere kadar ülkede, öteki ülkelerdeki sanayileşme aşamalarına da uygun olarak, tekstil ve besin sanayilerinin kurulup geliştiği yani kapitalist sanayiin bu alt kollardan oluştuğu ve güçlenmesini sürdürdüğü anlaşılıyor. "1887'de 36 işletmeden altısı iplik ve şayak, 13'ü un, 10'u bira, 3'ü ispirto, 1'i deri mamûlleri, 2'si sabun, 1'i de barut"la ilgilidir[134]. Yukarıda değinilen önlemlerin de etkisiyle sanayide belirli gelişmelerin meydana gelmiş olduğu gözlenmektedir. Zanaat, atölye ve fabrika işletmeleri ayırımı olmamakla birlikte ve sayıların da kesin olmaması yanında 1894'te 501 işletme, 5732 işçi ve bu sanayi işletmelerinde 34.2 milyon leva kapital olduğu tahmin edilmişken, 1897'de bunların 565 işletmeye, 6732 işçiye ve 37.2 milyon leva kapitale çıkmış olduğu tahmin ediliyor[135]. 1894'te fabrika işletmelerinin sayısının 130 kadar olduğu belirtilmektedir[136]. Bununla birlikte, veriler arasında kaynaklara göre bazı farklılıklar vardır. 1900-1912 yılları arasında, ölçütleri tartışılabilir olan büyük sanayide gelişmeler Tablo-10'da verilmiştir.

Bu veriler de büyük olarak gösterilen sanayi işletmelerinin sayısında, kuruluş kapitallerinde, kullandıkları işçi sayısında ve dolayısıyla yıllık endüstriyel üretimde belirli gelişmeler olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte, bu işletmelerde yapılan yıllık üretim toplamının, toplam kuruluş kapitalini aşması, 1909 ve 1912 yıllarında olabilmiştir.

---

[133] a.g.e., s.333

[134] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.47. (Ancak, 1887'de 92 fabrika olduğu, bunlardan 36'sının buharlı ve su değirmeni, 23'ünün küçük tütün fabrikaları, on bira, beş ispirto, beş tekstil, sekiz deri, üç sabun, bir boya, bir çimento olduğuna da değiiniliyor.).

[135] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo,* Sofiya, 1978, s.47.

[136] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978. s.48. (İkonomika Na Balgariya, Cilt 1, s.344'ten naklen)

Tablo-10. 1900-1912 Alt döneminde Büyük Sanayi İşletmeleri Gelişmesi[137]

Göstergeler	1900	1904	1907	1909	1912
İşletme sayısı	103	166	206	266	381
Sermaye (Leva)	19.8 mil.	36.1	53.9	66	87.5 mil.
İşçi sayısı	4.716	6.149	7.646	12.943	12.827
Güç (BG)	-	8.976	-	17.677	31.747
Yıllık üretim (Milyon leva)	-	32.7	41.5	78.3	108.1

Kaynak: 100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1978, s.53, Tbl. 1 (İkonomika Na Balgariya, Cilt 1, s.372'den naklen).

Bazı kaynaklara göre bu veriler daha farklıdır. Örneğin, bazı kaynaklar 1900'de bu tür büyük işletme sayısını 236, işçi toplamını 2723 olarak vermekte, 1912'de ise işçi sayısının dört bine çıktığını bildirmektedirler[138].

Bu alt dönemde büyük işletmelerde sayısal olarak artış nedenini, 1905-1909 arası özel bir gümrük tarifesiyle yerli sanayiin korunmuş olması olarak göstermektedirler. Sanayi işletmeleri arasında paylı ortaklıklar biçiminde örgütlenmeler de hızlanmış, kapital birikiminde önemli gelişmeler olmaya başlamıştır. 1900'de paylı ortaklık sayısı 56. iken, 1911'de bu sayı 157'ye çıkmıştır[139]. Yani sanayi kapitalinde belirli bir düzeyde de olsa, "temerküz" eğilimi belirmiş, bu yıllarda Batı'nın, özellikle Almanya'nın örgütlenme biçimi olan "Kartel"leşme eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum, ülkenin Almanya ile daha çok iktisadi ve ticari ilişkiler içinde olmuş olmasından da kaynaklanmış olabilir. 1900-1910 yıllarında fiyatların saptanmasında ve pazar bölüşümünde firmaların tütün, un, içki, şeker ve tekstil (özel kesimde) alanlarında Kartel uygulamaları olduğu bildiriliyor[140]. Bu yıllarda Kartel'lerin toplam endüstriyel üretimin %25'ini ellerinde bulundukları belirtiliyor.

Sanayideki bu gelişmede yabancı anamalın 1895'ten, özellikle de 1905'ten sonra önemli olmaya başladığı, kendisine büyük ödünler verildiği, gümrük bağışıklığı tanındığı bildiriliyor. Şeker, içki, seramik, kibrit ve sabun sanayilerine kadar yayıldığı, 1909'da özendirilen sanayilerde kapitalin %22'sini oluşturduğu, 1912 yılında ise,

[137] Verilerin sadece özendirilen sanayileri kapsadığı ve on işçiden daha az işçi çalıştıran yerleri ve 20 bin levadan daha az sermayeli işletmeleri kapsamadığı bildiriliyor
[138] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.53
[139] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.57
[140] a.g.e., s.57-58

2/3'ü Belçika'ya ait olmak üzere, yabancı anamal miktarının iki katına çıktığı görülmektedir[141].

1920'lerden sonra, özellikle Stamboliyski yönetiminden sonra sanayide gelişme, 1929'lara kadar hızlanmıştır. Bu gelişme hem yeni sanayi alt kollarının ortaya çıkması bakımından olmuştur. Örneğin Pamuklu Sanayiinde yeni kuruluşlar yanında, bitkisel yağ sanayiinde, metal ve kimya sanayilerinde, bu arada elektrik üretiminde yeni kuruluşlar olmuş, üretim artmıştır. Hem de aynı zamanda sanayide "temerküz" artmıştır. Hatta "temerküz" olayı 1929-1934 yıllarında, yani iktisadi bunalım yıllarında bile artmıştır. Daha az işçi çalıştıran işyerlerinde azalmalar olurken, 50'den fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısında yükselmeler olmuştur. Nitekim 50'den fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 1926'da 262 iken, bunun 1934'te 313'e çıkmış olduğu bildirilmektedir[142]. Oysa 1926-1934 yıllarında endüstriyel üretim 9.1 milyar levadan 6 milyar levaya düşmüştür[143]. Burada özellikle inşaat sanayii, besin sanayii, metal sanayii gibi alt kolların bunalımdan çok fazla etkilendiği, tekstil, kauçuk ve besinde bazı alt kolların az etkilendiği, hatta bunlardan bazılarının üretimlerini arttırdıkları bildiriliyor. Bununla birlikte, toplam endüstriyel üretim değerinde düşme görülmekteyse de, bunun toplam üretim azalmasından çok, fiyatların düşmesinden kaynaklandığı belirtiliyor.

1929 iktisadi bunalımının sanayi de temerküzle birlikte tekelleşme oluşumunu da güçlendirdiğine değinilmiştir. 1931'de halk kitlelerinin baskısıyla hükümetin karteller ve tekeller ve fiyatları hakkında bir yasa çıkardığı, bu uygulamanın kartel ve tekellerin gerilemesine neden olduğu ancak bundan sonra, 1931-1943 arasında bile, 1919-1931 yılları arasında oluşturulmuş 40 monopole karşın, çeşitli hukuksal düzenlemeler altında 25 kartel veya benzer örgütler oluşturulduğu belirtilmiştir[144]. Aslında 1934-1939 yıllarında, öteki alanlarda olduğu gibi sanayide de bir hareketlilik doğmuş, 1931'de 10.8 milyar levadan, 1939'da 15.8 milyar levaya yükselmiştir[145].

---

[141] a.g.e., s.57-58
[142] V. Hàdjinikolov, St., Tsonev, L. Berov, P. Goranov, *Nova İ Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka I İzkustvo*, Sofiya, 1966, s.333
[143] V. Hàdjinikolov, St., Tsonev, L. Berov, P. Goranov, *Nova İ Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka I İzkustvo*, Sofiya, 1966, s.332
[144] a.g.e., s.333
[145] a.g.e., s.337

Bununla birlikte, 1930'lu yılların sonuna doğru artık, sanayi de yoğunluğun mevcutlardan başka alanlara, ağır sanayie doğru kaydırmak gerektiği anlaşılmaya başlanmış ve 1937'de çıkarılan bir yasayla, daha önce değinmiş olduğumuz özendirilmekte olan büyük sanayi işletmelerinden bu teşvikler kaldırılmış ve sanayie yeni bir düzenleme getirilmek istenmiştir[146]. 1939'da on ve daha fazla işçi çalıştıran ve 20 BG'den fazla enerji kullanan işletmeler sayısının 3355 olduğu görülmektedir[147]. Bu durumda Bulgar sanayinde küçük işletmelerin egemen olduğu, sanayi işletmelerinde ortalama olarak işletme başına 108 BG'de enerji kullanıldığı belirtilmektedir[148]. Burada birkaç cümleyle Özel ve Kamu mülkiyeti durumuna da değinelim. Yukarıda on işçi ve 20 BG'den fazla enerji kullanan 3355 işletme olduğunu belirtmiştik. Bunlardan 2792'sinin Özel Kesime ait olduğu, bunların dışında devlete ve kooperatiflere ait sanayi işletmeleri bulunduğu bildirilmektedir[149]. Devlet kömür üretiminde ve elektrik enerjisi üretiminde egemendir. Pernik, Bobovdol ve Gara Maritsa kömür işletmeleri ve Pernik Termo elektrik Santralı, kent ve kasabalar Belediyeleri çoğunluğundaki Belediye Elektrik Santralları, Devlet Matbaaları, demiryolları depo ve onarım atölyeleri adı üstünde devlet işletmeleri durumunda olmuş ve bu işletmeler toplam sanayi üretiminin %8-9'unu sağlar durumda olmuşlardır[150]. Bunlardan başka bir de kooperatiflere ait sanayi işletmeleri vardır ki, bunların sayısının 206 olduğu belirtiliyor[151]. Kooperatif Sektör olarak da nitelenebilen bu kesimin işletmeleri, önemli bir tüketim kooperatifi durumunda olan "NAPRED"e, çeşitli çiftçi ve su sendikalarına, Tütün kooperatiflerine ve öteki sendika birliklerine ait olmuş, bunların üretimi de toplam sanayi üretiminin % 6'sını oluşturmuştur[152].

Başka bir vesileyle de değinmiş olduğumuz gibi, Bulgar sanayinin gelişmesinde, yabancı sermayenin de katılımı olmuştur. Yabancı anamalın belirli dönemlerde toplam sanayi anamalı içerisinde %20 dolayında bir oranı oluşturduğunu belirtmiştik. 1921 yılındaki sanayi anketi verilerine göre, sanayide yabancı anamal

[146] a.g.e., s.338
[147] a.g.e., s.338
[148] a.g.e., s.338
[149] a.g.e., s.338-339
[150] a.g.e., s.338-339
[151] a.g.e., s.338-339.
[152] a.g.e., s.338-339.

oranı %23,6 olmuş, fakat 1930'lu yıllara doğru bu oran azalma eğilimi göstermiş ve 1939'da %16-18'e düşmüştür[153]. Bu konu ile ilgili olarak Tablo-11, durumu daha açık ve somut olarak görülmektedir.

Bu veriler, yukarıda değindiklerimizden biraz farklı olarak, yabancı anamalın Bulgar sanayiinde gerek miktar, gerek üretim değeri olarak daha önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Tablo-11. İki Dünya Savaşı Arasında Bulgaristan'da Büyük İşletmelerde Yabancı Sermaye

Göstergeler / Yıllar	1921	1929	1935	1938
Yabancı sermayeli işletme (adet)	30	39	49	31[154]
Yabancı sermayenin oransal payı:				
-Sermaye'de (%)	36	31	33	00
-Üretim değerinde (%)	33	30	33	19

Kaynak: 100 Godini Balgarska fkonomika, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1978, s.61, Tbl. 13, (A. Çakalov, J. Natan, A. Berov'dan naklen).

Görüldüğü gibi bu önem, 1935'lere kadar sürmüş, hatta bu yıllar en güçlü dönemi olmuştur. Tüm bu söylenenlerden şu sonuçlar çıkmaktadır. Bulgaristan topraklarında bağımsızlık öncesinde daha zanaat, atölye ve fabrika işletmeleri kurulmuş, ancak toplam sanayi üretiminin %80 dolayında bir oranı, zanaat işletmelerinden gelmiştir. Bu sanayi işletmelerinden, hemen tümünün gelişememe nedenleri arasında önemlilerden biri dış rekabet olmuş, belirtildiği gibi, Berlin Kongresi'ndeki kararlarla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki %8 dış alım gümrük vergisi yeni kurulan Bulgaristan Prensliği için de geçerli sayılmıştır. Ancak, görülmüş olduğu gibi, Bulgaristan'ın 1887'lerden itibaren sanayileşme alanında belirli önlemler getirilmiş ve bu arada daha sonra olmak üzere, dışalım gümrük vergilerinin yükseltilme olanağı da bulunmuştur. Bu olumlu uygulamaların doğal sonucu da, atölye ve fabrika aşamasındaki işletmelerin sayısının, kapital miktarının ve çalışan işçiler sayısının artması, dolayısıyla da toplam endüstriyel üretim artmıştır. Bağımsızlığın henüz kazanıldığı yıllarda, fabrika olarak nitelenebilecek işletmeler parmakla gösterilebilecek kadar az iken, 1938'deki sanayi verilerine göre ki bunlar özendirilen

[153] a.g.e., s.338-339.
[154] Tütün maniplasyonu ile ilgili olanlar hariç

büyük sanayi işletmeleri olmalı, 4970 işletmenin bulunduğu görülmüştür[155]. Baştan, toplam sanayi malları tüketiminde, bunların önemli bölümü dışarıdan gelirken, burada yerli oranı giderek büyümüş, örneğin 1909'da toplam sanayi malları tüketiminde yerli sanayi malları payı %29'a, 1921'de %37'ye, 1929'da da %61'e yükselmiştir[156]. Bu durumda, bağımsızlığın kazanıldığı yıllara göre sanayi alanında belirli gelişmeler olmuştur. 1939'da sanayinin, ülke üretiminin %25'ini sağladığı belirtilmektedir[157]. Bunu mal üreten iki kesimden biri olarak düşünürsek, başlangıçta yaklaşık olarak 10:90 olan sanayi üretimi, tarım üretimi oranının, 1939'da 25:75 olduğunu kabul edebiliriz.

Bununla birlikte, sanayide bu olumlu gelişmelerin sağlanmış olmasına rağmen arzulanan seviyeye ulaşmamıştır. Bir kere, böylesine olumlu bir sanayi gelişmesi imajına rağmen, sanayi 1939'da halâ ülke "Ulusal Geliri"nin %15'ini oluşturur durumdadır[158]. Sonra, işçi sayısı da, daha önce gördüğümüz toplumsal savaş ve çatışmalara rağmen, pek artmış değildir. Yukarıda değindiğimiz 1938 yılına ait verilerde 4970 olarak belirtilen sanayi işletmelerinde çalışanların toplamı 91.912, işçi olarak çalışanların da 82.614'tür[159]. Tabii, bunların on işçiden daha az ve yirmi bin levadan küçük sermayeli işletmeleri kapsamadığı anlaşılmaktadır. Arada bir-iki yıllık gelişmeleri de katacak olursak, rakamlar biraz yükselebilir, fakat ortaya çıkacak verilerin durumu pek fazla değiştirmeyeceği de ortadadır. Yüz bin dolayında bir işçi kitlesinin, altı milyon civarındaki ülke nüfusunda önemli olmadığı ortadadır. Ayrıca, sanayide yeni birçok alt kollar doğmuş olduğunu söylemiş olmamıza rağmen, sanayi kesiminde egemen olan alt kollar, besin, tütün ve tekstil sanayi alt kollarıdır. İşletmelerin yarısından çoğu ve işçilerin 1/3'i bu sanayi kollarında toplanmıştır[160]. Aslında 1938 yılına ait veriler bu oranların daha yüksek olduğunu göstermektedir. Nitekim bu verilere göre 33.372'si Gıda, 28.184'ü de Tekstil'e ait olmak üzere 61 bin

---

[155] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya*, Sofia, 1939, s.412.
[156] V. Hàdjinikolov, St., Tsonev, L. Berov, P. Goranov, *Nova İ Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka I İzkustvo*, Sofiya, 1966, s.326
[157] Vassil Aleksandrov-Peter Marinov, *The Peaple's Republic of Bulgaria, Country Economy, Foreign Trade, Bulgarian Center of Commerce and Industry*, 1978, s.11
[158] a.g.e., s.11
[159] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya*, Sofia, 1939, s.412
[160] Vassil Aleksandrov,Peter Marinov, *The Peaple's Republic of Bulgaria, Country Economy, Foreign Trade, Bulgarian Center of Commerce and Industry*, 1978, s.11

küsur işçi bu iki sanayi alt kollarında toplanmış bulunmaktadır[161]. Böylece bu iki sanayi alt kolu toplam işçilerin ve işletmelerin üçte iki gibi bir oranını yapısında toplamış oluyor. Bu durumda, sanayide belirli alt kolların egemenliği, söylendiğinden daha da yüksekte olmaktadır. Bu gerçekler ışığında ise, sanayiin genel olarak tarımsal ilkel maddelere dayalı olduğu, tarımsal sanayiin egemen olduğu durumu ortaya çıkıyor. Nitekim sanayi malları dış satımında, tarım dışı kaynaklara dayalı malların oranı sadece %04'tür[162]. Çimento, tuğla gibi inşaat sanayi alt kollarında belirli gelişmeler sağlanmış, fakat makine sanayii ise, atölye aşamasını aşamamıştır. Belirtilmesi gereken başka bir nokta da, değinilen bu büyük işletmelerde bile kullanılmakta olan mekanik gücün, yani enerjinin sınırlı olmasıdır. Nitekim hemen değinelim ki, bir kere bu işletmelerde 1938'de bile 2028 Su çarkı kullanılmaktadır[163]. İşletmeler enerji birimi BG (Beygir Gücü) olarak dışarıdan 93.415 BG elektrik, içerde jeneratörlerle kendileri üreterek 17.627 BG elektrik, bunların dışında da başka kaynaklardan olmak üzere 527.298 BG'ünde enerji kullanmaktadırlar[164]. İşletmelerin ortalama 32 kw/s enerji kullanır durumda oldukları belirtilmektedir[165]. Kullanılan bu enerji miktarı ve enerjinin yapısı da, sanayiin oldukça gerilerde seyrettiğini gösteren göstergeler olmaktadır.

2.2.3.Tüm İşkollarında Çalışma Koşulları ve Mali Durumlar

Çalışma koşulları incelendiğinde işçi çalışma süreleri çok uzundur. 1904-1909 yılları anketlerinde ortalama çalışma sürelerinin günlük 10,5-11 saat olduğuna değinilmekle birlikte, bunun bazen 16-18 saate çıktığı, çok ender olarak da 10 saatin altına düştüğü belirtiliyor[166]. 1909-1918 arasında bazı önlemler getirilmiş olmasına rağmen fiili çalışma sürelerinin 9-16 saat olduğuna değiniliyor[167]. 1919'da 8 saatlik

---

[161] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya*, Sofia, 1939, s.412
[162] Vassil Aleksandrov-Peter Marinov, *The Peaple's Republic of Bulgaria, Country Economy, Foreign Trade, Bulgarian Center of Commerce and Industry*, 1978, s.11
[163] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya*, Sofia, 1939, s.412
[164] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya*, Sofia, 1939, s.412.
[165] Vassil Aleksandrov-Peter Marinov, *The Peaple's Republic of Bulgaria, Country Economy, Foreign Trade, Bulgarian Center of Commerce and Industry*, 1978, s.11
[166] V. Hàdjinikolov, St., Tsonev, L. Berov, P. Goranov, *Nova İ Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka I İzkustvo*, Sofiya, 1966, s.232
[167] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.232

işgünü yasal olarak kabul edilmiştir. Ancak bu yasal hüküm uzun süre, temel sanayiler durumunda olan tekstil, tütün ve besin sanayilerinde ihlâl edilmiştir. Sanayi anketleri, arşivler ve öteki kaynaklar, 1905-1944 arasında günlük çalışma süresinin 8 saatin üstünde olduğunu raporlamaktadırlar[168].

Yine raporlardan görülmektedir ki, işyeri güvenliği ve çalışma sağlık koşulları da çok kötü durumdadır. İslimye'de (Sliven) Tekstil fabrikalarının, Filibe (Plovdiv) ve Hasköy'de (Haskovo) Tütün depolarının, Panagürişte'de kilim atölyelerinin sağlık koşulları açısından çalışmaya elverişli olmadığı da raporlanmıştır. Fabrikalarda ısıtmada mangalların kullanıldığından bahsedilmektedir. Sağlık koşullarının Tekstil ve Tütün fabrikalarında, diğer işyerlerine göre daha kötü olduğuna değinilmektedir. 1917'de İşçi Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili bir yasa kabul edilmiş olmasına rağmen, bu durumun 1944'lere kadar sürmüş olduğu, sağlık ve güvenlik açısından fabrikaların çok sınırlı olduğu kayıtlara geçmiştir.[169]

Ayrıca, işsizlik de giderek artmıştır. Yukarıda belirli rakamlar verilmiş olmakla birlikte, tarımda pek gözükmeyen işçiler ve bu arada işsizlik, sanayi geliştikçe, yaşamını sadece emeğiyle kazananları arttırmış ve bunların işsizliği de açığa çıkmaya başlamıştır. 1900, 1905 ve 1910 sayımlarında işsizler sırasıyla 3.567, 4.001, 1.003 iken, 1914'te 14.000 olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeye Makedonya, Trakya ve Dobruca'dan 200 bin göçmenin gelmesiyle, bu sayı çok daha yükselmiştir. 1929/1934'te iktisadi bunalım sonucu, işçi kısıtlanmasına gidilmesiyle işsizlik daha da artmıştır. 1935'te resmi verilere göre 37 bin, 1937'de 87 bin, 1939'da da işsizler 120 bin olmuştur[170]. Tarımdaki yapı, işsizliği sürekli olarak besleyen bir kaynak olmuştur.

Bu arada, işçilerin uzun süre tatil ve dinlenme hakları bulunmadığı, bu hakkı elde etmelerinden sonra bile bunun ihlâl edildiği görülmektedir. 7 ilâ 14 günlük yıllık ücretli tatil hakkı 1927-1930'larda elde edilmiş, fakat bunun birçok işletmelerce uygulanmadığı belirtilmiştir[171]. İşçinin sağlık yardımlarına devletin katılmasının da 1924'te düzenlendiği, fakat bunun çok kısıtlı olduğu, işçinin ücretinin 1/3'ünü buraya

---

[168] a.g.e., s.232
[169] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.85
[170] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.232 (İkonomika Na Balgariya, sy. 567'den naklen).
[171] a.g.e., s.332

ödemeye devam ettiği, bedava sağlık yardımının çok sınırlı sayıda işçilere uygulandığı anlaşılmıştır[172]. Gerçi, iş kazaları, hastalık ve izinlerle ilgili bazı hakların daha 1900'lerin ilk on yılında getirilmeye başlandığına değinilmekte, fakat bunların sadece bazı devlet ve özel girişim fabrikalarında olduğu belirtilmektedir. Devlet memurları dışında (ki 1880'lerde emeklilik durumları ve bununla ilgili fon düzenlenmiştir), 1900/1910 döneminde demiryolları ve askeri tersanelerde çalışanlar emeklilik hakkına kavuşabilmişler, özel kesimdeki büyük çoğunluk bundan mahrum kalmıştır.

İşçilerin, çalışmanın esasını oluşturan ücret durumu da çok düşük düzeyde kalmıştır. 1909 sanayi anketine göre, erkek işçilerin 1-3 leva (ortalama 2.13 leva), kadınlarınsa 0,5-1,5 (ortalama 0.93) leva ücret aldıkları belirlenmiştir[173]. Çocuk işçilerin ücretlerinin ise, büyüklerinkinin yarısından daha az, tarımdakilerinse en düşük olduğu, ulaşım ve ticarettekilerin, oransal olarak en iyi durumda oldukları bildiriliyor. 1909'da dört kişilik kentli bir ailenin geçinebilmesi için aylık 74,15 leva gelir gerektiği, aile reisi olan işçinin hiç hastalanmaması ve iş kazasına uğramaması varsayımıyla, 25 gün çalışması karşılığı eline geçecek paranın 47,60 leva olduğu, bu durumda ailede kadının, hatta çocukların da çalışması gerektiğine değiniliyor[174]. Kaldı ki, savaşların da etkisiyle para değerinde meydana gelen düşmeler, satın alma gücünü düşürmüş ve ücretle geçinenlerin durumunu çok daha güçleştirmiştir. Başka bir kaynağa göre, dört kişilik kentli bir ailenin gereksinmelerini karşılayacak aylık gelirin 1887'de 62.78 leva, 1895'te 71.04 leva, 1901'de 67.22 leva, 1907'de 86.47 leva, 1912'de 103.44 leva olarak hesap edilmiş, ancak 1889-1912 arasında yaşam %65 pahalılaşmış, ücret artışları ise, % 32-58 oranlarında kalmıştır.[175]

İşçilerin ve memurların değişik yıllara göre gelişmesi Tablo-12 ve Tablo-13'de verilmiştir:

---

[172] a.g.e., s.333.
[173] V. Hàdjinikolov, St., Tsonev, L. Berov, P. Goranov, *Nova Í Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka I İzkustvo*, Sofiya, 1966, s.233
[174] V. Hàdjinikolov, St., Tsonev, L. Berov, P. Goranov, *Nova Í Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka I İzkustvo*, Sofiya, 1966, s.234.
[175] *100 Godini Balgarska İkonomika*, s.329

Tablo-12. İşçilerin Günlük ve Net Aylık Gelirleri (Leva)

	1901	1909	1912	1921	1926	1930	1934	1939	1941
Günlük (ort.)	1.80	2.21	2.51	34.19	61.54	65.36	53.32	55.29	75.49
Aylık (Net)	41.36	47.63	57.56	678	1.191	1.282.	1.013	1.016	1.400

Kaynak: 100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1978, s.328, (Tablonun L. Berov tarafından eski istatistiklerden, daha büyük sanayi işletmeleri dikkate alınarak hazırlandığı belirtiliyor).

Tablo-13. Memurların Ortalama Nominal ve Reel Aylık Gelirleri (Leva)

	1905	1908	1912	1922	1939	1942
Nominal Ortalama	125	171	229	2.932	3.712	4.427
Reel Ort.1905:100	100	75	88	52	73	38

Kaynak: 100 Godini Na Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1978, s.330, (L. Berov, Polojenieto Na Rabotniçeskata Klasa v Balgariya Pri Kapitalizma, s.276'dan naklen)

Tablo-14. 1908-1939 Arasında Bazı Mal Fiyatları ve İşçi Gelirleri (Leva)

	1908-1919	1919	1929	1939
Beyaz ekmek (1 kg.)	0,29	2,45	9,19	5,78
Peynir (1 kg.)	1,10	12,41	39,33	25,73
Yumurta (1 adet)	0,05	0,92	2,54	1,55
Domuz eti (1 kg.)	1,19	21,31	43,71	27,98
Şeker (1 kg.)	1,11	15,18	30,45	25,13
Bir kol işçisinin gündeliği	2.06	23.80	60.98	39.36

Kaynak: 100 Godinį Na Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1978, s.330. (L. Berov, İkonomiçeskoto Razvitiye Na Balgariya Prez Vekovete, s.102'den naklen)

Bu veriler de, yukarıda değinilenler koşutunda, ücretlerin reel satın alma güçlerinin giderek düşmüş olduğunu gösteriyor. Kaldı ki, sanayi işçilerinde bağımlılık oranı da giderek yükselmiş, yani ortalama sanayi işçisi ailesinin büyümüş olmasından dolayı, sanayi işçisinin bakmakla yükümlü aile bireyleri sayısı giderek büyümüş, bu da ailede kişi başına gelirleri düşürmüştür. Nitekim sanayide 1912'de 100 çalışan kişiye 54-70 kişi düşerken, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu oran 81-105 kişiye yükselmiştir.[176] İşçilerin bu ağır koşulları yanında, işyerleri güvensizliğinden dolayı iş

[176] *100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978, s.331

kazaları da artmış, 1000 kişiye düşen iş kazası 1921-1925'te 5'ten, 1926-1930'da 11,8'e, 1931-1935'te 19,1'e, 1936-1940'ta 38,1'e yükselmiştir.[177]

İşçiler açısından çeşitli açılardan değindiğimiz bu durumlar, tarım işçileri açısından çok daha kötüdür. Çalışma süreleri 14-18 saat arasında değişmektedir. Yani her gün, güneşin doğuşundan daha önce başlayıp, güneşin batışından sonraya kadar sürmektedir. Bu durum çalışma mevzuatının tamamıyla dışındadır. Tatilleri, ücretli izinleri, tıbbi yardımları yoktur. Barındıkları yerler bodrumlar, mağazalar, kulübelerdir. Ücretler "asgari geçim"in de altındadır[178].

Bu ağır koşullar, işçilerin daha erken bilinçlenmelerini ve örgütlenmelerini doğurmuştur. Gerçi, ülkede ilk sendika hareketinin çok daha önce ve ülkeye uzman olarak çalışmaya gelen yabancı işçilerce kurulduğu bilinmektedir. Bu mesleki kuruluşlar yanında, siyasal örgütlenme olarak 1891'de "Bulgar İşçi Sosyal Demokrat Partisi"nin kurulmuş olduğunu da belirtmek gerekir. Bu parti evrimci sosyalizmi benimsediği halde, aralarında savaşımları sonucu 1903'lerde "Genişlerin - Sosyalistlerin" ve "Darların - Komünistlerin" diye ikiye bölünmüşler ve Darların parti içinde Marksist doğrultuda örgütlenme girişimleri doğmuştur. Bu bölünme, 1904'te işçi sendikalarına da yansımış, Genişler "Özgür Genel İşçi Sendikaları Birliği"ni oluşturdukları halde, Darlar "Genel İşçi Sendikaları Birliği"ni oluşturmuşlardır.

1925'lerde yoğun sendikal çalışmaların paralelinde, "sosyal mevzuat" gelişmesi de hızlanmıştır. Bulgaristan siyasal eğilimler dışında işçilerin sendikal örgütlenme, toplu sözleşme, anlaşmazlıkların tarafsız organlarca çözümü, grev hakkı, seçme ve değiştirme özgürlüğü, yasal koruma ve sosyal güvenlik gibi konularda ileri düzeye gelmiştir. Bu dönemde Bulgaristan'ın, Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Çalışma Örgütünün "tavsiyelerini" iç mevzuatına geçirme bakımından Fransa'dan sonra ikinci durumda olduğu bilinmektedir. Ancak, bu alanda belirli önlemlere rağmen, 1934 darbesiyle bunlardan önemli bölümü ortadan kaldırılmış, özellikle 1936'da yasa gücünde kararnameyle "Toplu İş Sözleşmeleri ve İş Anlaşmazlıklarının Çözümü", grev ve lokavt yasaklanmıştır. Bu düzenlemenin 1935'lerde Tütün

[177] a.g.e., s.332
[178] a.g.e., s.335

sanayinde 30 bin tütün işçisi ve öteki grevlerin yoğunlaşmasından sonra getirildiği bilinmektedir.

2.3.Tarım

2.3.1.Genel Olarak Tarımın Durumu

Genel olarak bir tarım ülkesi olarak görülen Bulgaristan'da bağımsızlıktan sonra sanayideki gibi kapitalistleşmenin ve batının etkisine girmiştir. Toplam nüfusun tamamına yakınının tarımda toplanmış olması, bu yılların ve dönemin belirgin bir özelliğini oluşturmuştur.

Bilindiği gibi Bulgaristan, 1396'da Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine girmiştir. Bu dönemde ülke topraklarında feodalite egemen iken, Osmanlı yönetimi burada eski düzeni yıkarak kendi toprak sistemini buraya getirmiştir. Bulgar kaynakları bu toprak sisteminin de feodal, hatta eskiye göre daha katı ve gaddar olduğunu belirtmektedirler. Sipahi'ye devlet topraklarının ömür boyu verilmesi, daha da ileri gidilerek bunun mirasçılara miras olarak geçmesi nedeniyle kendisine, yani Sipahi'ye feodal gözüyle bakılmaktadır. Ancak, yine bilindiği gibi Sipahi'ye bu topraklar devletçe belirli görevler karşılığı verilmektedir. Bununla birlikte bu topraklar, bizdeki genel kanıya göre, 16.yy.dan sonra görevlerden koparak, feodaliteye benzer biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Bu arada, yönetime yakınlık ve belirli hizmetler karşılığı verilen büyükçe topraklılarla, bir sosyal grup olarak "Bulgar Çorbacıları"nı doğurmuştur[179]. 18-19.yy.'da Batı ile ticarette gelişme eğilimi Bulgar topraklarını da etkilemiş, tahıl ticareti gelişmeye başlamış, üretim artmıştır. Fakat aynı zamanda nüfus artışı nedeniyle toprak yetmezliği ve topraksızlık da söz konusu olmuş, Bulgar nüfustan Trakya ve Makedonya'dan bazı grupların daha bol toprakların bulunduğu Romanya, Moldavya, Macaristan ve Güney Rusya'ya göç ettikleri belirtilmiştir[180]. Bazılarının da buralara mevsimlik olarak çalışmaya gittiklerine değinilmektedir. Bu durum, Bulgar nüfusunun çiftçilikle ilgili niteliklerini buralarda

[179] Dimitir Petkov, *Agrarnoto Preobrazovaniya v N.R. Balgariya*, Sofiya-Pres, 1981, Teksir, s.15.
[180] a.g.e., s.15.

pazarladıkları gibi, buradaki tekniklerle de yakın ilişkiler içerisinde olmalarını sağlamıştır.

18.yy.'ın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğunda, toprak mülkiyetinde özel mülkiyete konu olma, hiçbir yönetimsel engelle karşılaşmadan toprakta kullanım ve satış işlemlerinin yapılabilmesi başlamış, çiftlik sahipleri büyük işletmelerinde ilkel üretim teknolojisiyle, piyasa için, genellikle tahıl üretir durumda olmuşlardır. "Büyük işletmelerinde" denmekle birlikte, bu büyüklüğün ölçüsü pek belirtilmemiş, Bulgar kaynaklarına göre çiftliklerin Bulgaristan topraklarında dört türde olduğu belirtilmiştir[181]. Bunlardan ilki Kuzey Bulgaristan'da, Köstendil vb. yerlerde egemen olmuştur ki, bu topraklar civar köylülerce rekoltenin 1/2'sinden 1/3 oranına kadar bir pay karşılığı veya mutlak olarak bir pay karşılığı olarak işlenmişlerdir. İkincisi, özellikle Makedonya'da toprakların civar köylülerce, yasal düzenlemeye göre yasak olmakla birlikte, zorla işletilmesidir. Üçüncü tip, az sayıdaki Müslüman olmayanlara ait (Bulgar, Rum, Ermeni), özellikle Güney Bulgaristan'daki çiftliklerdir ki, bunların ücretlilerce işletildikleri belirtilmekte veya ayrıca bunlara işlemek üzere, 1-3 dekar kadar toprak verildiğine değinilmektedir. Son kategori ise, Pazarcık bölgesinde Türk ağa veya beylerine ait çeltik çiftlikleridir.

Bağımsızlıktan sonra yeni yasalarla, yeni uygulamalarla tarım sektörü Avrupa'daki yapılara uydurulmaya çalışılmıştır. Örneğin 1890'lı yıllarda tarımda, Osmanlılar zamanından kalma "Aşar vergisi" kaldırılmış yerine kapitalist gelişmeye uygun olduğu söylenen "Arazi vergisi" konmuştur. Ancak, 1900'lerde Radoslavistlerin[182] yeniden "Aşar"ı getirme girişimleri olmuş, fakat bu tutum başta büyük çiftçiler olmak üzere, tüm köylülerin büyük bir direnişi, hatta bazı yerlerde ayaklanmalarla karşılaşmıştır.

Tarımda piyasa için üretim yapan, yani kapitalist tarım işletmelerinde bir artış ve alan bakımından da bir büyükleşme eğilimi gelişmeye başlamıştır. 1908'de 5-30 dekar arasında tarımsal toprağa sahip olan 289.578 çiftçi ailesi (veya işletme) toplam 3.500.000 dekar tarımsal alanı kapsarken, 1.050 çiftçi (veya işletme) 2.800.000 dekar

[181] *İkonomiçeska Entsiklopediya*, Tom 2, *İzdatelstvo Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1972, s.752.
[182] Halkın Liberal Partisinden ayrılarak 1820'de Vasil Radoslavov tarafından kurulan Liberal Parti'nin üyelerine Radoslavist denmiştir.

tarımsal alanı ellerinde bulundurmuşlardır[183]. Tabii, tarımsal üretimde hala eski teknoloji egemen durum olmuş, fakat yeni teknolojinin ülkeye giriş eğilimi de belirmiştir. Yoksul çiftçilerin vergi ve borçlarını ödemek, varlıklı olanların da daha çok büyüme ve gelişmeleri için kredi almak bakımından kişilere ve bankalara başvuruları ve ipotekleri artmıştır. 1900-1912 yıllarında Ziraat Bankası'na olan ipotekli borçlar beş katına çıkmıştır[184].

Tarımda küçük ve kapalı işletmelerden piyasaya dönük büyük işletmelere doğru gelişme, yani ulusal ekonominin bu iki mal üreten kesiminde kapitalistleşme sürecinde bir hızlanma olmuştur. Gerileyen ve çöken bu üretim alt kollarında aletlerini ve toprağını kaybedenlerde de "işçileşme" olayı hızlanmaya başlamıştır. 1910'da ülke tarımında topraksız ve az topraklı, yani geçimini sağlayamadığı için işçi olarak çalışmak durumunda yaklaşık 130.000 kişinin olduğu görülmüştür[185].

Bu durum tarımsal üretimin düşmesine neden olmuştur. Ancak tarımsal üretimin düşmesindeki bir başka etken, toplam ülke topraklarının artmasına rağmen, tarımsal toprak bakımından ülkenin bazı kayıplara uğramış olmasıdır. Burada başka nedenler de vardır. Ama önemli nedenlerden biri tarımsal toprakların, yani ekim alanlarının eskiye göre belirli derecede gerilemesidir.

Tarımsal üretimin geliştirilmesi amacıyla tarım kooperatiflerinin kurulması özendirilmiş, bunlara krediler sağlanmış, gerek doğrudan satılmak, gerek önce işlenip sonra satılmak üzere tarımsal mallar bu kooperatiflerce satın alınmaya başlanmıştır. Bu arada *orman* ve *balıkçılık* ile ilgili ilk üretim kooperatifleri de kurulmaya başlanmış, bunların gelişmesi için de kooperatiflere vergi kolaylıkları, dış alım gümrük bağışıklıkları gibi kolaylıklar getirilmiştir.

Aynı durum tarımsal üretim için de geçerlidir. Tarımsal üretimde bu düzeyin sağlanmasında bataklıklardan ve meralardan yeni alanlar kazanılması yanında, nadas

---

[183] Alexander Burmov, Dimitar Kosev, Hristo Hristov, *Istoriya Na Balgaria, Darjavno Izdatelstvo, "Narodna Prosteva"*, Sofia, 1976, s.255.
[184] a.g.e., s.256
[185] a.g.e., s.256

alanların azaltılması ve sınırlı da olsa yeni teknoloji girişinin etkisi olmuştur. 1908-1912 yıllarına göre tarımsal üretim 1925-1929 yıllarında iki katın üzerinde artmıştır[186].

1929-1934 yıllarında öteki ülkelerde olduğu gibi Bulgaristan'da da iktisadi bunalımdan en çok etkilenen tarımsal mallar, bunlar arasında da özellikle tahıllar olmuştur. Tarımsal mallardan en az etkilenenler ise, sanayi bitkileri ve hayvansal kökenli besin mallarıdır. Nitekim 1929 yılı temel alındığında ve yüz olarak kabul edildiğinde, 1933'te hayvansal kökenli gıda mallarının fiyat endeksi 48,2'ye, tahılların ki ise 39'a düşmüş, oysa sanayi mallarında bu 69'da kalmıştır[187]. Ayrıca, doğal koşulların olumlu olması nedeniyle tarımsal üretimde artışlar da olmuş örneğin 1908-1912 yılları arasında üretim, 1930-1933'te %31-%50 oranında yükselmiştir[188]. Bu istisnai durum dışında, tarımsal üretimin düşüşü, ülkede toplam ve çalışan nüfusun büyük bölümünün tarımda bulunması nedeniyle, bu geniş kitlenin satın alma gücünü büyük ölçüde düşürmüştür. Gerçi, çiftçiyi korumak amacıyla 1930 yılı sonunda "Hranaiznos-Besin (tahıl) Dış Ticareti" örgütü oluşturulmuştur[189]. Bir devlet kuruluşu olarak bu örgüt, başlangıçta tamamıyla tahıl dış ticaretini öngördüğü halde, 1932-1934 yıllarında tahılların iç ticaretinde de tekeli üstlenmiştir. Ancak yüksek fiyattan tahıl alınmasından büyük ölçüde, bunu satabilecek miktarlarda üretenler yani büyük toprak sahibi olanlar yararlanmıştır. Bu kuruluşun ilk yıllardaki zararları devlet bütçesinden karşılanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise bu zararlar, tekel durumundan da yararlanarak un ve ekmek fiyatlarına zam yaparak yük, kasaba ve kent nüfusuna aktarılmıştır.

Bununla birlikte, tarımda gelir düzeyinin düşüklüğüne rağmen bu sektörde çalışanlar, daha yüksek gelirlerin elde edildiği öteki sektörlere geçememiş, burada kalmaya, hatta birikerek bu sektörde kalmaya devam etmiştir. Çünkü daha önce belirli bir gelişme düzeyi göstermiş olmasına rağmen sanayideki gelişme sınırlı kalmış, özellikle bunalım yıllarında ve bunu izleyen yıllarda gelişme bir yana, bazı duraklamalar bile söz konusu olmuştur. Böylece, sanayideki gelişme, tarımdaki nüfusu kendine çekebilmekte çok gerilerde kalmıştır. 1920-1944 yılları arasında tarımsal

[186] V. Hadjinikolov, St. Tsonev, L. Berov P. Goranov, *Nova i Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka i Izkustvo*, Sofiya, 1966, s.325
[187] a.g.e., s.329
[188] a.g.e., s.328
[189] a.g.e., s.329

nüfusun 3.63 milyondan 5 milyona çıktığı, 1921-1941 yılları arasında sanayide ise, sadece 50 bin kişilik iş yaratılabildiği görülmüştür[190].

2.3.2.Tarım İşletmelerinin Dağılımı

Tarım üretiminde temel faktör topraktır. Bunun bolluğu veya kıtlığı tarımsal ilişkileri, üretim düzeyini, tarımsal üretim biçimini, bu arada yaygın veya yoğun tarım yöntemi uygulamasını yakından etkilemekte, hatta belirlemektedir. Ancak, bağımsızlığın kazanıldığı yıllarda Bulgar çiftçisinin sahip olduğu işletmelerin ölçeği hakkında çeşitli görüşler ortaya çıkmış ve bunlar geçerliklerini, oransal değişme eğilimine rağmen, günümüze dek sürdürmüşlerdir. Bu değişik görüşlerin ortaya çıkmasının temel nedeni, durumu daha önceden açıklıkla ortaya koyan istatiksel verilerin bulunmaması, durum böyle olunca da bu konuda düşünce ve yorumlara duyguların da karıştırılmış olmasıdır. Bu düşüncelerden biri, Bulgar kökenli çiftçinin topraksız ve az topraklı oluşu, yani küçük topraklı işletme sahibi oluşudur. Bölgede yaşayan Türkler ise, bu görüşe göre büyük işletme sahibidirler. Bu görüş, ulusal duyguların ortaya çıkış ve gelişmesine de uygun bir görüştür. Herhalde bu duygusal nedenlerle de bağımsızlık yılları ve onu izleyen uzun yıllar sonrasında da bu görüş egemen olmuştur. Hatta Bulgaristan'da sol hareketin, bu arada İşçi Sosyal Demokrat Partisi-Darlar'ın (yani komünistlerin) ilk olarak ve uzun süre liderliğini yapmış bulunan Dimitır Blagoev'in tutumunda ve yapıtlarında da görüş budur, yani ona göre Bulgar tarımında "Türk çiftlikleri egemen" olmuştur[191]. Bu görüş hele Blagoev'in de bir görüşü olarak biraz ilginç gözükmektedir. İşçi Sosyal Demokrat Partisi-Darlar'ın lideri olarak büyük çiftliklerin varlığını saptaması ve dayandığı ilkeler doğrultusunda bunların eleştirisini yapması çok doğaldır. Ancak durumu tam olarak saptamadan "Bulgar tarımında Türklerin çiftliklerinin egemen olduğunu" savunmak da, eleştirilebilir bir durumu ortaya koymaktadır. Çünkü büyük çiftlikler saptanmadan bunların varlığını iddia etmek, her şeyden önce bilimsel bir davranış değildir. Öteki görüş ise, belirli verilere dayanarak açıklamalar yapmaya çalışan bir görüştür. Bununla

[190]V. Hadjinikolov, St. Tsonev, L. Berov P. Goranov, *Nova i Nay Nova Stopanska İstoriya, Nauka i Izkustvo*, Sofiya, 1966, s.330

[191] *100 Godini Balgarska İkonomika*, Sofiya, 1978, *Nauka i İzkustvo*, s. 24'te 25 No.'lu dipnotta (D. Blagoev, Prinoskam İstoriya na Sotsializma v Balgariya, Sofiya, 1950, s. 87'ye atfen).

birlikte, verilerin sınırlılığı ve belirli bölgelere ait olmaları nedeniyle burada da dayanılan veriler tüm ülkeyi kapsamamıştır. Doğu Rumeli Yönetimi kayıtlarından yararlanılarak 1882-1883 yıllarına ait güney Bulgaristan'da toprak dağılımıyla ilgili bazı toplamlar oluşturulmuş ve bu toplamın yerleşik nüfus alanlarının yarısından çoğunu kapsadığı belirtilmiş, yani bütünü içermemekle birlikte, "temsil" yeteneğine sahip olduğu söylenmiştir[192]. Sözü edilen tarihlerde güney Bulgaristan'da toprak dağılımının aşağıdaki gibi olduğu belirtilmiştir (Tablo-15):

Bu bilgilerin ışığında 1926 ve 1934 yıllarına ait kasaba ve köyler olarak aşağıda verilen toplam tarımsal işletme sayısı (ki 1926'da 750.6 bin, 1934'te 884.8 bindir) ve büyüklükleri daha rahat değerlendirilebilir.[193]

Bulgar tarımında, II. Dünya Savaşı'ndan önce alan bakımından küçük işletmeler egemen olmuştur. 50 dekarlık toprağı, bir ailenin ancak geçimini sağlayabileceği bir sınır olarak kabul edersek, toplam tarımsal işletmelerin içinde bunların 1926'da %56,95'i, 1934'te ise %63,18'i oluşturdukları görülmektedir.[194]

Tablo-15. 1882-1883'lerde Güney Bulgaristan'da (Doğu Rumeli) Bulgar ve Türkler arasında Toprak Dağılımı

			100 Kvadrat'tan fazla Türk malik	
	İşletme sayısı	Alan (Kvadrat)[195]	Sayısı	Alan (Kvadrat)
Bulgar köyleri	60.858	1.969.075	356	165.526
Türk köyleri (karışık köylerde Türk mahalleleri dâhil)	21.694	559.740	853	202.579
Kentlerde Bulgar mahalleleri	19.821	269.811	119	38.496
Kentlerde Türk mahalleleri	593	23.438	57	12.068
Toplam	102.966	2.822.064	1.385	418.399

Kaynak: 100 Godini Balgarska İkonomika, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1978, s.25, Tbl. 3.

300 dekarın üstünü, alan bakımından büyük işletme olarak düşünürsek, bu tür işletmelerin 1926'da toplam tarımsal işletmelerin ‰6'sını, toplam alanların

[192] *100 Godini Balgarska İkonomika*, Sofiya, 1978, Nauka i İzkustvo İbid. s.24.

[193] Nazif Kuyucuklu; *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.120

[194] a.g.e., s.121

[195] Sözü edilen Bulgar kaynağına göre «Kvadrat», her bölgeye göre büyük değişiklikler gösteren eski bir Türk arazi ölçü birimidir. Üzerinde durulan bölgede bir "Kvadrat"ın 1.6 dekar olduğu belirtilmektedir. Ancak, Türk kaynaklarında "Kvadrat" sözcüğüne rastlanamamıştır. Bu durumda sözü edilen sözcüğün, bölgesel veya yerel bir deyim ve ölçü olarak kabul edilmesi gerekiyor.

%5,3'ünü, 1934'te de toplam işletmelerin ‰4'ünü, toplam alanların da %3,6'sını oluşturmuş olduklarını görürüz. Sonra, parsel sayıları küçük işletmelerde fazla, değindiğimiz daha büyük alanlı işletmelerde azdır. Örneğin 50 dekara (5 hektar) kadar olan işletmelerde parseller toplam parsellerin 1926'da %36,3'ünü, 1934'te de %44'ünü oluştururken, 300 dekarın üstündekilerde bu oranlar % 1,5 ve ‰8'dir.[196]

Ayrıca, varsayımsal olarak ele alındığında 1926'da bir tarım işletmesine 57.1 dekarlık bir alan düştüğü halde, 1934'te bu alan miktarı 40.9 dekara inmektedir. Sonra mevcut parsel sayısını işletme sayısına böldüğümüzde bir işletmenin parsel sayısı 1926'da 14.3, 1934'te de 13.4 olmaktadır.[197]

Bu veriler de Bulgar tarımında 1930'lu yıllarda alan bakımından çok küçük (cüce) işletmelerin egemen olduğunu göstermektedir. Hatta bunun da altında on, yirmi ve otuz dekara kadar olan işletmeler vardır ki, yirmi dekara kadar olanlar toplam işletmelerin dörtte birini, otuz dekara kadar olanlar %37'sini oluşturmaktadırlar ve bunlar ailelerin kendi gereksinmelerini karşılamaktan uzaktırlar. Buradan da Bulgar tarımında az topraklı ve hemen hemen topraksız çiftçilerin bulunduğu ve bu durumun yıllar içinde daha da artmış olduğu anlaşılmaktadır.[198]

Nitekim 1926 yılı verileriyle 1934 yılı verileri arasındaki değişme de bunu göstermektedir. Söz konusu ettiğimiz yukarıdaki sınırlara kadar olan küçük ve cüce işletmelerin, bu arada topraksızlığın artmış olması, aynı zamanda bu işgücünün tarım dışı kesimlere de kaymamış olduğunu da ortaya koymaktadır. Topraklarda, daha doğrusu tarımsal işletmelerde bu cüceleşmenin artması (ki 1926'da bunların oranının % 56,95'ten, 1934'te % 63,18'e yükselmiş olduğunu belirtmiştik), 1945'lere kadar herhalde çok daha hızlanmış ve bu oran çok daha büyümüştür. Nitekim 1926-1934 döneminde toplam tarımsal işletmeler 750.6 binden 884.6 bine çıktığı, yani %17,88 büyüdüğü halde, 50 dekara kadar olan işletmelerin sayısı 427.519'dan, 559.105'e yükselmiş, yani %30,77 büyümüştür. Bu veriler bu dönemde Bulgar tarımında işletmelerde önemli parçalanmalar olduğunu, bunun özellikle cüce işletmelere çok daha hızlı bir biçimde yansımış olduğunu ve bunların sayılarının ve oranının artmış olduğunu göstermektedir. On yıllık dönemde meydana gelen bu parçalanma hızını göz

[196] a.g.e., s.121
[197] a.g.e., s.121
[198] a.g.e., s.121

önüne alarak 1945'ler öncesinde toplam işletmeler sayısının 1.04 milyona, cüce işletmelerin de en azından 716.836'ya çıkmış olduğunu, yani bu işletmelerin toplam işletmeler içinde yaklaşık %70 dolayında bir oran oluşturmuş olduğunu söylenebilir. Tarım işletmeleri küçüldükçe buralardaki ailelerin geçimlerini sağlayabilmeleri çok daha güçleştiğinden, aslında buradaki işçileşme oranı göründüğünden daha da yükseklerde seyretmektedir.[199]

Bu durumlar karşısında, daha önce belirtmiş olduğumuz tarımda 150 bine yakın işçi varlığını da doğal karşılamak gerekir. Tarım alanını her an terk etmeye hazır olan bu işgücü ve cüce işletmelerdeki faal nüfus, ülkede çeşitli kesim ve alt kollarda "istihdam" olanakları aradığı gibi, II. Dünya Savaşı öncesi veya başlarında yurt dışında, özellikle Hitler Almanya'sında da belirli miktarlara varan çalışma olanakları bulmaya çalışmıştır.

2.3.3. Tarımda Teknolojik Gelişmeler ve Eğitim

1936-1937'lerde Bulgaristan'ın toplam topraklarının %43'ü bitkisel tarımda kullanılmıştır. Bu somut olarak 4.455.602 hektarlık bir alanı ifade etmektedir[200]. Bu toplam tarımsal alanların, aynı yıl %79,58'i ekilmiş, %9,9'u nadasa bırakılmış, %6,87'si doğal çayır olarak kullanılmış, %3,61'ini de dikili alanlar oluşturmuştur[201]. Ancak, hemen belirtelim ki, daha önceki alt başlıklarda da belirttiğimiz gibi, toplam tarımsal alanlar geçmiş yıllarda çok daha az olmuş ve bunların ekim ve nadasa ayrılan oranları da farklı olmuş, zaman içerisinde ekim alanlarında bir artış gelişmesi sağlanmıştır. Örneğin 1896-1897 yılında tarımsal topraklardan %55,63'ü ekim için, %30,91'i nadasa ayrılmıştır[202]. Nadasa ayrılan bu oran çok yüksek bir orandır. Bu oran giderek düşme eğilimi göstermiş, ancak 1925'lere kadar hep %20'nin üstünde seyretmiştir. Bundan sonra oransal olarak daha hızlı bir düşüş olmuş, ancak 1935-1936 yılında bile nadas oranı %15,06 olmuştur. Bu durum herhalde toprakların kıtlığı

[199] Nazif Kuyucuklu; *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.122
[200] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939*, s.264
[201] *Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939*, s.265
[202] a.g.e., s.265.

nedeniyle, bunların daha rasyonel kullanılma gereğinden ve bu arada bazı girdi ve yöntem uygulamasıyla olabilmiştir.

Bulgar tarımında kullanılan teknoloji de, uzun yıllar ilkelliğini korumuştur. 1930'lu yıllarda bile tarımsal işletmelerde kullanılmakta olan araçlarda egemenlik, eski teknolojiye ait olmuştur. Örneğin 1934 yılında 884.8 bin tarımsal işletmeden (3.9 milyon hektarlık işlenmiş alan) 165.6 bini tamamıyla kendi üretim araçlarından mahrum olup, öteki işletmelerin araçlarını kullanır durumda olmuşlardır[203]. Tabii bu durum, modern teknoloji ile üretim araçlarına sahip olup olmama farklı şeyler olduğu için, Bulgar tarımında teknoloji düzeyini yansıtmamaktadır. Bunu, tarımda kullanılmakta olan üretim araçlarının türü gösterebilmektedir.

Tablo-16. 1934'te Bulgar Tarımında Bazı Araçlar

Araç türü	Sayısı	Sahip olan İşletme Sayısı
Saban (eski tip).	545.216	516.469
Saban (demir uçlu)	149.465	146.534
Pulluk (basit)	279.368	267.305
Pulluk (motorlu ve buhar motorlu)	96	127
Traktör pulluk takımı	1.523	2.850
Kultivatör	3.947	4.041
Kazıcı (çapa)	23.875	24.444
Tırmık (demir diş)	53.377	56.673
Tırmık (ağaç dişli)	36.561	36.494
Ekici	1.147	1.724
Tohum ekme makinası	6.641	10.361
Biçer (basit)	6.753	8.080
Biçer (demet bağlama)	1.803	2.604
Batos	3.457	-
Çekim Hayvanı	1.524.340	-
Bağ ilâçlama pompaları	125.538	134.128
Santrfüj (Bal için)	5.475	6.224
Santrfüj (Süt için)	2.611	2.692
At arabası (yaysız)	48.809	48.407
At arabası (yaylı)	32.773	31.676
Öküz arabası (ağaç ding.)	79.880	78.939
Öküz arabası (demir ding.)	177.451	173.366

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya 1939, s. 226, 227, 228, 229

1934 yılında Bulgar tarım işletmelerinde bulunan ve kullanılan envanterden bazıları aşağıda Tablo-16'da verilmiştir. Tablodaki verilerden de anlaşıldığına göre,

[203] a.g.e., s.226

tarımsal üretim araçlarında büyük çoğunluk eski teknolojiyi ifade etmektedir. Saban sayılarındaki yükseklik de bunu göstermektedir. Bu arada, çekim gücü olarak tarımda tamamıyla hayvan gücü egemen durumdadır.

Ancak, bu egemen görünüm yanında Bulgar tarımında üretim araçlarında önemli sayılabilecek bir modernleşme eğilimi de dikkati çekmektedir. Örneğin pulluk kullanımında yaygınlaşma, sınırlı da olsa traktör pulluk takımları, motorlu ve buhar motorlu pulluklar, ekim makineleri, biçerler ve patoslar bu durumu ortaya koymaktadırlar. Yani bu durumlar, Bulgar tarımında üretim teknolojisinde, araçlarda 1930'lu yıllarda bir modernleşme yapısının da oluşmaya başladığını göstermektedir.

Bunların yanında, tarımsal üretimle ilgili bilgi ve yöntemlerde de ülkede belirli birikimlerin oluşmaya ve bunların uygulama alanı bulmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bunları ana çizgilerle şöyle sıralayabiliriz:

Öncelikle, tarımda doğal kaynakların belirleyici etkisi altında bitkisel üretimde bölgeselleşme eğilimi belirmiştir. Bu doğal koşullara bağlı olarak tarım üretiminde iş bölümünü hızlandırmış ve geliştirmiştir.

Sonra, en küçük yönetimsel birim olan köyden başlamak üzere, ekimde rotasyon (nöbetleşme, münavebe) sistemi kitlesel olarak uygulanma durumuna gelmiş ve buna uygun olarak belirli ekim döneminde köyde aynı yörede aynı bitkiler ekilir olmuştur. Tabii, Batı'da öteki ülkelerde de aynı uygulama olmuş, ilişkilerin gelişmesi sonucu herhalde bu uygulama oralardan gelmiştir. Bitki ekim nöbetleşmesini, yönetim biriminin başı olarak, yardımcılarının da katkısıyla "muhtarlık" belirlemiştir. Ancak bunun yönetimsel düzenlenmesi, yönetimin üst düzeyine kadar uzanmıştır. Tabii, bazen toprakların sınırlılığı nedeniyle veya daha varlıklıların piyasaya bağlılıkları ve dolayısıyla daha fazla kâr elde etmek amacıyla buna uymadıkları zamanlar da olmuştur. Ekimde bu nöbetleşme (rotasyon, münavebe) sisteminin ürünün ekimi, korunması ve rekoltesinde bu alanlarda ortak kararlar alma ve uygulamada bazı avantajları olmuştur.

Bu arada, çiftçilerde bilgi düzeyini yükseltmek ve teknik bilgilerini geliştirmek için, köylerde konferanslar, kurslar, hatta 1930'lu yıllarda daha ileri düzeyde, iki yıllık gibi sürelerle "okullar" düzenlenmiş ve bunların köydeki tarımsal işletmelere önemli katkıları olmuştur. Örneğin meyve konserveciliğini, şarap yapımını, üzüm ve öteki

meyve sularından daha iyi yararlanmayı, süt ve et mamûllerinin yapımını öğrenmişlerdir.[204]

Ayrıca, daha önce Bulgarlardan belirli grupların mevsimlik olarak öteki ülkelere çalışmaya gittiklerini ve burada uygulanmakta olan tekniklerle temasta olduklarını belirtmiştik. Bu durum onların, buralardaki yeni bitki ve hayvan türlerini almalarını kolaylaştırmıştır. Ülkenin bağımsızlığından sonra bu yöndeki hareket de hızlanmıştır.

2.3.4. Tarım Üretimi

Yukarıda çeşitli yönlerine değindiğimiz tarım kesimi, üzerinde durduğumuz ülkenin bağımsızlığından II. Dünya Savaşına kadarki oldukça geniş bir alt dönemde, ulusal ekonomi içinde, öteki kesimlerde belirli gelişmelerin olmasına rağmen, ağırlığı sürmüştür. Hatta Balkan Savaşları döneminde bile Bulgaristan, tamamıyla bir tarım ülkesi görünümündedir. Bu yıllarda, ülke faal nüfusunun dörtte üçünün tarımda çalıştığı ve ulusal gelirin (milli gelirin) yine dörtte üçünün tarıma dayalı olduğu belirtilmiştir[205]. Bundan sonra da belirli değişikliklere rağmen, elimizde bu yıllara ait ulusal gelirle ilgili veriler bulunmamakla birlikte, ulusal ekonomide bu genel görünümün sürmüş olduğunu söylemek olanaklıdır. Tarımsal alanların çeşitli yıllarda belirli bitki gruplarına göre bölünüşü Tablo-17'da görülmektedir.

Tablo-17. Tarım Topraklarının Başlıca Kullanılış Biçimi (Nadas Dâhil)

Yıllar	İşlenen Alan Toplam		Ekili Dikili Alan	Tahıl	Sanayi Bitkileri	Baklagil	Yem Bitkileri
1896-1897	3.539	902 Ha.	2.445 713.1	811.830	8.771	26.372	439.836
1910-1911	4031	622	3.324 959.2	523.738	41.542	72.924	558.031
1920-1921	3658	610	2.837 399.2	129.904	51.376	54.745	492.240
1930-1931	4130	175	3.701 325.2	155.170	182.676	97.452	583.981
1936-1937	4455	602	4.158 478.2	752.606	324.520	103.169	718.223

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1939, s.266, 267, 268, 269.

[204] Dimitar Petkov, *Agrarnoto Preobrozovaniya v N.R. Balgariya*, Sofiya-Pres, 1981, s.20

[205] M. Kumanov, "Mâsto i Rolâ Na Monarhiçeskiya İnstitut v Balgariya 1918-1926", *Parvi Mejdunaroden Kongres Po Balgaristika, Dokladi*, Balgarska Darjava prez Vekovete, Sofiya, 1982, s. 554.

Verilerden anlaşıldığına göre, ülkenin tarım toprakları başlıca tahıl, baklagil, yem bitkileri ve sanayi bitkileri gruplarına tahsis edilmektedir. Bunların dışında bağcılık vb. gibi dikili veya ekim alt kolları da vardır. Fakat toplam alanlar içinde bunların yeri pek önemli gözükmemektedir.

Tahıl grubu, ekim alanlarının en büyük bölümünü almaktadır. 1896'dan 1930'lara kadar olan dönemde, toplam ekim alanlarının %75 dolayındaki bir oranı tahıl grubu ekimine ayrılmış, 1930-1931 ve 1936-1937 yıllarında ise, bu oran %70'in altına düşme eğilimi göstermiştir. Tahıl grubu içerisinde ise en önemli buğday olmuştur. Toplam ekim alanları içerisinde buğdayın payı %31 ile %36 arasında değişmiştir. Tahıl grubu içerisinde ise, %43 ile %48 arasında değişmiştir. Böylece, toplam alanlarda tahıl grubu egemen bir yer tutmakla birlikte, burada buğday oransal olarak en çok ekilen, fakat öteki tahıl gruplarının da önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, bunlar da çavdar, arpa, yulaf, mısır, darı ve pirinçtir. Yem bitkileri, alan bakımından bir başka önemli gruptur. Bu bitkilerin daha bu dönemde ülkede önemli olduğu anlaşılıyor. Fiy ve yonca gibi bitkiler ülke çiftçisince çok önceden popüler olmuşlardır.[206]

Bununla birlikte, istatistiklere göre, doğal çayırlar da sık sık burada düşünülmüştür. Ülke ekim alanları içerisinde sanayi bitkileri hızlı bir gelişme göstermiştir. Nitekim tablodaki verilere göre bu miktar, 1896-1897'de 8.7 bin hektardan başlamış, giderek yükselerek 1936-1937'de 324.5 bin hektara çıkmıştır. Ülke sanayi bitkileri içerisinde, tütün, şeker pancarı, ay çiçeği, kolza, pamuk, kenevir ve keten yer almıştır. Aynı hızlı alan gelişmesi, baklagillerde de olmuştur.[207]

Toplam tahıl üretiminde, alanların kullanılmasında olduğu gibi, buğday önemli bir yer tutuyor. Toplam üretimin % 45-50 kadarını buğday oluşturmakta, bunu öteki tahıl grupları izlemektedir. Bu arada mısır üretimi de, tahıllar arasında oldukça önemli bir yere sahip gözükmektedir.[208]

---

[206] Nazif Kuyucuklu; *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.129
[207] a.g.e., s.130
[208] a.g.e., s.131

Tablo-18. Bazı Yıllarda Bitkisel Üretim

Yıllar	Tahıl	Buğday	Mısır	Tütün	Şeker Pancarı	Ayçiçeği	Kolza	Pamuk	Kenevir	Keten
1896-1897	2.113.803	785.732	696.458	8.975	-	-	2.282	589	4.774	58
1910-1911	2.876.304	1.314.381	777.042	106.473	651.752	-	144.635	1.988	11.271	3.981
1920-1921	1.751.693	795.751	416.078	162.947	1.174.764	26.668	6.101	2.431	12.635	767
1930-1931	3.520.128	1.737.204	888.758	314.723	2.000.253	1.017.605	126.541	8.986	14.864	1.544
1936-1937	3.584.978	1.766.569	859.268	353.785	2.092.881	1.633.527	27.895	-	46.005	4.814

*Tahıl, Buğday Mısır Ton olarak, Tütün, Şeker Pancarı, Ayçiçeği Kolza, Kenevir, Keten Kental (1 kental 100 kg) olarak verilmiştir.
Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na statistikata, Sofya 1939, sy.270-271

Alan tahsisinde de sanayi bitkiler üretiminde de belirli gelişmeler sağlanmıştır. Tütün bölgede ekimi yapılan eski bir sanayi bitkisidir. Bulgaristan bilindiği gibi, bu dönemde oryantal (Şark tipi) tipi tütün üreten bir ülke durumundadır. Fakat bazı sanayi bitkileri istatistiklere hızla girip yükselmişlerdir. Örneğin, şeker pancarı, ay çiçeği, kolza bunlar arasındadır.

Bulgar tarımında girdi ve modern tekniklerin ne derecede kullanıldığının en iyi göstergesi, verim artışlarında gözükebilir. Tarımsal üretimde verim durumunu ele aldığımızda da bazı bitkiler Tablo-19'da verilmiştir.

Tablo-19. Yıllara göre bazı bitkilerde verim gelişmesi (Hektar/Kg.)

Yıllar	Buğday	Mısır	Tütün	Şekerpancarı	Ayçiçeği
1896-1897	896	1.991	737	-	-
1910-1911	1.182	1.230	878	21.966	-
1920-1921	885	723	695	9.667	635
1930-1931	1.411	1.306	908	16.564	991
1936-1937	1.350	1.260	910	19.950	910

Kaynak: Statistiçeşki Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1939, s.274.

Tablodaki bu verilere göre, bazılarında durum pek açık olmamakla birlikte, öteki bazılarında verim artışları eğilimi gözlenmektedir. Buğday ve ayçiçeğinde durum böyledir.

Bulgaristan'ın 1934 sayımına göre sahip olduğu hayvan varlığı Tablo-20'de verilmiştir.

Tablo-20. Bulgaristan'ın 1934'te Hayvan Varlığı

Büyük Başlar	Miktar	Arı Kovanı	Miktar
At	531.519	Eski tip (sabit)	225.643
Katır	36.648	Yeni tip (mobil)	216.221
Eşek	180.695	Toplam	441.864
Sığır	1.497.624		
Manda	374.977	Küçük Başlar	
Toplam	2.621.463	Koyun	8.839.492
		Keçi	913.088
		Domuz	901.976
		Kümes Hayvanları	12.772.740

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya. 1939, s. 232, 233, 234.

Büyük başlarda bulunanlardan önemli bölümü, daha önce değinilenlerden de anlaşılacağı üzere, tarımda ve ulaşımda çekim gücü olarak kullanılmaktadır. Ötekiler ve küçükbaşlar ise, besin kaynakları üretimi amaçlı olarak yetiştirilmektedirler. Ancak, bunlardan doğrudan veya dolaylı olarak yapılan üretim ve bunun değeri hakkında veri eksikliği nedeniyle bir şeyler söyleyebilmek zordur.[209]

Tablo-21. 1936-1937'de Tarımda Bitkisel Üretim Değeri

Bitkisel Alt Kollar	Değeri (Leva)		
Tahıllar		9.958.260.000-	
	Buğday		5.564.693.000-
	Mısır		1.864.613.000-
Sanayi Bitkileri		2.333.861.000-	
	Tütün		1.089.658.000-
	Ayçiçeği		509.660.000-
Baklagil	330.705.000–		
Karpuz, kavun, kabak	329.727.000-		
Patates	226.362.000-		
Sebzeler	637.180.000–		
Yem bitkileri	1.415.174.000-		
Üzüm	1.471.384.000-		
Gülcülük	42.285.000-		
Meyvecilik	155.794.000-		
Dutçuluk	20.714.000-		
Genel toplam	16.960.409.000-		

Kaynak: Statistiçeski Godişnik Na Tsarstvo Balgariya 1939, Glavna Direktsiya Na Statistikata, Sofiya, 1939, s.278.

[209] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.132

Toplam tarımsal üretim değerini kapsamaktan uzak olmakla birlikte (çünkü hayvansal, su ürünleri ve ormansal üretim değerleri yok), 1936-1937 yılında bitkisel üretim değerinin 16.9 milyar leva olduğu bildirilmekte, bunun çeşitli bitkisel alt kol gruplarının ağırlığını göstermesi bakımından, dağılışı Tablo-21'de görülebilir.

Bu yapı tüm tarımsal-bitkisel yapılı ülkeler için ortak yanlar taşımakla birlikte, bazı noktalardan ayrılmaktadır. Örneğin, toplam bitkisel üretimin %58,5 gibi büyük bir bölümünü tahılların ve bunu %13,5'le sanayi bitkilerinin izlemesiyle birlikte, hemen bunların arkasından bağcılık ve yem bitkilerinin %7'lerle takip etmeleri ilginç gözükmektedir.[210]

[210] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.133

3.BÖLÜM
BULGARİSTAN'DA KOOPERATİFLEŞME HAREKETİ (TARIMSAL ÖRGÜTLENME)

3.1. Kooperatifçiliğin Tanımı ve Tarihi Gelişimi

Uluslararası Kooperatifler Birliğinin (ICA) İngiltere'deki 31. Kongresinde, "kooperatif"in tanımı şu şekilde yapılmıştır:

"Kooperatif; kişilerin ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını, birlikte sahip olunan ve demokratik kurallara uygun olarak yönetilen bir işletme aracılığı ile karşılamak üzere gönüllü olarak oluşturdukları özerk işletmelere denir."[211]

Çağdaş anlamdaki ilk kooperatifler; çiftçi ürünlerinin değerlendirilmesi, ucuz ekonomik tüketim maddeleri edinme, ekonomik barınma sağlama, üretilen malların değerinde pazarlanması gibi insan ihtiyaçlarını gidermek amacı ile kurulmuşlardır.[212] Kooperatifleri iki ayrı grupta inceleyebiliriz. Bunlar tarım ve tarım dışı kooperatiflerdir. Küçük köylü işletmelerine sahip çiftçiler, bulundukları ekonomik ortamla ilgili olarak tek başlarına aşamayacakları güçlükleri çözmek ve kendi kendine yardım gereksinimiyle tarım kooperatiflerini kurmuşlardır.[213] Küçük çiftçiler birçok durumda ancak kooperatifler meydana getirmek ve kooperatifçiliğin yöntem ve ilkelerine uyarak kendilerini koruyabilirler.[214] Kooperatifler, üyeler arası dayanışmaya dayanan ekonomik bir hareketle kendilerini korumak amacıyla birleşmek istediklerinde ürünlerini muhafaza edecek, işleyecek ve satacak ve hatta onlara kredi veya üretimleri için gerekli araç ve hizmetleri temin edecek ve bütün bunlara karşı sadece verilen hizmetin masrafını isteyecek bir sosyo-ekonomik örgüttür.

Özellikle çiftçilerin kooperatifleşme gereği, tarım kooperatiflerinin dünyanın her tarafında eriştiği büyük gelişme ile kendini göstermektedir. Bu kooperatiflerin sosyal ve ekonomik fonksiyonları herkes tarafından kabul edilmiş olduğundan dünyada mevcut kooperatiflerin önemli bir kısmını tarım kooperatifleri teşkil

---

[211] https://www.ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-values-principles
[212] https://ticaret.gov.tr/data/5d4c0ff513b876180c773fe8/KooperatfiçilikBilgisi1.pdf
[213] Ziya Gökalp Mülayim, *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Bilgi Yayınevi, 1975, s.15
[214] a.g.e., s.16

etmektedir.[215] Ayrıca tarım kooperatifleri çeşitli uzmanlar yardımıyla üyelerine eğitim faaliyetleri yapmaktadır. Onların, teknolojik gelişmeleri takip etmelerini ve kendi çiftliklerinde uygulamalarını sağlayarak ekim, hasat ve hayvan yetiştirmede uzmanlaşmalarını da sağlarlar.

Kooperatifler, küçük çiftçiler ile ürettikleri ürünlerin alıcıları arasında pazarlama iletişimi açısından da bazı sıkıntıların giderilmesinde önemli bir rol oynar. Küçük çiftçilerin uygun pazarlar hakkında bilgilerinin az olması, alıcıların da üreticiler hakkında eksik bilgiye sahip olmaları karşılıklı olarak pazarlamada sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. Kooperatifler, pazarlama açısından da çiftçilerin girdi ve çıktı piyasalarında pazarlık gücünü arttırabilmekte[216] ve bilgi akışını da kolaylaştırabilmektedir.[217]

Tarihin çok eski zamanlarından beri kooperatifçilik anlayışına benzer olarak, ortak amaç için ortaklaşa çalışma yapma fikri birçok ülkede görülmüştür. Endüstri devriminden sonra işçi sınıfının geçim ve çalışma koşullarının ağırlığından doğan sorunların yoğunluk kazanması üzerine, çalışanların karşılaştıkları ortak sorunları birlikte çözmek amacıyla dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma arayışlarına yönelmeleri sonucunda ortaya çıkan sendikal örgütlenmeler gibi tarım ve hayvancılık sektöründe de kooperatif örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır.[218]

Sanayi devrimi öncesinde, kooperatifçilik uygulamaları çok sınırlı alanlarda gözlemlenmiştir. 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başında gerçekleşen sanayi devrimini takip eden işçi hareketlerinin kooperatifleşmeyi arttırdığı söylenebilir. Öyle ki kooperatifleşme hareketleri, işçi hareketlerinin bir sonucu olarak görülmüş ve bu nedenle sanayi devriminin ve bu toplumsal iklimin yarattığı koşullarda ortaya çıkan işçi hareketlerinin bir sonucu olarak kooperatifçilik kapitalizme karşı bir alternatif

---

[215] Ziya Gökalp Mülayim, *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Bilgi Yayınevi, 1975, s.16

[216] E. Fischer, and M. Qaim. 2012. "Linking smallholders to markets: determinants and impacts of farmer collective action in Kenya", *World Development 40 (6)*: 1255-1268.; Bekir Pakdemirli, "Tarımsal Kooperatiflerin Dünya ve Türkiye'de Mevcut Durumunun Karşılaştırılması"*, ANADOLU, J. of AARI*, ISSN: 1300-0225 (Print), 2019, 29 (2): 177-187, DOI: 10.18615/anadolu.660198, s.178

[217] D. Mojo, C. Fischer, and T. Degefa, "The determinants and economic impacts of membership in coffee farmer cooperatives: recent evidence from rural Ethiopia", *Journal of Rural Studies* 50, 2017, 84-94; Bekir Pakdemirli, "Tarımsal Kooperatiflerin Dünya ve Türkiye'de Mevcut Durumunun Karşılaştırılması"*, ANADOLU, J. of AARI*, ISSN: 1300-0225 (Print), 2019, 29 (2): 177-187, DOI: 10.18615/anadolu.660198, s.178

[218] Cevat Giray, "Kooperatifçiliğin Dünyada ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi", *SBF Dergisi*, s.427

olarak savunulmuştur.[219] Sanayi Devriminin İngiltere'de başlaması ve İngiltere'yi hissedilir bir şekilde etkilemesi, ilk kooperatifçilik hareketinin de İngiltere'den çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Kooperatifçilik hareketi, 1844 yılında İngiltere'de "tüketim kooperatifçiliği" biçiminde başlamış, hemen hemen aynı dönemde, 1880'de Fransa'da "üretim kooperatifçiliği" olarak, 1864 yılında Almanya'da "kredi kooperatifçiliği" olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra kooperatifçilik hareketi Danimarka (1880), Hollanda (1877), İsveç ve İsviçre'de de görülmüştür.[220]

İngiltere'de ilk defa kooperatif kelimesini kullanan ve kooperatifçiliğin babası sayılan ütopist sosyalistlerin temsilcilerinden ve devrimci reformistlerinden kabul edilen olan Robert Owen (1771-1858), sanayideki makineleşme ile işveren ve işçi arasında bozulan dengenin ancak üretici ve tüketiciyi bir araya getiren kooperatifleşme modeliyle tekrar sağlanacağını düşünmüş olup emek gücüne ve iş değerine göre ücretlendirme yapılması ve kâr amacının ortadan kalkması gerektiğine vurgu yapmıştır. [221]

Robert Owen genç yaşta sahibi olduğu fabrikanın yönetimine geçtiğinde fabrikada çalışan işçilerin içinde bulunduğu kötü çalışma şartlarını ve yaşamlarındaki sefaleti görmüş, çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik önlemler almış ve mevcut sosyo-ekonomik sistemi tamamıyla değiştirmeye yönelik programlara yönelmiştir. Owen gerekli gördüğü reform tedbirlerini 1800-1823 yılları arasında kendi fabrikasında uygulamaya çalışmıştır. Uzun bir süre model bir fabrika ve model bir köy oluşturmak için denemeler yapan Owen, küçük kooperatiflerin kurulup, ülke çapında yaygınlaşmasıyla kooperatif temeline dayalı mutlu bir toplumun ortaya çıkacağını savunmuş ve bu fikrin hem öncülüğünü hem de propagandasını yapmıştır. Ona göre geleceğin sınıfsız toplumu, "kendi kendisini yöneten 300-2000 kişilik kooperatif

---

[219] Louis de Brouckere, *Kooperatifçilik: Men'şeleri, Mahiyeti, Hizmetleri*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1929, s.15.

[220] Bekir Pakdemirli, "Tarımsal Kooperatiflerin Dünya ve Türkiye'de Mevcut Durumunun Karşılaştırılması"*, Anadolu, J. of AARI*, ISSN: 1300-0225 (Print), 2019, 29 (2): 177-187, DOI: 10.18615/anadolu.660198, s.178

Ziya Gökalp Mülayim, *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Bilgi Yayınevi, 1975, s.26

[221] Rona Aybay, *Robert Owen, Sosyalizmin Öncülerinden; Yaşamı, Eylemi ve Öğretisi*, Alfa Yayınları, 2012, İstanbul.

topluluklarının bir federasyonu şeklindedir". 1824'te tasarladığı ütopik toplumu Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Indiana eyaletinde kurduğu "New Harmony" kolonisinde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Servetinin tamamına yakınını bu yolda kaybetmiş olmasına rağmen başarılı olamamış ve 1829'da İngiltere'ye dönmüştür.[222]

Sanayi devriminden sonra belirginleşen kapitalizmin işçi sınıfına getirdiği güçlüklere karşı durmuş ve bu uğurda mücadele etmiş hümanistlerden biri olarak değerlendirilmiş ve israfçı, adaletsiz ve plansız olan kapitalizme karşı oluşan siyasal bir akımın öncüsü olarak literatürde yerini almıştır.[223]

Dr. William King (1786-1865), sermaye karşısında güçlük çeken emekçilerin içinde bulunduğu koşulları iyileştirmek amacıyla 1828 yılında Brighton'da kurulan bu ilk tüketim kooperatifinin öncüsü olmuştur.[224] King kooperatifçilik tanımını ise şu şekilde yapmıştır:

"Eğer bir sistem en yüksek derecede dine ve ahlaka hizmet ediyor, gökyüzünü yerlere indiriyor, kendine inananlardan temiz ve lekesiz dini inanç, hassas bir vicdan, sadık bir yürek, pürüzsüz bir kafa, kardeşlik şuuru ve kardeşçe üyelik istiyorsa, bu kooperatifçiliktir".[225]

Bu tüketim kooperatifi teşebbüsleri, burjuva sınıfını korkutacak ölçüde önemli bir hareket olarak değerlendirilmiştir. King'in tüketim kooperatifleri denemesi üç yıl devam ettikten sonra başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu hareketler 1832 yılında önemini yitirmiştir.

Batılı tarzdaki çağdaş kooperatifçilik devri, modern kooperatifler için ortam hazırlamaya çalışan, çalışma hayatının iyileştirilmesi alanlarında fikir ve eylem sahibi bir yenilikçi olan Owen'ın görüşleri ışığında haksever öncüler olarak bilinen Rochdale Öncüleri James Strandingi, Charles Howarth ve John Collier tarafından başlatılmıştır. 19. yüzyılın başında bir düşünce olarak ortaya atılan kooperatifçilik, önce Owen daha

---

[222] İbrahim Erol Kozak, "İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi, (İngiltere Örneği)", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2012, s.69-70.
[223] Leo Huberman, *Sosyalizmin Alfabesi,* Sol Yayınları, Ankara, 2005, s.45
[224] Louis de Brouckere, *Kooperatifçilik: Men'şeleri, Mahiyeti, Hizmetleri*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası", 1929, s.15.
[225] Özlem Yıldırır Kocabaş, *Türkiye' de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, 1.Baskı, İstanbul, Libra Kitapçılık, 2010, s.22.

sonra da Dr. William King tarafından uygulamaya geçildikten sonra, yüzyılın ortalarına doğru, dokuma sanayi ile uğraşan bir dokuma kasabası olarak bilinen Rochdale kasabasında denenmiştir. Biri kadın toplam 28 dokuma işçisi tarafından her biri 1 İngiliz sterlini koymak suretiyle topladıkları 28 sterlin ile 21 Aralık 1844 yılında 10 sterline kiraladıkları bir dükkânda Charles Howarth'ın öncülüğünde bir tüketim kooperatifi kurmuşlardır.[226]

Rochdale öncüleri üretim ve istihdam gibi ekonomik hedeflerinin yanı sıra ortakların büyük kentlerdeki konaklama sorunlarını gidermek amaçlı otel açmak ya da kârın %2.5 unu ayırmak suretiyle eğitim ihtiyacına yönelik okul yapmak gibi sosyal amaçlara da hizmet eden bir yapı oluşturmuşlardır. Bugünkü kooperatifçiliğin başlangıcı olan bu kooperatif denemesi "*Rochdale Öncüleri*" olarak tüm dünyada ünlenmiş ve günümüzde Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin (ICA) kooperatifçilik ilkeleri olarak benimsediği temel kuralları bu kooperatifte uygulamıştır. Rochdale işçileri kooperatifin etkin yönetimi için bugün bile geçerli olan belirlediği bazı ilkeler ise şunlardır:

- Kooperatife iyi niyetle girmek isteyen herkesin cinsiyet, milliyet, ırk, din, dil ayırımı yapılmaksızın kabul edilmesi (serbest giriş ilkesi)

- Kooperatif yönetiminin ortakların politik düşüncelerine karışmaması ve tarafsız kalması (politik tarafsızlık ilkesi)

- Kooperatife ortak olan herkesin kapitale katkısına bakılmaksızın yönetimde bir oy hakkına sahip olması (demokratik yönetim ilkesi)

- Yılsonu net gelir-gider farkının ortakların kooperatifle yaptıkları işlemlerle orantılı bir biçimde dağıtılması (risturn dağıtım ilkesi)

-Ortakların kooperatife yatırdığı kapitale(paylara) belli oranda faiz verilmesi (faiz ilkesi)

- Ortakların kooperatiften aldıkları malların bedelini peşin ödemesi (peşin ödeme ilkesi)

---

[226]Seyfullah Akbolat, "Türkiye'de Kooperatiflerin Doğuşunda Devlet Etkisi ve Memleket Sandıkları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.22-23.

- Kooperatif ortaklarının eğitimine özel bir önem verilmesi ve bu amaçla her türlü çabanın gösterilmesi (eğitim ilkesi)

- Kooperatifler kendileri için riskli olabilecek ticari işlemlere girişmemelidirler.

- Kooperatif yaptığı satışlarda, fiyatın rakip firmalardan daha düşük olmasına özen göstermelidir.

- Kooperatif gerçekleştirdiği her işlem hakkında ortaklarına sık sık bilgi vermelidir. [227]

Rochdale Tüketim Kooperatifi, açıldığında haftada iki gün çalışırken 1851 yılında tüm hafta boyunca açık olan mağazaları aracılığıyla 20 yılda 5326 ortağa ve 78.779 İngiliz Sterlini değerinde sermayeye sahip olması ve 196 bin Sterlin ciro ve 25 bin Sterlin kâr elde etmesi ile tüm dünyada ses getirmiştir. Rochdale Tüketim Kooperatifinin 50. kuruluş yıldönümünde, Fransız ekonomist Gharles Gide tarafından yapılan konuşmada bu hareketten duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.

Avrupa'daki kooperatifçilik hareketinin, sadece ekonomik ilişkileri etkileyen sanayi devriminden değil aynı zamanda 1789 Fransız İhtilali sonrası değişen ve gelişen siyasal, sosyal ve kültürel ortamdan da etkilendiği de düşünülmektedir. Fransa'daki hareket, bilhassa kooperatifçilik fikir ve düşünceleri yönünden olmuş ve hareketin önderliğini Charles Fourier yapmıştır (1772 -1837). Fourier kooperatifçilikle ilgili düşüncelerini yayınladığı kitaplarından "Yeni İşçi Dünyası ve Kooperasyon"da "falanj" adını verdiği bir toplum tasarlar. Bu toplumda maddi bir düzen kurulacaktır. Herkes kendine en hoş gelen işi yapacaktır. Bu falanjlarda tüketim, kolektif olarak organize edilecektir. Her bir falanj, 400 ile 2000 kişiyi barındıracaktır. En uygunu 1600 kişidir. Falanjda çalışanların üçte biri bekâr olacaktır. Her falanj 2000 hektar araziye (ortalama kişi başına 1 hektar) sahip bulunacaktır. İşler gruplar halinde yapılacak, bir işçi gün esnasında iş değiştirebilecektir. Böylece çalışma daha cazip hale gelecektir. Falanjlarda yeme, yıkama, ütüleme işleri kolektif olarak yapılacaktır.[228]

---

[227]İhsan Memiş, *Kooperatifçiliğin Düşünce Tarihi ve Uygulaması (Dünyada-Türkiye'de)*, Ankara, 1985, s.14-15

[228] Rosario Labadessa, *L'organizzazione Cooperativa*, Roma, 1964, s.38; Mennan Yiğiter, *Genel Kooperatif Tarihi ve Bilgisi*, Ankara 1948, s.24; Nurettin Hazar, *Kooperatifçilik Tarihi*, 3.Baskı, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara,1990, s.167-173

Komünizm eğilimli olmayan Fourier'in tasarladığı "falanjlar", sosyalist-komünist ülkelerdeki "kolhozlara" ve özellikle İsrail'deki "kibutzlara" benzemektedir. Falanjda mülkiyet hakkına saygı gösterilmekte ve onun insan faaliyetlerini teşvik ettiği kabul edilmektedir. Nitekim falanjda, genel üretimden, falanj üyelerinin yiyecek ve yatacak masrafları da içinde olmak üzere çeşitli masrafları çıkarıldıktan sonra elde edilen "işletme fazlasının", 5/12'sinin emeğe, 4/12'sinin sermayeye ve 3/12'sinin de hüner ve yeteneğe paylaştırılması tasarlanmıştır.[229]

Fourier, yukarıda kısaca belirtmeğe çalıştığımız tasarılarını uygulayamadan açlık ve sefalet içerisinde ölmüştür.[230] Fakat ilk bakışta, çok ilginç görülen fikirleri ölmemiş ve onun düşüncelerini benimseyenler daha sonraları çeşitli üretim kooperatifleri meydana getirmişlerdir.

Kilise aracılığıyla dindar ve yoksul sınıfın sorunlarını duyurmaya uğraşan, Hristiyanlığı sosyalizm ile bağdaştırmaya çalışan ve sosyal Hristiyanlar olarak tanınan grubun Fransız temsilcisi olarak bilinen Fransız filozof ve iktisatçı St. Simon'un öğrencilerinden Philippe Buchez (1796-1865), üretim kooperatifçiliği alanına önemli katkılarda bulunmuştur. Kooperatiflerin finansman ihtiyaçlarının giderilmesi için Fransa'da ikinci halk bankasını kuran kişi olmuştur. Buchez, sanat ve meslek sahibi işçilerin kurulacak kooperatifler aracılığıyla teşkilatlanmasının toplumsal ilerlemeye katkıda bulunacağını savunmuştur. Modellemesini yaptığı üretim kooperatifi, 1832 yılında Paris'te "Marangozlar Kooperatifi" olarak kurulmuşsa da sürdürülememiştir. Dönemin ağır yasal düzenlemelerine rağmen, 1834 yılında kurulan "Mücevherciler Kooperatifi" ise 18 gibi ciddi bir kooperatif sayısına ulaşmış ve 1873 yılına kadar başarılı bir şekilde faaliyetlerine devam edebilmiştir. 1835'te Lyon'da da yine Fourier'in düşüncelerine dayanan bir tüketim kooperatifi kurulmuştur. Fransız sosyalist politikacılarından Louis Blanc da, 1848'de siyasal olanaklarından yararlanarak Fourier'in düşündüğü üretim kooperatiflerini Fransa'da yer yer gerçekleştirmek amacıyla devletten 3 milyon franklık bir ödenek temin etmiş ve 300'e

[229]Rosario Labadessa, *L'organizzazione Cooperativa*, Roma, 1964, s. 39; Z. Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de Kooperatifçilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 537, İstanbul 1953, s.20.

[230]Rosario Labadessa, *L'organizzazione Cooperativa*, Roma, 1964, s.37-42; Vahan Totomianz, *Pantheon Cooperativa*, s. 9-15; Z. Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de Kooperatifçilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 537, İstanbul 1953, s.17-20.

yakın kooperatif kurulmasını sağlamıştır**.** Daha sonra Fourier'in öğrencilerinden Godin, 1885'de Guise'de, hem soba imalâtçılarını kooperatifleştirmiş hem de onlara bir soba fabrikası kurdurmuştur.

Fonlama, yedek akçe ve kâr dağıtımı gibi hususlarda verilen yanlış kararlar sebebiyle sürdürülebilir bir kooperatif yapısı oluşturulamamış olsa da Buchez'in fikir önderliğinde yüzü aşkın kooperatif kurulmuştur.[231]

Almanya, teorik olarak İngiliz ve Fransız kooperatifçiliğini örnek alarak başlamış olup uygulamada başarı anlamında bu ülkelerin bir adım önüne geçmiştir. Ayrıca esnaf ve tarım kredi kooperatifleri gibi yeni faaliyet alanlarındaki ilk başarılı örnekleri Almanya'dan tüm dünyaya yayılmıştır. Alman fikir öncüleri, İngiltere ve Fransa uygulamalarında karşılaşılan aksaklıkları çözümlemeleri ve uygulamada karşılaşılabilecek çeşitli sorunlara yönelik çalışmalar yapmaları, kendi kooperatifçilik uygulamalarında büyük ölçüde başarılı sonuç almalarını sağlamıştır.

Hermann Schulze-Delitzsch (1808-1883) Alman kooperatifçiliğinin mevzuat temelini atmış, küçük sanatkâr ve esnaf kooperatiflerinin kurucusu olmuştur. Ayrıca 1848'de de Berlin Millet Meclisine seçilmiştir. O dönemlerde, büyük sanayi ile rekabetten etkilenen ve zarar gören esnafın kredi ve himaye ihtiyacını görmüştür. Kooperatifleştirmek üzere marangozları ve ayakkabıcıları ilk esnaf grubu olarak ele almaya karar vermiştir. İlk olarak onların hammadde ihtiyaçlarını karşılamanın yeterli olacağını düşünmüş, bu amaçla 1849'da çeşitli esnaf grupları için "hammadde tedariki kooperatifi" kurmuştur. Bir sonraki yıl, yani 1850'de de "esnaf kredi kooperatifi" kurmuştur. Ayrıca Eilenburg'da bazı işadamlarıyla işbirliği yaparak bir "esnaf kredi bankası" ve bir de "tüketim kooperatifi" kurmuştur. Kısa zamanda Almanya'da Schulze-Delitzsch'in kurmuş olduğu tipte kredi işletmelerinin sayısı da artmaya başlamıştır. Bu arada Berlin Üniversitesi dil profesörlerinden, bir kooperatif teorisyeni Victor Aimé Huber kooperatif hareketlerine karşı beliren bazı belirsizlikleri ve şüpheleri ortadan kaldırmak için yazılarıyla Schulze-Delitzsch'e yardımcı olmuştur.

---

[231] Nurettin Hazar, *Kooperatifçilik Tarihi*, 3.Baskı, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara,1990, s.178-186.

Ayrıca Huber, Berlin'de "yapı kooperatifi" denemesiyle de kooperatifçilik alanında hizmetler yapmıştır.[232]

1850'den sonra esnaf kredi kooperatifleri, yavaş ama emin bir gelişme evresi geçirmiştir. Schulze-Delitzsch, küçük sanatkârların ürünlerini satmak üzere kooperatif satış dükkânları açmıştır. 1859 yılında, o zamana kadar kurulmuş olan bütün küçük sanat kooperatiflerini bir çatı altında toplayacak "Alman Küçük Sanat ve İktisat Kooperatifleri Birliği" kurulmuştur**.** 1864 yılında da, Berlin'de ilk "Alman Kooperatifler Bankası"nı kurmuştur. 1867 yılında Prusya'da, "Kooperatifler Kanunu" yürürlüğe girmiş, 1871'de de bütün Almanya bu yasanın kapsamı içine alınmıştır.

Bütün hayatı boyunca küçük esnafın sorunlarını yılmak bilmeyen bir çalışmayla takip eden Schulze-Delitzsch, 1883'de ölmüş, arkasında üye kooperatif sayısı yaklaşık 922 ve ortak sayısı 470 bini bulmuş "Alman Küçük Sanat ve İktisat Kooperatifleri Birliği" isimli büyük bir kuruluş bırakmıştır.

Schulze-Delitzsch bütün hayatı boyunca kendi kendine doğacak kooperatifçilik ideali ile çalışmış ve bu konudaki fikirlerini daima savunmuştu. Schulze, devlet yardımına dayanan kooperatifçiliğin şiddetle karşısında idi. Bu yüzden, Almanya'da o zamanlarda gelişmekte olan devlet yardımına dayanan üretim kooperatifçiliğini daima eleştirmiştir.

Schulze-Delitzsch, küçük esnafın kredi sıkıntısını görmüş ve kurduğu kooperatiflerle bu problemin üstesinden gelmeyi amaçlamış, bu çalışmaları sonucunda da "esnaf kredi kooperatifçiliği"nin öncüsü olarak kabul edilmiştir.

Çiftçilik ve farklı bölgelerde belediye başkanlığı yapmış olan Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818-1888) ise Alman kooperatifçilik hareketi açısından bir diğer önemli kişidir. Öyle ki, bahsi geçtiği üzere 1846 ve 1847 yıllarında yaşanan kıtlık ve hatta kimi kaynaklara göre açlık tehlikesine karşı alınan önlemlerden bir diğeri olan tohum tedariki ve düşük fiyatla ekmek ihtiyacının karşılanmasını amaçlayan "Ekmek Derneği"nin kurulmasında öncülük etmiştir. Kooperatifçilik ilkeleri doğrultusunda

---

[232] Z. Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de Kooperatifçilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 537, İstanbul 1953, s. 24-25; Vahan Totamianz, *Pantheon Cooperativa*,, s. 105 – 114; Mennan Yiğiter, *Genel Kooperatif Tarihi ve Bilgisi*, Ankara 1948, s. 30 – 31; Giulio Tamagnini, *Le Casse Rurali*, Roma 1952, s.28-30.

hareket etmiş olan Raiffeisen'in dönemin zor şartları altında yaşamlarını devam ettirmekte zorluk çeken özellikle çiftçi sınıfının sorunlarına çözüm olacak denemelerinden diğeri ise "Muhtaç Çiftçiyi Destekleme Derneği"dir. Bu dernek ile çiftçinin finansman ihtiyacını uzun vadeli kredilerle gidermeye çalışmıştır. Aynı şekilde kuruluşuna öncülük ettiği "Huddesdorf Hayır Derneği" kanalıyla topladığı bağış ve keseneklerle çiftçi ve şehirli esnafa kredi verilmiş ve sonrasında dernek "Huddesdorf Tarım Kredi Kooperatifi"ne devrolmuştur.[233]

Raiffeisen'in kooperatifçilik ilkeleri ana başlıklar halinde, sınırsız sorumlu olan ortaklar arasındaki dayanışma; bir köyde yaşayan insanların kooperatif mensubu olmasıyla sağlanan dar bölge ve az ortak esası; kooperatifin faaliyet konusunun olması; taksitler halinde ödenen ortaklık payı ve giriş parası; kuvvetli sermaye anlayışıyla kârın dağıtılmayarak yedek akçeye alınması; ortak dışı işlem olmaksızın yalnızca ortağın faydalanması; tek oy kuralıyla eşitlik kuralının uygulanması; uzun vade, düşük faiz esası; gönüllülük esası ile ücretsiz yönetim şeklinde sıralanabilir.

Raiffeisen'in kooperatifçilik denemelerindeki üstün başarısı, Alman kooperatifçiliği ve hatta dünya kooperatifçiliğine model olmuştur. Öyle ki, günümüzde, Almanya'da her dört vatandaştan biri kooperatif ortağı ve her çiftçi bir veya birkaç kooperatifin ortağı olup 18 milyondan fazla ortak ile yaklaşık 5700 kooperatif, tarım, bankacılık ve küçük ölçekli sanayi mal ve hizmetleri alanında faaliyet göstermektedir. Yaklaşık 2395 tane tarım ve gıda sektörü alanında hizmet veren kooperatif, 1362 kadar mamul mal ve hizmet kooperatifleri, konut mevcudunun yaklaşık yüzde onuna tekabül eden 2,17 milyon konut ile konut kooperatifleri ülkedeki faaliyetlerine devam etmektedir. Ayrıca, günümüzde geleneksel kooperatif türlerinin yanı sıra yeni alanlarda hizmet veren kooperatifler de kurulmaktadır.[234]

19.yüzyılın yarısından sonra liberalizm ve sosyalizmin Avrupa'da yayılması, kooperatifçilik hareketinin de hem Avrupa'da hem de dünyada yaygın hale gelmesine neden olmuştur.

---

[233] İhsan Memiş, *Kooperatifçiliğin Düşünce Tarihi ve Uygulaması (Dünyada-Türkiye'de)*, Ankara, 1985, s. 61-63

[234] Alman Kooperatif ve Raiffeisen Konfederasyonu Türkiye Temsilciliği'nden edinilen 2020 yılı verileridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilk kez Mithat Paşa tarafından 1863'de kurulan "Memleket Sandıkları" tam olarak kooperatif tanımına uymamakla beraber, özünde kooperatifçiliği içermektedir. Mithat Paşa Niş vilayetinin, şimdiki Bulgaristan-Sırbistan sınırındaki "Pirot" kasabasında kurmuş ve 1867'de hükümetçe de kabul edilen "Memleket Sandıkları Nizamnamesi"ni yayınlamıştır[235]. Memleket Sandıkları köylere kadar gitmemiş ve yalnızca ilçe merkezlerinde kurulmuştur.

Dünya kooperatifçiliğine model olarak alınan Raiffeisen kredi kooperatifleri ile Memleket Sandıkları arasındaki en önemli fark, çiftçilere kredi olarak dağıtılacak paranın temini yönündedir. Raiffeisen kooperatiflerinde kuruluşta hisse senetleri yoktur veya sonraları kabul edildiği şekilde çok azdır ve kredi olarak verilecek asıl para, ortakların sınırsız sorumluluk ilkelerinden güç alınarak, şahıslardan veya diğer bankalardan borç alınarak sağlanmaktadır. Hâlbuki, Memleket Sandıklarında sermaye, imece usulü ile devlete ait toprakların bizzat çiftçiler tarafından işlenmesi sonucunda, bir çeşit üretim kooperatifçiliği ile sağlanmakta ve bu suretle elde edilen paralar kredi olarak verilmektedir. Dünya kooperatifçilik tarihinde hiçbir tarım kooperatifinde bu şekilde sermaye sağlama usulünün uygulanmamış olması, Mithat Paşa'nın kurmuş ve geliştirmiş olduğu Memleket Sandıklarının önem ve orijinalliğini ortaya koymaktadır[236].

Dünyada kooperatifçiliğin uluslararası nitelikte en üst düzey örgütlenmesi, 1895 yılında kurulan ve günümüzde Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 112 ülkeden 318 kuruluş ve yaklaşık 3 milyar üyesi bulunan "International Cooperative Alliance (ICA)"'dır. ICA'nın üyeleri, tarım, bankacılık, tüketici, balıkçılık, sağlık, konut, sigorta ve sanayi ve hizmetler gibi ekonominin tüm sektörlerinden uluslararası ve ulusal kooperatif kuruluşlarıdır. ICA amaçlarını; "herhangi bir politik veya dini organizasyona üye olmaksızın, kooperatif hareketini karşılıklı yardımlaşma ve demokrasi ilkesiyle güçlendirmek, kooperatif değer ve prensiplerini korumak, kişilerin ekonomik ve sosyal gelişimi ile dünya barışına katkıda bulunmak" olarak belirlemiştir.[237]

---

[235] Ziya Gökalp Mülayim; *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*; 1975, Bilgi Yayınevi, İstanbul, s.41
[236] Ziya Gökalp Mülayim; *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*; 1975, Bilgi Yayınevi, İstanbul, s.46
[237] https://www.ica.coop/en/about-us/international-cooperative-alliance . Erişim Tarihi: 4.11.2021

3.2. Bulgaristan’da Kooperatifçilik

19. Yüzyılın sonunda, Batı Avrupa'da sanayi devriminin tamamlandığı ve imalathanelerden fabrika üretimine geçildiği zaman, Osmanlı egemenliğindeki Bulgaristan ekonomisi de büyük ölçüde Osmanlı düzeniyle iç içe bir durumdaydı. Köylünün büyük çoğunluğu topraksızdı; ya küçük bir ücret, ya belirli bir aynî yüzde karşılığı, ya da yarıcı olarak büyük toprak sahiplerinin arazilerini işliyordu.

Bulgaristan’ın beş yüz yıllık Osmanlı egemenliğinden kurtuluşuyla sonuçlanan Osmanlı - Rus savaşı, Bulgaristan'da burjuva demokratik devrim rolünü oynamış ve feodal düzeni ortadan kaldırmıştır. Genç Bulgar devletinde, kapitalizm gelişmeye başlamıştır. Toprak reformu da, bu savaşın büyük değeri olan bir sonucu olmuştur. Köylüler, göç eden Türklerden büyük ölçüde toprak satın almaya başlamışlardır. Osmanlı çiftlik beyliği ortadan kaldırılmış, orta ve küçük tarım işletmeciliği egemen duruma gelmiştir. Köylülerin, tüm işlenir toprakların yaklaşık olarak dörtte birini Türk çiftlik beylerinden satın alma yoluyla sahip olmaları, köylülük arasında giderek ayrışmaya yol açmıştır. Zenginler daha çok toprak satın alarak ya da gasp ederek daha da zenginleşmişlerdir. Bunların eski ırgatları, parasızlık nedeniyle toprak elde edememişler ya da satın alamamışlardır. İç pazarın Osmanlı feodal sisteminin yarattığı sınırlamalardan kurtulması da bu duruma yardım etmiştir. Bazı köylüler proleterleşmişler, daha zenginleriyse köy burjuvazisine dönüşmüşlerdir.

Bu dönemde, Bulgaristan'da tarım ekonomisinin belirgin niteliği ekilebilir topraklarının parçalanmışlığı olmuştur. 1944 sosyalist devrime kadar, Bulgaristan’ın ekilebilir toprakları, ortalama büyüklüğü 0,35 hektar olan yaklaşık 12 milyon parçadan oluşmuştur. Bu yıllarda tarım sektöründe ortalama büyüklüğü 4,3 hektar olan 1,1 milyon ilkel ve bireysel küçük işletme yer almıştır. Bu işletmelerin %63'ü 5 hektardan az, %26,1'i 1-10 hektar arasında ve %11'i 10 hektarın üzerinde toprağa sahiptiler.[238]

Toprakların bölünmüşlüğü ve nüfusun fazlalığı içinde boğulmuş tarımın esas sorunu ilkel tekniklerin kullanımı olmuştur. 1934 yılında (çoğunlukla biçerdöverler için kaldıraç olarak kullanılan) 3500 traktör, 1523 traktör pulluk, 3457 harman

[238] Stoyan Sulemezov, *Sosyalist Ülkelerde Kooperatifçilik Üzerine*; Çev. R.Karalar, Zafer Üskül; Bilim Yayınları, İstanbul, Mart 1977, s.41

makinesi ve 8565 biçme-bağlama makinesi kullanılmıştır. Tarımsal teknolojiden çok az yararlanılmış, fenni gübre hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Sulama yok denecek ölçüde kalmış, ilkel iş âletleri kullanılmış, üretimde verimlilik düşük olmuştur. İşte Bulgaristan'ın küçük tarım üretiminin belirgin çizgileri temelde bu özellikler olmuştur. Bu temel üzerinde, bu haliyle doğmakta olan sanayiye hammadde üretimiyle iç pazar ve ihraç malları üretiminin %93'ü tarımdan üretilmiştir. Nüfusun, yaklaşık olarak, %80'i tarım kesiminde çalışmıştır.[239]

Ulusal ekonominin hızla gelişmesi için iyi düzenlenmiş bir kredi sistemine gereksinim duyulmuştur. Böyle bir sistem olmadığından, kapitalizmin doğasından, tefecilik, aşırı karla mal satışı (murabahacılık) ve ürünün tarladayken satın alınması (alivre ticareti) hızla yaygınlaşmıştır. Bu da bir yandan tarım üretimini zorlaştırmış, öte yandan da köylüleri ağır bir bağımlılık altına sokmuştur. Tefeciler, çok ağır koşullarla ve yüksek oranlarda faizle borç vermişlerdir. Bunlar, kısa vadeli borçlarda %60'a, çoğu durumlarda da %150 ve %300'e kadar varan faiz almışlardır.

1930'ların ikinci yarısında, Bulgar ekonomisinde Alman sermayesinin önemli yeri olmuştur. Ülke, giderek Hitler Almanya'sının tarımsal bir parçası olmaya yüz tutmuştur. Bulgar köyü yerli ve yabancı kapitalistlerin çifte sömürüsü altında kalmıştır. Bu durum emekle sermaye, emekçilerle yönetici egemen çevreler arasındaki çelişkiyi artırmıştır. Güçlü demokratik köylü hareketleri ortaya çıkmış, bunların başına Bulgar Komünist Partisi[240], Bulgar Halk Çiftçi Birliği ve öteki ilerici parti ve örgütler geçmişlerdir. Burjuva iktidarı zaman zaman bu durumun gereğine göre hareket etmiş ve bazı ödünler vermiştir.[241]

Birbirinden ayrı küçük toprakları birleştirerek, daha büyük tarla blokları yapma planı, köylü hareketine verilen ödünün canlı bir örneği olmuştur. 1930'dan 1940 yılına dek 47 köyün toprakları büyütülmüştür. Bu önlemler pahalıya mal olmuş ve çok ağır adımlarla gerçekleştirilmiştir. Öyle ki, bu planın uygulanmasının bu hızla ancak 100

---

[239] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.21

[240] "Bulgar Komünist Partisi" adıyla anılan, kurulduğu günden bu güne değişik dönemlerde değişik adlar alan, ülkenin komünist partisidir.

[241] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.22

yıldan daha fazla bir zaman içinde gerçekleştirilebileceği görülmüştür. Üstelik de, Bulgaristan koşullarında bu planın büyük bir değer taşımayacağı anlaşılmıştır. Tarım işletmelerinin %63'ü 5 hektardan az toprak sahibi olduğundan bunlar birleştirmeden sonra da yine küçük işletmeler olarak kalmışlardır. Üstelik bölünme süreci durdurulamamış, miras yoluyla parçalanma, bu süreci daha da derinleştirmiştir. Köylüler pratikte birleştirilmiş tarlaların kendilerine hiçbir ekonomik yarar sağlamadığını görmüşlerdir. Tarım İşletmelerinin büyük çoğunluğu, yine küçük ve ilkel işletmeler olarak kalmıştır. Bu nedenle de köylüler yokluk içinde yaşamışlar, ağır işlerden dolayı bitkin düşmüşlerdir. Daha iyi bir gelecek üzerine hiçbir umutları kalmamıştır. Çalışan köy nüfusunun kişi başına düşen yıllık ortalama geliri, ekonominin öteki kesimlerinde çalışan işçilerinkinden daha düşük olmuştur. Gelirinin üçte birini devletin vergi olarak alması, bu dönemde köylülerin durumunu daha da ağırlaştırmıştır.[242]

O yıllarda küçük mülkiyetin egemen olduğu Bulgar tarım ekonomisi, Karl Marx'ın, "küçük toprak mülkiyetinin doğası gereği, üretim güçlerini geliştirmediği, üretimin toplumsallaşma sürecinin genişlemesine olanak sağlamadığı ve bilimin pratik eylemlere uygulanmasına engel olduğu" düşüncesini tümüyle doğrulamıştır.[243]

Köylüler, durumun düzeltilmesi için burjuvaziye güvenilemeyeceğini anlamışlar, kapitalist sömürüden kurtulmanın, hareketsizlik içinde beklemekle mümkün olmayacağı bilincine varmışlardır. Emekçi köylülerden birçoğu, Bulgar Komünist Partisi ve Bulgar Çiftçi Halk Birliği saflarına girmekle, faşizme ve kapitalizme karşı savaşa örgütlü olarak katılmakla, burjuva iktidarına karşı politik tutumlarını göstermişlerdir. Ekonomik savaşım kooperatif hareketle bağlanmış; birçok emekçi köylü, çeşitli mallar satan ve alan ticaret kooperatiflerine girmişlerdir.

Bulgaristan'da kooperatif hareketin doğuşu, sosyalist düşüncelerin yayılmaya başladığı zamana rastlar. Sosyalist hareketin gelişmesine elverişli olan ortam, kooperatiflerin oluşmasına da yardım etmiş, aynı biçimde, kooperatifler de emekçiler arasında sosyalist düşüncenin yayılmasında etkili olmuşlardır. İlk sosyalistlerin birçoğu kooperatiflerin ve kooperatif birliklerinin kurucuları olmuştur. Örneğin,

---

[242] a.g.e., s.23
[243] a.g.e., s.23

bunlardan biri Bulgar Komünist Partisi'nin kurucusu Dimitır Blagoev'dir. Blagoev Bulgaristan'da egemen olan kapitalist sistem koşullarında tüketim ve işçi kooperatiflerinin rolünü ortaya koymuş, daha sonra tarım üretim kooperatiflerinin taşıdığı değeri de vurgulamıştır. "Bulgaristan'ın Ekonomik Gelişmesi - Endüstri ya da Tarım" adlı çalışmasında Dimitır Blagoev şöyle diyordu: "Köylülerimiz kooperatif tarım ortaklıklarına katılsalardı; üretim için topraklarını, emeklerini, araçlarını birleştirselerdi, o zaman emek verimliliğinde büyük bir gelişmeye tanık olurduk. O zaman ekonomide en gelişmiş araçlar ve çağdaş teknik bilgi kullanma olanağı sağlayan en yüksek bir üretim biçimine sahip olabilirdik. Kuşkusuz bu tür tarımsal ortaklıklarda ülkedeki üretici güçler yüksek derecede gelişme olanağı bulabilir ve köylü yığınlarının işçi sınıfına dönüşüm süreci gerçekten önlenebilirdi."[244]

Dar sosyalistlerin bu tutumları, kooperatif ve onun toprak sorununu çözmede oynadığı rol üzerindeki Leninci görüşlere yakındır. Bu durum, Bulgar Kooperatifi'nin uzun tarihini, Partinin çalışmalarına ve Dimitır Blagoev, Georgi Kirkov, Georgi Dimitrov, Vasil Kolarov vb. gibi en belirgin şahsiyetlerinin eylemlerine bağlamıştır.

Bulgaristan'da kapitalist koşullardaki kooperatif hareket, emekçi köylülerin, kent ve köy patronlarıyla tefecilerin sömürüsüne karşı kendi varlıklarını savunma aracı olarak gelişmiştir. Bulgar köyünde kooperatif, tefeci sermayeye ve ticaret sermayesine bir karşı koyma olarak doğmuş ve oluşmuştur. Raiffeisen tassaruf ve kredi birlikleri ilkelerine dayanan Bulgaristan'daki ilk tarım kredi kooperatifi, 1890 yılında, Sredna-Gora bölgesinin köyü Mirkovo'da, okul müfettişi Todor Yonçev'in yönetiminde ve Yazar Todor G. Vlaykov'un büyük yardımıyla "Oralo" (Saban) adında, Mirkovo Tarım Kredi ve Tasarruf Ortaklığı[245] olarak kurulmuştur. Bu kooperatif, büyük toprak sahiplerinin ve tefecilerin sömürüsüne karşı savaşımda köylülere yardım etmeyi, elverişli koşullarda kredi sağlamayı ve böylece tarım üretimini iyileştirmeyi amaçlamıştır.

---

[244] Dimıtır Blagoev, *Toplu Eserler*, cilt 7, s. 500.

[245]Tsvetelina Marinova, N. Nenovsky; "Cooperative Agricultural Farms in Bulgaria (1890 - 1989)"; New Bulgarian University, CRIISEA, University of Picardie Jules Verne 15 January 2020 Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/98155/ *MPRA Paper No. 98155*, posted 16 Jan 2020 08:57 UTC, s.4

Kooperatif hareketindeki kıvılcım büyük politik ve ekonomik değeri olan bir davanın yolunu hızla aydınlatmıştır. Tarım ürünlerini, kooperatif kurallarına göre genel bir işlemden geçirerek, bu malların toptan satışı için birçok köyde kurulan ve ticaret yapan, kredi veren ve mevduat toplayan "Çeşitli Mallar Ticaret Kooperatifleri", köylüleri zor duruma düşüren borçlardan büyük ölçüde korumuşlardır. Köylülere tarım ürünlerini daha elverişli koşullarla satmada ve sanayi mallarını kolayca sağlamada yardım etmiştir.

Kooperatiflerin doğması ve gelişmesinde, işçilerce kurulacak ortaklıkların sosyalistler tarafından propaganda edilmesinin büyük önemi oldu. Bölge Kooperatif Birliklerinde, Bulgar Tarım Kooperatifleri Genel Birliğinde ve Merkezlerinde, Bulgar Tarım ve Kooperatif Bankasında ve Tarım Odalarında (Kamara) çalışan memurların, ilerici öğretmenlerin, tarım mühendislerinin ve sosyalist propagandanın yardımıyla yetişmiş mücadeleci köylülerin eylemleri de bu hareketi olumlu biçimde etkilemiştir. Bu ilerici güçler, burjuvazinin, kooperatif örgütlerde yönetimi ele geçirmek ve bunları ideolojik etkisi altına almak için sürdürdüğü çabalara karşı aralıksız bir savaşım yürütmüşlerdir. Köy kooperatiflerinin çoğu, kooperatif hareketteki ileri ekiplerce yönetilmiş, demokratik güçlerin etkisinde olmuşlar ve halkın sevgisinden, güvencinden ve desteğinden güç almışlardır. Kooperatif üyeleri, çoğunlukla yoksul ve orta sınıf köylüler, zanaatkârlar ve işçilerden oluşmuştur. Bunlar kooperatiflerde kendi sınıf bilinçlerini yansıtmışlar, birçok durumda içlerinde komünistlerle ilerici köylülerin de bulunduğu ekipleri kooperatif yönetimlerine seçmişlerdir. Ancak egemen güçlerin, polisin yardımıyla bazı kooperatiflerin başına kendi adamlarını da geçirdiği bilinmektedir. İlerici kooperatifçiler, yürüttükleri çetin savaşımda, kooperatif ilkelerinin demokratik niteliklerinden yararlanmışlar, örgütlü ve birlik oldukları zaman seçimlerde üstünlük sağlamışlar ve kooperatiflerin yönetimini ele geçirmişlerdir. Elbette ki, burjuva yöneticilerinin boş vaatlerine aldanmış kooperatifçiler de olmuştur. Bunlar burjuva yöneticilerinin baskısıyla, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, iktidarın sömürü politikasını yaymışlardır.[246]

[246]Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.25

"Çeşitli Mallar Ticaret Kooperatifi"nin ekonomik gücü, bu örgütün çok yönlü eyleminden gelmektedir. Bu niteliğiyle söz konusu kooperatif türü, kapitalistlerin politik ve ekonomik baskısına dayanabilecek potansiyel güce sahip kooperatif biçimini ortaya koymuştur. Zamanla Bölge Kooperatif Birlikleri türünde daha yüksek tipte örgütler kurulmuştur. Bulgar Tarım Kooperatifleri Genel Birliği çalışma alanını genişletmiştir. Orman Ürünleri Üreticileri, Tütün Üreticileri, Bağcılar vb. gibi belirli ve sınırlı ekonomi kollarında kurulmuş *Tarım İhtisas Kooperatifleri* birlikleri de çalışma alanlarını genişletmişlerdir. Bu yeniden düzenleme süreci, tarımdaki ve ülkedeki gelişmede ortaya çıkan değişmeleri yansıtmıştır.

1929-1930 yıllarındaki dünya ekonomik buhranının Bulgaristan tarımı üzerindeki etkisi çok ağır olmuştur. Bu olgu, ülkedeki tarımsal ilişkilerin ilerdeki gelişmesini de etkilemiştir. Emekçi yığınlarıyla, büyük burjuvazi arasındaki çelişkiler son derece keskinleşmiştir. 1932 yılında başlıca tarım ürünlerini satın almakta uygulanan fiyatlar, 1928'deki fiyatlara göre hemen hemen üç kat daha düşüktür. Örneğin, buğday fiyatı kilo başına 7,50 levadan 1,20 levaya, mısır fiyatı kilo başına 5,50 - 6 levadan 0,80 levaya ve öteki ürün fiyatları da böyle inmiştir. 1927 yılında kişi başına 3088 leva olan parasal gelir 145 levaya düşmüş ve 1920'de aile başına ortalama olarak 2600 leva olan köylü borçları 1930'da 30.000 levaya çıkmıştır.[247]

Ekonomik buhrandan sonra köylerdeki durumda temelli bir iyileşme olmamıştır. Burjuva egemenliğine karşı savaşım artmıştır. Yoksul ve orta halli köylü ailelerinden büyük bir bölümü proleterya olmuştur; böylece, faşizme ve kapitalizme karşı işçi - köylü bağlaşmasını daha geniş bir temel üzerinde kurma olanağı açılmıştır. Emekçi köylüler, hükümet politikasının halka karşı niteliğini gitgide daha açık olarak anlamışlar ve gitgide daha çok Komünist Partisi'nin saflarına katılmışlardır.[248]

Kapitalist düzende ve karşıt sınıflar arasında kooperatifin aldığı yer, onun bir yardımlaşma ve eylem birliği okuluna dönüştürülmesini sağlayıcı önkoşulları yaratmıştır. Kooperatifin ticaret, satın alma, üretim ve genel hizmetler alanında yaptığı işler çok geniştir. Bu durum, küçük mülkiyetin egemen olduğu Bulgaristan'da, kooperatifin ekonomik yaşamın bütün alanlarındaki başarısını açıklamada yeterli

[247] a.g.e., s.26
[248] a.g.e., s.26

olmuştur. Tınaz makineleri, tohum ekme makineleri, tırmıklar, traktörler, harman makineleri gibi ilk tarım makinelerini sağlayarak, kooperatif, çağdaş tarımı köye getirmiştir. Tohum türleri denenmiş, gübreler kullanılmıştır. Böylece kooperatifler, köydeki kültürel ve ekonomik yaşamın herkesçe kabul edilen merkezleri, toplumsal uyanışın düşünce merkezleri haline gelmişlerdir.

Bu dönemde değişik eylemlerde bulunan karma tarım (tüketim) kooperatiflerinin olumlu rolleri olmuştur. Toprağı elbirliğiyle işlemek için kooperatif şubeleri kurulmuştur. Buralarda, gelişmiş kredi işlemleri ve ekonomik işlemlerle birlikte ticaret ve imalât çalışmaları da hızla geliştirilmiştir. Bu tür kooperatifler, ilk tarım kooperatif işletmelerine, değişik biçimlerde ve büyük ölçüde yardım sağlama olanağına sahip olmuşlardır. Örneğin, uzun vadeli krediler vermişler, yapım malzemesi, yapım maddeleri ve tarım tekniği sağlamışlardır. Ve böylece, Bulgaristan tarımının kooperatif biçimde örgütlenmesi için gerekli maddi ve sosyal önkoşulları oluşturmuşlardır.

1897 yılında çıkarılan "*Ticaret Yasası"* kooperatif çalışmalarını da düzenlemiştir. Bu hukuk belgesine "Ortaklıklar" üzerine özel bir bölüm konmuştur. Burada kooperatif ortaklıkların kurulmasını, sicillerinin tutulmasını, çalışmasını ve kapatılmasını ilk kez düzenleyen hükümler yer almıştır. Bu yasanın özelliği, kooperatif ortaklıkların yasa rejimini, kapitalist şirketlerinkiyle hemen hemen tümden birleştirmesi ve eşitleştirmesi olmuştur. Özleri bakımından başka başka olan bu iki tür ekonomik örgütü, yasa yoluyla, tek tür sayarak eşitleştirmek 1907 yılına dek sürmüştür. 1907'de Ticaret Yasası'nda adı geçen bölümü değiştiren ilk "*Kooperatifler Yasası"* çıkarılmış ve Bulgaristan Tarım Kooperatifleri Genel Birliği kurulmuştur.[249] Bu yasa, burjuva iktidarı koşullarında kooperatif kuruluşlarının çalışmalarını oldukça daha tam bir biçimde düzenlemiştir. Ülkede sanayi, ticaret ve banka sermayesinin, siyasal ve ekonomik bakımdan giderek güç kazanması üzerine, burjuva demokrasisi, yerini gittikçe daha çok, açık faşist diktatörlüğe bırakmaya başlamıştır. Burjuva iktidarı 1938 yılında, şirketlerin ve ortaklıkların devletçe denetlenmesi için çıkarılan

[249]Tsvetelina Marinova, N. Nenovsky; "Cooperative Agricultural Farms in Bulgaria (1890 - 1989)"; New Bulgarian University, CRIISEA, University of Picardie Jules Verne 15 January 2020 Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/98155/ *MPRA Paper No. 98155,* posted 16 Jan 2020 08:57 UTC, s.5

yasaya dayanarak, kooperatif hareketini tamamen engellemek amacıyla çalışma başlatmıştır. Bu tutumuyla egemen burjuvazi, kooperatiflerin üyeleri arasında etkileri artan Bulgar Komünist Partisi, Bulgar Çiftçi Halk Birliği ve öteki ilerici güçlere karşı, kooperatif örgütlerin başına kendi adamlarını oturtarak bu kurumlardaki demokratik belirtileri yok etmeyi amaçlamışlardır. Buna karşın, faşist diktatörlük döneminde (1936-1944) kooperatif örgütlerinde parti davasına her şeyiyle bağlı kooperatif eylemcileri çalışmışlardır.

3.2.1.Tüketim Kooperatifleri[250]

Ekonominin bütün kesimlerinde giderek oluşan ve gelişen kapitalist işletme biçimleri, tüketim (karma) kooperatiflerin doğuşu ve gelişimi için önkoşullar yaratmıştır. Tarım ürünleri gitgide daha çok meta niteliği kazanmış, meta - para ilişkileri genişlemiştir. Bu gelişmeye koşut olarak da orta gelirli ve yoksul köylüler arasındaki yıkım süreci hızlanmış, emekçiler arasında kapitalizmin amansız sömürüsüne karşı direnç artmıştır. Köylüler, fiyatlardaki ve faizlerdeki büyük artışlara karşı varlıklarını korumak ve yardımlaşmak için kooperatifleri birer cankurtaran aracı olarak görmüşlerdir. Kooperatif-Kredi Yardımlaşma Ortaklığı biçiminde doğmuş olan köy kooperatifleri giderek kredi açma, mevduat alma, tüketim malları ticareti yapma, üretim araçları sağlama, kooperatif kuralları temelinde tarım ürünlerini işleme ve satışını yapma, toplumsal beslenme, genel hizmetler düzenleme vb. gibi, daha çok işlemi kapsamına almıştır.

Tüketim kooperatifleri, yaptıkları çeşitli ve yararlı işlerle geniş halk yığınlarının sevgi ve güvenini kazanmış, küçük ve orta köylülerin, zorbalara ve sömürücülere karşı savaşımlarına güç katmışlardır. Bunlar ekonomik açıdan giderek sağlamlaşmışlar, maddi temellerini genişletmişler ve böylece halk yığınlarına hizmet için çeşitli işleri örgütlemişlerdir. Birçok kooperatif mandıra, fırın, konserve atölyesi, şarap kombinası gibi çeşitli işyerlerine sahip olmuşlardır. Buralarda kooperatif üyelerinin ve diğer köylülerin ürettikleri tarım ürünleri, kooperatif kurallarına göre

[250] Bu kooperatiflere başlangıçta "kredi" kooperatifleri deniyordu, ama bunlar aslında çeşitli ekonomik işlemler yapıyorlardı. Bu nedenle en genelleştirici ad olarak "tüketim kooperatifleri" adının kullanılması uygun görüldü.

işlenmişlerdir. Bu işletmeler, belirli bir avans karşılığında ürünleri sahiplerinden almışlar, işledikten sonra pazarlayıp satmışlar ve yeniden-üretim için yapılan masrafları ve belirli bir oranı düştükten sonra, geri kalan bölümü ürünlerin tam değerini karşılayacak şekilde kooperatif üyelerine ödemişlerdir. Buğday tüccarları ve mandıracılar gibi toptancı özel tüccarlar, tüketim kooperatifleriyle rekabet etme, onların satın alma çalışımlarını baltalama ve kooperatif hareketini bozguna uğratma amacıyla, bazen köylülere ürünleri için kooperatifin verdiği aynı fiyatı, ya da daha yükseğini vermişlerdir. Üreticilerse, kooperatiften aldıkları güce dayanarak ve onun kanadı altında bulunmanın verdiği güvenle, önlerine sürülen bu geçici yararı geri çevirmişlerdir. Çünkü kooperatifin batışının, serbest çalışan tüccarların ekonomik zorunluluktan yararlanarak, köylünün ürünlerini yok pahasına satın alarak, iki-üç kat daha çok kâr sağlayarak satmalarını sağlayacağını görmüşlerdir.[251]

Kooperatiflerce süt, yün, buğday gibi malların toptan satışının örgütlenişi, köylülerin ürünlerini daha elverişli fiyatlarla satmalarına yardım etmiş, onları büyük tüccarların spekülasyonlarına bağımlılıktan kurtarmıştır. Bu durumun kooperatif dışındaki köylüler üzerinde de olumlu etkileri olmuştur. Bu köylüler de, kooperatifin yalnızca, sermayenin artan sömürüsüne ve köy emekçilerinin sefalet koşullarına karşı, köylüye hizmet ettiğini anlamışlardır. Tüketim kooperatifleri, emekçi köylülere ve işçilere kredi verirlerken tefecilerle ister istemez çatışmışlardır. Kooperatifin mağazalar açması, köy tüccarlarının çıkarlarına zarar vermiş ve onlarda tepki uyandırmıştır. Süt, ayçiçeği gibi bir dizi tarım ürününün kooperatif kurallarına göre işlenip satılması bile köy ve kent kapitalistlerinin kârına dokunmuştur. Kooperatifin tarım ürünlerini satması, buğday ve öteki tarım ürünleri alış-verişiyle uğraşan büyük tüccarların çıkarlarını ciddi şekilde etkilemiştir. Böylece, kooperatif şubeleri, ya da bağımsız tarım kooperatifleri kuran emekçiler de, büyük toprak sahipleriyle çetin bir savaşıma girmişlerdir.

Kooperatif ortakları giderek bu savaşımın sınıfsal niteliğinin bilincine varmışlar ve sömürücülerin tam desteğindeki burjuva iktidarının sömürücü sınıfların temsilcisi olduğunu gitgide daha açık olarak anlamışlardır. Böylece, sömürüden ve

[251] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.29

toplumsal eşitsizlikten kurtulmuş yeni bir sosyal düzen kurmak için, sermayenin devlet egemenliğine karşı politik savaşımı örgütlemenin gereğine olan inanç da giderek olgunlaşmıştır. Bulgar Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin 1903 yılında yapılan X. Kongresi kararında, "Tüketim kooperatifleri, yalnızca tüketim alanında çalışmakla, emekle sermaye arasındaki ilişkilere dokunmamakla, emeğin sermaye tarafından sömürülmesini ortadan kaldırma savaşımına dolaysız bir araç olarak hizmet edemez... Ama kooperatifler, özellikle küçük üreticilerle bir olarak, büyük üretici yığınıyla işçi tüketici arasındaki aracıları bir yana atarak, proletaryanın kurtuluş savaşına gerçekten katkıda bulunabilirler..."[252] denilmiştir.

Tüketim kooperatifi, ülkedeki tarım işletmelerinin dağınıklığından, parçalanmışlığından gelme kendine özgü bir niteliğe sahip olmuştur. Bu tür kooperatifin çalışmaları yaygınlaştıkça, toprağın kolektif olarak işlenmesi gereğine inanç gitgide daha çok olgunlaşmıştır. Başka bir deyişle, derin sınıfsal ve toplumsal sonuçlar doğuracak olan ve toprak üzerinde temeli kooperatif mülkiyete dayanan en yüksek tipten kooperatif çalışmalarına geçme zorunluluğunu kavrama süreci gittikçe güçlenmiştir.

Kapitalizmde geniş yığınları politik ve toplumsal yaşama katma biçimi olarak kooperatifin oynadığı rolü canlandıran en açık örnek "Kurtuluş" adlı kooperatifin tarihidir. 1919 yılında Bulgar Komünist Partisi'nin önayak olmasıyla kurulan ve 70 binden fazla üye toplayan bu kooperatif ülkede 175 şube açmıştır. Bunlar orman bölgelerinin tümüne yiyecek sağlamışlardır; birçokları doğrama atölyeleri, mobilya fabrikaları, mandıralar, konserve atölyeleri ve değirmenler işletmişlerdir. Bu kooperatif Sovyet kooperatifleriyle ilk ekonomik bağları kurmuş ve alış-verişe girmiştir. Ekonomik işlerin yanı sıra, sendikalarla da yakın ilişkiler içinde çalışmış, politik olduğu kadar sendikal yayın işlerini de oldukça geliştirmiştir. 9 Haziran 1923 kralcı-faşist darbesinden[253] sonra kurulan iktidar tarafından kapatılmış, varlıklarıysa tümüyle yağma edilmiştir.

---

[252] *Bulgar Komünist Partisi Kararları ve Yargıları*, Cilt 1, 1957, s. 157.
[253] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987, s.53

"Kurtuluş" kooperatifinin yarattığı büyük etkinin bir sonucu olarak, "İleri" adlı kooperatif merkezi kurulmuştur. Bu kuruluş 1923 yılında 50 kadar üye toplamış ve 67 kooperatifi kapsamına almıştır.[254] Merkez örgütün birer kolu olan bu kooperatifler ticaretlerini en çok kentlerde geliştirmişlerdir. Ama bu durum kent dışından birçok köylünün, zanaatkârın ve işçinin bu kooperatiflere üye olmasına engel olmamıştır. Yönetim, merkezde olsun, bir dizi kooperatifte olsun, hemen hemen tümüyle Sosyal-Demokrat Parti'nin (Geniş Sosyalistler) etkisinde olmuştur. Bu yüzden bazı dönemlerde, yönetimin üyelerle bağları zayıflamış ve yönetici gruplar yararına çalışıldığı yolunda spekülasyona yol açmıştır. Bazı kooperatiflerin merkez yönetimine Bulgar Komünist Partisi üyeleri de katılmışlardır. Onların etkisiyle yanlış eğilimler bir ölçüde giderilmiştir. Böylece kooperatifler, her şeyden önce, halka uygun fiyatlarla mal sağlamayı, ticarette sömürüyü yok etmeyi amaçlamışlar ve halk ekonomisine gerçekten yararlı işler görmeye yöneltilmişlerdir.[255]

Bulgar kooperatif hareketi, bu dönemde karşılaştığı güçlüklere karşın, Bulgar Komünist Partisi'nin doğru Marksist-Leninist tutumu ve geniş halk yığınlarının desteği sayesinde gelişmiş ve ilerici niteliğini korumuştur. II. Dünya Savaşı öncesinde Bulgaristan'da 600 bin kadar üyesi olan 2700 tüketim (köy ve kent tüketim) kooperatifi faaliyet göstermiştir.[256] Bunların bütün çalışmaları, en üst yönetim organları olan genel kurullarınca düzenlenmiştir. Yönetim ve denetim organlarının seçimi, seçim yöntemlerini belirlenmesi, yönetim yargılarını onaylanması ve kooperatife ilişkin bütün sorunların denetlenmesi genel kurullar tarafından yapılmıştır.

O zamanki tüzük gereği, yatırılan ortaklık sermayesinin büyüklüğüne ve satın alınan tüketim mallarının çokluğuna göre, kooperatif üyelerine bir kazanç payı (temettü) ödenmiştir. Tüketim kooperatifine giren her üye, belirli ölçüde bir giriş ödentisi ve aylık bir ödeme yapmakla zorunlu tutulmuştur. Bu ödemeler üyelerin kooperatife katılış sermayesini oluşturmuştur. Her üye, ortakların genel toplantısında belirlenmiş yıllık kârdan kazanç payı adı altında, bir miktar para almıştır. Ayrıca, her

[254] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.31
[255] a.g.e., s.31
[256] a.g.e., s.32

kooperatif üyesi bir miktar da kooperatif mağazasından yıl içinde satın aldığı malların toplam değerine göre belirlenen bir tüketim kazanç payı almıştır.

Kooperatif üyelerinde, zamanla, emekçi köylülerin ancak işçi sınıfıyla işbirliği yaparak, Komünist Parti ve öteki ilerici güçlerin örgütlediği ve yönettiği savaşıma katılarak, ekonomik savaşımı politik savaşıma dönüştürerek ağır siyasal ve ekonomik durumdan kurtulabilecekleri kanısı kökleşmiştir. Böylece, genel olarak kooperatif harekette, özellikle de tüketim kooperatifleri hareketinde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra görülen hızlı gelişmenin toplumsal ve ekonomik önkoşulları oluşmuştur.[257]

3.2.2.Tarım Kooperatifleri

Teknolojinin gelişmesiyle küçük tarım işletmeciliğinin yetersizliği iyice ortaya çıkmıştır. Bu tip işletmeler gitgide daha çok derinleşen bir bunalıma düşmüşlerdir. Bu eğilime koşut olarak, köylülükteki sınıfsal ayrışma ve dağılma süreci de hızla ilerlemiştir. Küçük köylüler yokluk ve sefalete düşmüşlerdir. Bunlar, giderek, ellerinde bulunan küçük parça toprakları üzerindeki özel mülkiyet hakkının, pratikte değerinin büyük ölçüde biçimsel ve aldatıcı olduğunu anlamışlardır. Devlete, bankalara ve tefecilere olan borçların, vergilerin ve bunların durmadan artan faizlerinin doğurduğu, altından kalkılması olanaksızlaşan ağır mali yük altında bulunan küçük köylülerin toprakları her zaman icra dairelerince satılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Pek çok köylü ailenin toprağı da borçlarını ödeyemedikleri için zorla satılmıştır. Bu yüzden, Bulgar köylüsü, kooperatifi kendi işletmesi gibi görmüş ve onun başarısı için tüm gücüyle çalışmıştır. Yeni yola koyulmak kaçınılmaz bir gereksinim haline gelmiştir. Köylüler, çağdaşlaşma ve yoğun çalışmayla yüksek verim elde etmenin küçük işletmeler için olanaksız olduğunu görmüşler, yüksek verim elde etmenin, toprak üzerinde sahipliği korumanın ve bunu kooperatif ortaklar topluluğunun yararına kullanmanın, tarım üretimini ancak gelişmiş, irileşmiş ve makineleşmiş temeller üzerinde yapmakla mümkün olduğunu anlamışlardır. Sosyalist devrimden önce, ayrı örgütler biçiminde olsun karma kooperatiflerin birer şubeleri

[257] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.32

biçiminde olsun, tarımsal kooperatifler kurma, Bulgar kooperatif hareketinin gelişmesinde en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu tip kooperatiflerle kooperatif üretimin en yüksek biçimi kurulmuştur. Bu sayede, emekçi köylülük, ekonomik durumunu iyileştirme savaşımında topluca örgütlenerek ve elele vererek çalışmadan doğan gücün değerini kavramıştır. Köylülerin toplumsal gücünü artıran bu en yüksek kooperatif tipi, bazı köylerde hemen hemen bütün işletmeleri kapsamıştır.

Bulgaristan'da *tarım üretim kooperatifleri*[258] örgütlemek için yapılan denemelere yüzyılımızın başlarında rastlanır. 1899 - 1902 yıllarında birkaç kooperatif kuruluşu, Rusçuk ilinde kiraladıkları okul ve kilise topraklarını birlikte işletmişlerdir. Onların verdiği bu örneği, ülkedeki öteki tarım işletmeleri de izlemişlerdir. 1920'den 1928 - 1929 yıllarına kadar bu yoldaki girişimler sıklaşmıştır. Kurulan tarım üretim kooperatiflerinin çoğu, varlıklarını ancak 2-3 yıl sürdürebilmişler, değişik nedenlerle çalışmalarına son vermişlerdir. Dolaysız amaçları, üretimi genişletme yoluyla, kendi varlıklarını çoğaltmak olduğu halde, kolektif emeğin, kooperatif ortakların bilinci üzerinde kooperatif hareketin gelişmesi yararına büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde kurulan üretim kooperatiflerinden en uzun ömürlü olanı 1926 yılında Plovdiv ilinin Meçkür (şimdi Proslav) köyünde kurulan kooperatiftir. Bu kuruluş, 9 Eylül 1944'ten sonra da, başka ad altında da olsa, bir süre çalışmıştır. Yambol ilinin Stralja kasabasında kurulan kooperatif 1928'den 1932'ye kadar, 1928'de balıkçılık işinde çalışmak amacıyla Sozopol kentinde kurulan kooperatif de 1951 yılına kadar çalışmıştır. Başka tarım üretim kooperatifleri de kurulmuştur, ama bunlar araç yetersizliği, iktidarların çıkardığı engeller, ekonomik bunalımlar ve daha başka bir dizi nedenler yüzünden başarılı olamamışlardır. Kısa ömürlü olmalarına karşın, bunların girişim ve deneyleri, 1936'dan 1944'e kadar süren dönemde daha yüksek tipten kooperatiflerin kuruluşuna yansımıştır.[259]

Toprağın kooperatif olarak işletilmesi fikri, Sovyetler Birliği'ndeki kolektifleştirmeden, özellikle 1936'dan sonra, tarım mühendisleri, köy öğretmenleri gibi bir dizi kooperatif eylemciler tarafından çok daha büyük bir güçle savunulmuştur.

---

[258] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.33
[259] a.g.e., s.34

Bulgar Komünist Partisi, 1936'daki Genişletilmiş Merkez Komitesi toplantısında, tarım üretim kooperatiflerine etkin bir biçimde yardım edilmesi ve bu kooperatiflere komünistlerin üye olmaları önerisini kabul etmiştir.[260] Tarım kooperatif işletmeleri, yalnızca, kooperatifleşme yoluyla sosyal ve ekonomik ödevlerin çözümünü sağlamak için değil, ayrıca büyük ve makineleşmiş tarım işletmeciliğinin üstünlüğünü göstermek için de kurulmuşlardır. Çok küçük bir ölçüde de olsa, büyük kolektif tarım işletmeciliği, üstünlüğünü kapitalist koşullarda da kanıtlamıştır. Devletin halk düşmanı niteliğinden, en çok da sömürücü özünden gelen güçlükler kooperatifleşmeyi engellemiştir. Burjuva iktidarı elindeki tüm engelleme gücünü kullanmıştır. Örneğin, kooperatiflerdeki yönetim ekiplerini, ilkeleri çiğneyerek, gerekçesiz ve keyfî olarak değiştirip iş başından uzaklaştırmışlar, kooperatiflere karşı propaganda yürütmüşler, bazı alanlardaki kooperatiflere krediyi kısıtlamışlardır.[261]

Bu dönemdeki tarım kooperatif işletmeleri, her ne kadar üretim araçlarının kooperatif mülkiyeti üzerine kurulmuşlarsa da, bunlar sosyalist tipte işletmeler olmamışlardır. Çünkü başlıca ekonomik kaldıraçları kullanarak kooperatifleşmeye her türlü yardımı yapacak güç, yani ana koşul olan "Halk İktidarı" henüz kurulmamıştır. Ancak, bu koşullardaki kooperatifler, "kapitalist işletmeler" ve "anonim ortaklıklar" olarak da görülmemiştir. Her ne kadar yönetimde zengin köylüler de bulunmuşlarsa da, anonim ortaklıklarda yönetime hisse senetlerinin en büyük bölümüne sahip olanlar katıldığından, kooperatiflerin yönetim ve denetim kurullarını seçmede kullanılan ilkeler, kooperatif ortakları arasında tam eşitlik kuralına dayanmıştır. Pratikte, kooperatiflerin yönetim ve denetim kurullarında, yoksul ve orta tabakalardan gelme kooperatif üyesi köylüler çoğunluğu oluşturmuşlar ve bütün ortaklar yararına kararlar alınmıştır. Ancak rant paylaşımında kooperatif ortağının sahip olduğu toprak büyüklüğü rol oynamıştır. Bu, ne toplam kooperatif geliri, ne de kooperatif üyelerinin tüm ücretleri içinde belirleyici bir değer taşır.

Burjuva devletinin egemenliğinde kooperatif, kapitalizmin nesnel yasalarının etkisi altında kalmakla birlikte, emekçilerin yaşamını iyileştirmek için kurulmuştur. Kooperatif, demokratik özü bakımından büyük bir ilerici niteliğe sahip olmuştur.

---

[260] a.g.e., s.35
[261] a.g.e., s.36

Kooperatif mülkiyetin ve gelir dağılımının gereklerine göre kullanılan kooperatif ilke ve kuralları, sağladıkları ekonomik üstünlüklerin yanı sıra, üye yığınını politik açıdan doğru yönlendirecek koşulları da oluştururlar. Kooperatifte ekonomik yaşamlarını iyileştirme aracı niteliği bulan kooperatif ortakları, aynı zamanda, bu kuruluşta, sınıf düşmanına karşı savaşımda kullanılacak siyasal bir güç de görmeye başlarlar. Bulgaristan'da, kooperatif hareketinin, burjuva egemenliğinde, gelişmesini oldukça büyük ölçülere vardıran çekici güç, onun siyasal bir araç niteliği kazanmasında yatar.

1936-1944 döneminde 66 tarım kooperatif işletmesi kurulmuştur. Bunların bazıları dağılmış, bazıları da devletçe çıkarılan güçlükler yüzünden başarısızlığa uğramıştır. 1944 Sosyalist Devrimi'ne gelinceye kadar, 29 tarım kooperatif işletmesi çalışmasını sürdürebilmiştir. Bunların 15'i bağımsız çalışan tarım üretim kooperatifleriydi, 14'ü de toprağı kooperatif olarak işlemek için kurulmuş karma kooperatiflerin şubeleriydi. Bunlar, topraklar üzerinde mülkiyet hakkını koruma, öteki üretim araçları üzerinde de kooperatif mülkiyet kurma ilkelerine göre kurulmuş ve çalışmışlardır.[262]

Görüldüğü gibi, tarım üretim kooperatifleri hukuki açıdan iki ana biçimde uygulanmıştır: 1) Tüketim kooperatiflerine bağlı tarım üretim şubeleri, 2) bağımsız tarım üretim kooperatifleri. Karma kooperatiflere bağlı şubeler, önceden kurulmuş, yerleşmiş ve ilerdeki çalışmalarında iyi bir ekonomik dayanak ödevi görebilecek olan ekonomik kuruluşlar yanında örgütlenmişlerdir. Bunların başarıyla gelişebilmesinde, kooperatifin öteki alanlardaki çalışmalarının ve ilişkilerinin etkisi olmuştur. Tüketim kooperatifi ortakları, toprağı kooperatif biçimde işlemek için şube kurulmasını onaylarlarken, bunun gelişmesine yardımcı olmayı önceden kendilerine büyük bir borç bilmişlerdir. Tarım üretim şubeleri, kurucu-ana kooperatifin maddi - teknik olanaklarından, parasal kaynaklarından ve yönetici kadrosunun zengin örgüt deneyiminden yararlanarak, örgütsel ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmişler ve kolektif üretim biçimini pratik yaşama yerleştirmişlerdir.

Bağımsız tarım üretim kooperatifleri kurmak oldukça güç olmuştur. Bu kooperatifler, yapısal özelliklerine karşın, işlerini tüketim kooperatifleriyle kurdukları

---

[262] a.g.e., s.37

karşılıklı ilişkiler ve sıkı işbirliği içinde geliştirebilmişlerdir. Böyle bir temele dayanılarak, kooperatif üyelerinin tümünün yararına, kooperatif biçimde yardımlaşmanın ilkeleri yaşama geçirilmiştir. Hem üretim şubelerinin, hem de tarım kooperatiflerinin geniş demokratik niteliklere sahip olmaları belirgin özellikleri olmuştur. Kooperatif içi demokrasinin ilkeleri, tüzüklerinde kesin ve açık bir düzene bağlanmıştır. Üyelerin kooperatife katılmaları, ayrılmaları tam gönüllülük ilkesine dayandırılmıştır. Kooperatif üyelerinin oluşturduğu "Genel Kurul", yönetimin en yüksek organı olarak kurulmuştur. Genel Kurul'un görevlerinden biri, kooperatif işletmelerinin örgütsel ve ekonomik çalışmalarındaki bütün ana sorunları çözüme bağlamak olmuştur. Genel kurulda her ortak, katılış sermayesinin ölçüsüne bakılmaksızın, bir tek oyla temsil edilmiştir. Seçimle gelenlere verilen görevlerin başkasına devredilmesi yasaklanmıştır. Yönetim ve denetim kurulları seçimle işbaşına getirilmiş ve çalışmalarından genel kurul önünde sorumlu olmuşlardır. Kolektif yöntem, yönetim organlarının çalışmalarında vazgeçilmez ana ilke olmuştur. Kooperatifin her üyesine, yapılanları eleştirme, öneride bulunma ve kooperatif çalışmalarının hepsi üzerinde öğütlemelerde bulunma hakkı verilmiştir. Tüzüğe ve buyruklara aykırılık durumlarında, her üyeye sorunu üst organa götürme yetkisi de verilmiştir.[263]

Emeğin örgütlenişi ve ödenişine ilişkin başlıca sorunlar tüzükle düzenlenmiştir. Kooperatif ortakları ve aile bireyleri kooperatifte çalışmakla yükümlüydüler. İşe katılma, değişik türden tarımsal işlemler, bir temel emek birimiyle eşitleştirilerek ölçülmüştür. Bazı işletmelerde, Sovyetler Birliği kolektif çiftliklerindeki (kolhoz)[264] gibi, işgünü ölçü olarak kabul edilmiştir.

İşletmede elde edilen gelirin paylaşılmasında, kooperatif işleme biçiminin geniş demokratik niteliğine özgü ve üye köylü aile işletmelerinin çıkarına uygun

---

[263] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.38

[264] Kolhoz, Sovyetler Birliği'nde 1917 Ekim Devrimi'nden sonra ortaya çıkan bir kollektif çiftliktir. Kolhozlar, küçük bireysel çiftliklerin bir kooperatif yapısında birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Ayrıca **Sovhoz**, Sovyetler Birliği'nde Ekim Devrimi'nden sonra kurulan devlete ait bir çiftliktir. Sovhozlar, devlet tarafından eski büyük mülklerden el konulan topraklar üzerinde örgütlenmiştir. Tsvetelina Marinova, N. Nenovsky; *Cooperative Agricultural Farms in Bulgaria (1890 - 1989)*; Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/98155/ MPRA Paper No. 98155, posted 16 Jan 2020 08:57 UTC

ilkeler uygulanmıştır. Maddi yarar ilkesi, özel çıkarla toplumsal çıkar arasındaki birlik temeline dayandırılmıştır.

Tüzük modeline göre, tüm gelirden maddi harcamalar düşüldükten sonra, geri kalan gelir toplamından %45'i kooperatif üyelerin emeğini, %40'ı toprak rantını ödemeye, %15'i de kooperatif fonundaki birikime ayrılmıştır.[265] Tam emeğin karşılığı olan ücretler, yılsonunda belirtilen oranlara göre, toplam gelirin bölüşümü sırasında kesin olarak ödenmiştir. Kooperatif üyelerinin ücretleri, harcanan emeğe göre ödenmiş, ölçü olarak da, dekar, kilogram vb. gibi akort emek birimi kullanılmıştır.

O zamanlarda çalışmaları örgütlemek, işletmelerde ekonomice etkin iş yapabilmek için, maddî isteklendirme, sorunu çözümleyici bir değer taşımıştır. Burada Veselinovo köyü kooperatif işletmesinin tarihinden tipik bir örnek vermek yerinde olacaktır: 1941 sonbaharında, toprağın nemlenmesi ve ıslanması yüzünden, çeltik tarlalarındaki pirinç demetlerinin taşınması güçleşmiştir. O zaman, demet arabası emek ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Arabacılar, arabanın çamura batıp kalma tehlikesini bahane ederek arabalarına daha az yüklemeye başlamışlardır. Kooperatif yönetim kurulu, sorunu incelendikten sonra, emeğin ödeniş ve örgütleniş biçimini değiştirmiş, araba başına değil, taşınan demet başına ücret ödemeyi kararlaştırmıştır. Beklenen dönüş gecikmemiştir. Emek üretkenliği birkaç katına çıkmış ve böylece, işletme bir milyon leva artırım sağlamıştır.

Rant, kooperatife verilen toprağın nitelik ve niceliğine göre bölüşülmüştür. Bu ilke tarımda kooperatif işletmeciliğin özüne uygundur. Gelirlerin bölüşülmesinde hangi ilke ve yöntem kullanılırsa kullanılsın, her biçimde bir kısım gelir kooperatif fonları için ayrılmıştır. Kooperatif ortakları bunların önemini kavramışlar ve tüzüklere önemli ölçüde çeşitli fonların yaratılmasını sağlayacak koşullar koymuşlardır. Örneğin, "donatım", "kıtlık ve yıkım", "yedek", "genel yararlı girişimler" gibi fonlarda, büyük birikimlerin yapılmasına olanak veren koşullar. Bu yolla, kooperatif işletmeciliğinin güçlenmesi, ileri doğru gelişmesi ve toplumsal mülkiyetin doğması için gerekli maddi önkoşullar oluşturulmuştur.

---

[265] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.39

Örgütlenme döneminde birçok güçlükler olmuştur. Bunlar daha çok kooperatif kurmadaki deneyim yetersizliğinden ileri gelmiştir. Kooperatif üyeleri bazı durumlarda tarlalarının hepsini vermemişler, böylece dikkatlerini ve güçlerini ikiye bölmüşlerdir. Kooperatif dışında bıraktıkları toprakları işlemeye daha çok emek harcamışlardır. Bazı durumlardaysa, kooperatif çalışmalarında kaliteyi düşürmüşlerdir. Öyle olduğu halde, kooperatif işletmelerindeki sonuçlar, özel işletmelerinkinden oldukça daha yüksek olmuştur. Bu durum, 1944 yılı başlarında, eski Plevne ilindeki altı tarım kooperatifinde özel bir araştırma kurulunun, derinlemesine yaptığı incelemeden alınan sonuçlarca da doğrulanmıştır. Öyle ki, aynı köylerde ve aynı koşullarda, dekar başına buğday, mısır, fasulye, kendir ve başka tarım ürünlerinin üretimi için, kooperatif işletmelerde özel işletmelerdekinden 2,1 ilâ 3,9 kat daha az emek harcanmıştır. Bazı tarımsal ürünlerin maliyet değerlerindeki farklılık bundan ileri gelmiştir. Örneğin, nadasta dekar başına maliyet, kooperatif işletmelerde 55,75 levayken özel işletmelerde 135 leva olmuştur. Bu farklılığı gösteren öteki rakamlar şöyleydi: derin sürmede 72,50 - 185 leva, ekimde 49,25 - 165 leva, biçmedeyse 67,20 - 145 leva. Oysa dekar başına, ortalama verim, kooperatif işletmelerde özel işletmelerden bir hayli yüksek olmuştur.[266] Örneğin, buğdayda 70, arpada 77, yulafta 84, mısırda 76 kilogram daha yüksek olmuştur. Bu sonuçlar, tohumların kalitesinden ve seçiminden, toprağın daha çok makineyle işlenmesinden ve benzeri nedenlerden ileri gelmiştir. Bilindiği gibi, bu dönemde işletmelerin makineleşmesi nispeten düşük bir düzeyde olmuş, kooperatiflerdeki üretimi artırmada kesin bir etki görülememiştir. Bu durum, işin daha iyi örgütlenmesi, daha kaliteli iş, işgücünün uzmanlaşması ve tarım kültürünün yükselmesi için, toprağı kolektif biçimde işlemenin kendiliğinden çok daha büyük olanaklara yol açtığını kanıtlamaktadır.[267]

Hayvancılıkta, kooperatif işletmeler, özel işletmelere göre, çok daha yüksek verimlilik sağlamışlardır. Üretim koşulları hayvanların daha iyi bakımını, daha rasyonel beslenmesini güvence altına almıştır. Cins hayvanlar sağlanmıştır. İneklerin çoğu yalnız sağmal olarak bakıldığından, dört yıl içinde, inek başına ortalama olarak,

---

[266] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.40

[267] a.g.e., s.41

özel işletmelerdekine göre 1000 litreden fazla süt alınmıştır. Bundan başka, tarım kooperatif işletmelerinde meyvecilik, bağcılık, sebze üreticiliği, sağmal hayvancılık, domuz üreticiliği vb. gibi üretim kolları gelişmiştir. Küçük tarım işletmelerinde kuşkusuz bu tür üretimin gelişmesine olanak sağlayacak koşullar yaratılamamıştır. Tarımsal kültürle sağlanan verim yüksekliğinin ve hayvan üretkenliğindeki artışın doğal sonucu olarak, azalan masraflar yüzünden, kooperatif ortaklarının gelirleri artmıştır. Böylece büyük kooperatif işletmeler, verimliliklerini hızla artırmışlar, kooperatif üyelerine daha çok çalışabilme koşulları yaratmışlar ve dekar başına yaklaşık olarak %50 fazla gelir üretme olanağı sağlamışlardır.[268]

İncelenen işletmelerden elde edilen bilgilerin gösterdiği gibi, kooperatif fonları yıldan yıla artmıştır. Söz konusu işletmelerdeki fonlar toplamı 1941 yılında 2.458.000 levaya, 1942'de 4.945.000 levaya, 1943'teyse 8.719.000 levaya yükselmiştir. Böylece, kolektif tarım üretiminde maddi teknik temelin hızla gelişmesi ve verimliliğin sürekli artması için gerekli ekonomik koşullar oluşturulmuştur.[269]

Bunun en parlak örneği, Yambol ilinin Veselinovo köyündeki karma kooperatiftir. Toprağın kooperatif olarak işletilmesi amacıyla kurulan şubenin, aşağıdaki çizelgede görüldüğü gibi, temel fonlarıyla dolaşım fonları hızla artmaya başlamıştır.

Tablo-22 Veselinovo Köyü Karma Kooperatifin Fon Değişimleri

Sermaye Kaynakları	31 Aralık1938	31 Aralık1944	31 Aralık 1943
Katılış sermayesi	133.540	402.755	468.100
Taşınmaz mallar	58.195	553.411	1.016.519
Taşınır mallar	-	2.592.498	2.900.839
Amortismanlar	11.586	1.936.032	2.532.820
Yedek fon	19.632	812.100	1.133.750
Öteki fonlar	15.480	799.130	839.700
Mevduatlar	94.160	1.019.662	1.083.590
BKTB'ndan*ödünçler	1.263.785	10.689.223	12.931.600
Kooperatif ortaklarının ödünçleri	326.800	248.800	84.000

* Bulgar Kooperatif Tarım Bankası.
Kaynak: Sulemezov, Stoyan; *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.42

[268] a.g.e., s.41
[269] a.g.e., s.42

1940-1944 rakamlarına göre, kasa dolaşımı 8.107.144 levadan 25.592.480 levaya, kooperatifin genel dolaşımıysa 55.663.262 levadan 168.794.482 levaya yükselmiştir. Görüldüğü gibi, katılış sermayesi beş yıl içinde yaklaşık olarak 3,5 kat, üretim fonlarıysa (toprak hariç) 68 kat artış göstermiştir.[270] Traktörlerin, pompa istasyonlarının, sulama kanallarının değerleri tamamen amortize edilmiş ve yeniden yaratılmışlardır. Yedek fonlar 58 kat, öteki fonlar 54 kat, ortaklarca yatırılan mevduatlar 11 kattan fazla artmışken, kooperatif ortaklarına dağıtılan ödünçler yaklaşık olarak 4 kat azalmıştır. Borçların azalışı ve mevduatların artışı, kooperatif üyelerinin gelirlerinin yıldan yıla yükseldiğini göstermiştir.[271]

Tarımsal kooperatif işletmeleri, ekonomik sorunların yanı sıra köylerdeki toplumsal ve kültürel sorunları da çözmüşlerdir. Bazı süreçleri makineleştirerek, çalışmayı bir ölçüde kolaylaştırmışlardır. Kooperatif işletmelerin bazılarında çocuk bahçeleri, kooperatif fırınları, sütçü dükkânları vb. açılmıştır. Böylece köylü kadınların işleri de kolaylaştırılmıştır. Köylüler, kendileri için iyi bir örnek olan bu sonuçlar karşısında, kooperatif işletmelerindeki çalışmaları ilgiyle izlemişlerdir. Ama asıl olumlu değişme köylünün ruh dünyasında oluşmuştur. Toplumsal kooperatif işletmenin eşiğinden atlayan köylü, yüzyıllık tutucu geleneklerden ve özel mülkiyet bağlarından kurtulmuştur. Bu büyük tarihsel önemi olan olumlu dönüşün değeri elbette ki rakamlarla ölçülemez.

Bulgaristan'da kapitalist koşullarda çalışan kooperatiflerin karşılaştıkları güçlüklerin çoğu, deneyim ve bilgi yetersizliğinden ileri gelmiştir. Gerçekten Sovyet kolhozlarının deneyiminden yararlanıldığı doğrudur. Ama Sovyet kolhozlarındaki çalışma ve yaşam üzerine bilgi edinme ve bu deneyimi yazından öğrenme olanakları çok sınırlı olduğundan; denilebilir ki, tek kaynak radyo olmuştur. Ayrıca Sovyetler Birliği'ndeki koşullar Bulgaristan koşullarından tamamen farklı olmuştur. Orada toprak kamulaştırılmış ve iktidar halkın eline verilmiştir. Oysa Bulgaristan'da, özel mülkiyet saklı tutularak, toprağın irileştirilmesini sağlayacak uygun bir biçim bulmak gerekmiştir. Toprağa çok bağlı olan köylüler yeni biçimin ekonomik üstünlüğüne

[270] a.g.e., s.42
[271] a.g.e., s.42

inandırılmadıkları sürece, kooperatif kurma olanağı da gerçekleşmemiştir. Görüldüğü gibi, bu devasa iş büyük ölçüde başarıyla çözülmüştür. Haklı olarak denebilir ki, toprak üzerindeki özel mülkiyet korunarak, toprağın kooperatif olarak işlenmesi tipik bir Bulgar olgusudur. Kuşkusuz bu uğurda başarı kolay olmamıştır. Kooperatif üyeleri ve yöneticileri, zafer yolunda, yalnızca faşist iktidarla değil, aynı zamanda tutuculukla, cehaletle, önyargılarla, bilgisizliğin doğurduğu korkuyla da savaşmak zorunda kalmışlardır. Dahası, bu yolda başarı için, sosyalist iktidar kurmadan, sanayiyi, ticareti ve toprakları kamulaştırmadan kooperatifleşme koşullarını yaratmanın olanaksızlığı üzerine yanlış düşüncelere karşı da çetin bir savaş vermek gerekmiştir.[272]

Bütün bu güçlükler içinde, var olan sosyal ve ekonomik önkoşullar dikkatle ve akıllıca değerlendirilmiş, kooperatifleşme süreci tüm halinde ya da aşamalar halinde yöneltilmiştir. Kuşkusuz, en iyisi, kooperatifleşmeye daha baştan bir tüm halinde geçmek olmuştur. Kooperatif ortaklarının çıkarı, bütün güçlerin kooperatif işletmenin başarısı için kullanılmasını gerektirmiştir; çünkü üyelerin asıl gelirleri kooperatiften gelmiştir. Böylelikle, büyük kooperatif işletmelerde, üretim araçları, emek gücü, emeğin yüksek üretkenliği gibi, üretimin temel öğeleri arasında rasyonel bir uyumluluğu sağlayacak koşullar oluşmuştur.

Bu açıdan Plevne ve Vratsa illerinde kurulan tam tarım kooperatif işletmelerinin örgütlenme deneyleri örnek verilebilir. Kooperatif ortaklar, bu illerde tarlalarının, hayvanlarının, âlet ve edevatlarının tümüyle kooperatiflere girdiler. Kooperatife verilen topraklar üzerindeki mülkiyet korunmuş ve bunların değerleri pay belgelerinde belirlenmiştir. İş hayvanlarıyla demirbaş eşya, özel bir kurulca belirlenen fiyat üzerinden kooperatife teslim edilmiştir. İşletmenin donatımı için gerekli araçlar, katılım sermayesinden ve dekar başına hesaplanmış belirli ölçüdeki demirbaştan toplanmıştır.

Başlangıçta, meyve ağaçları işletme dışı bırakılmıştır. Emek ödemekte örnek alınacak bir tarife kabul edilmiştir. Bunda değişik iş türlerinin, temel emek birimiyle karşılaştırılması öngörülmüştür. Bu tam kooperatifleşme biçiminin tartışma götürmez üstünlükleri olduğu halde, pratikte güçlükler çıkmıştır. Bunlar, bazen yeni üyelerin

[272] a.g.e., s.43

katılmasını da engelleyen güçlükler olmuştur. Örneğin, tüm mülküyle kooperatife katılan köylülerin topraklarının genellikle köy bölgesinin ayrı ayrı yerlerinde olması problem yaratmıştır. Bu durumu çözmek için kooperatifleştirilmiş toprakların kooperatifleştirilmemiş topraklarla değiştirilmesi için bir yasa yapılmamıştır. Oysa kooperatif topraklarının, makineyle işlenebilmesi için büyük bloklar halinde olması gerekmektedir. Toprakların dağınıklığı nedeniyle, işletmelerin kolektif çalışmalarından beklenen ekonomik sonuçlar alınamamıştır. Gelişme süreçlerinde yer yer duraklamalarla karşılaşılmıştır. Bu durum kooperatifleşmede iniş-çıkışlara yol açmıştır. Plevne ilindeki Obnova, Büyük Tırnovo ilindeki Virbovka, Yambol ilindeki Pırvenets vb. kooperatif işletmeleri, bu güçlüklerle, en çok karşılaşan işletmeler olmuştur. Loveç ilinin Slatina köyündeki işletme de (daha kuruluşunda bu dönemin en büyük işletmesiydi), kooperatifleştirdiği toprakların alanını genişletemediği gibi üye sayısının azalmasını da önleyememiştir.[273]

Bütün bunlar, o günkü koşullarda, gerçekleştirilen kooperatif işlerde istemlerle olanaklar arasında çoğu zaman denge kurulamadığını göstermektedir. Her köyün somut toplumsal ve ekonomik koşulları, olgun bir siyasal ve örgütsel tutum istemektedir. Üretim kooperatiflerinin başka biçimlerinden de yararlanmak zorunlu olmuştur. Örneğin, bazı ailelere, kooperatife girmekte isteksizlik gösterdikleri zaman mülklerinin bir kısmıyla kooperatife katılma olanağı tanınmıştır. Bunların toprakları inanmış kooperatif ortaklarının topraklarıyla birleştirilerek, kooperatif bloklar kurulmuş ve bunlar kooperatifin makineleriyle işlenmiştir. Kooperatifleşmenin verdiği sonuçlar, en tutucu köylülerdeki güvensizliği bile dağıtmıştır. Böylece, yavaş da olsa, yarı-ortaklar, kooperatif düşününün derin hayatî anlamını giderek kavramışlar ve bütün topraklarını, tarım hayvanlarını ve demirbaş âletlerini kooperatife vermişlerdir. Taşınır ve taşınmaz tüm tarımsal varlığını kooperatif işletmeye veren kooperatif ortakları, bir kısım toprakla belirli sayıda hayvanı, kişisel yararlarına kullanmak için, alıkoyma hakkına sahip olmuşlardır.

Bu açıdan, Yambol ili Veselinovo köyündeki karma kooperatifin açtığı toprak işleme şubesi tipik bir örnektir. Bu köyde işe toprağı kısmen kooperatifleştirme

[273] a.g.e., s.45

yoluyla başlanmıştır. 1938 yılından önce, köyün belirli bir yerinde, en iyi topraklar kooperatifleştirilmiştir. Bu yerde toprağı olan aileler topluca 1250 dekarlık bir kooperatif blok kurma kararı almışlardır. Topraklarını makineyle işlemişler, sulamada da, elektrik motoruyla işletilen pompa kullanmışlardır. Bir yıl sonra kooperatif blokuna yeni topraklar eklenmiş, blok alanı iki kat genişletilmiştir. Kooperatif, kendi makineleriyle, istekleri üzerine kooperatif dışındaki köylülerin topraklarını da işlemeye başlamış, ama ürün toplama işini onlar kendileri yapmışlardır. Kooperatifle böylece ilişki kuran köylüler, kooperatif işletmenin yararına yavaş yavaş inanmaya başlamışlardır. Bu nedenle, 1941 yılı başında, kooperatif yönetim kurulu, ortaklar genel kuruluna, Veselinovo köyündeki bütün toprakların kooperatifleştirilmesi için öneride bulunma kararı almıştır. Ama bu arada, iktidar kooperatif genel kurulunun toplanmasını yasaklamıştır.[274] Hesap edilemeyen bu güçlük, köyün topluca kooperatifleşmesini engellemiştir. Bunun üzerine, kooperatif yönetim kurulu, genel kurul kararını gereksinmeden, yalnızca ortakların imzalayacakları bildirgelerle kooperatif bloklar kurmak için ek bir karar almıştır. Yeni kooperatif bloklar kurulmaya başlanmıştır. Bunlar arasında, Bulgaristan'da o güne dek kurulmuş bulunan blokların en büyüğü olan 600 dekarlık bir yonca bloku olmuştur. Önceki bloklar daha da genişletilmiştir. Olumlu sonuçlar gören komşu Zavoi köyünde de Veselinovo köyü kooperatifinin şubesi olarak 1150 dekarlık bir kooperatif blok kurulmuştur.[275] Kurulan blokların sınırları içinde, kentlerde ya da başka köylerde oturanların miras yoluyla edindikleri topraklar da yer almıştır. Öyleyken, söz konusu toprakların sahipleri de, bu topraklarıyla kooperatiflere katılmışlardır. Şunu da belirtelim: bu gibi toprak sahiplerinden yalnız üçü kooperatife girmemiş, ama bunlar da kooperatifte çalışmışlardır. 1943 yılında kooperatifleştirilmiş topraklar 5450 dekara ulaşmıştır.[276] Savaş ve faşist iktidar, bütün toprakların kooperatifleştirilmesini güçleştirmiş, ama köylü ailelerinin, kooperatifleştirilmiş toprak alanını genişletme istek ve çabalarını önleyememiştir. Ülkede ilk kez, artezyen kuyularından yararlanılarak sulama sistemi kurmak için gerekli hazırlıklar ilerlemiştir. İlerici kooperatif eylemcilerin gizli yaşama geçmesi üzerine, bu plan gerçekleştirilememiştir. Kooperatif işletme, burjuva

[274] a.g.e., s.46
[275] a.g.e., s.46
[276] a.g.e., s.47

iktidarının baskılarına karşın, durmadan yetkinleşmiş ve 9 Eylül 1944 Sosyalist Devrimi'ni, birlikte yürüttüğü kooperatif savaşımından elde ettiği büyük başarılarla karşılamıştır. Bütün bunlar, ilkin ancak bir kısım toprağın millileştirilmesi yoluyla işe başlamanın mümkün olduğu görüşünü doğrulamıştır. Birlikte çalışmadan alınan pratik sonuçlar, köylülerin bilinci üzerinde en inandırıcı etkiyi yapmış, böylece bütün toprakların kooperatifleştirilmesine yardım etmiştir. Bu örnekte, tam kooperatifleşme için koşulların olgunlaşmasının beklenmemesi, iyi sonuçların çok daha erken alınmasına neden olmuş ve belki de çeşitli olumsuz etkenler yüzünden, hiçbir sonuç alınamaması durumunu ortadan kaldırmıştır.[277]

O zamanki elverişsiz siyasal ve ekonomik durum, kooperatif işletmelerinin çalışmalarını güçleştirdiğinden, kısmî kooperatifleşme biçimi bile, her yerde beklenen sonuçları vermemiştir. Bazı işletmeler işlerini genişletememişler, bazı yerlerdeyse, köylülerin ayrılması yüzünden, kooperatif topraklarının alanı daralmıştır. Böylece, tarım üretimini kooperatifleştirmede en elverişli biçimi belirlemekte, her köydeki koşulları somut olarak değerlendirmenin gereği bir kez daha doğrulanmıştır.

Bulgaristan deneyimi, kapitalist koşullarda, kooperatif hareketin, sağlam bir örgütsel ve ekonomik temele oturtulduğu ve ilerici, deneyimli yöneticilerin eline verildiği zaman, kısmî kooperatifleşmeden tam üretim kooperatifleşmesine doğru, aşamalarla gerçekleştirilebileceğini göstermiştir. Özel kapitalist mülkiyete bekçilik eden burjuva devletinin, kooperatif harekete karşı çok zorlu önlemler uygulaması gerçeği karşısında bu, göz önünde tutulması gereken bir deney olmuştur. Kuşkusuz, kooperatif hareket yalnızca sosyalizmde, demokratik iktidarın kendisine her türlü desteği gösterdiği zaman tam başarı kazanabilir. Ama bu, kooperatif hareketin doğması için sosyalist toplum düzeninin kurulmasını beklemek gerekeceği anlamına gelmez. Bunun tersi doğrudur. Bulgaristan'daki kooperatif hareketin tarihsel gelişme yolu, kooperatifin köylülere, kapitalizmin gelişme döneminde sermayenin sömürüsüne karşı savaşımda etkinlik kazandıran bir kurum olduğunu göstermiştir.

Kooperatif kurumlar, kolektif üretimi yöneten birer okul niteliği kazanmışlar ve kooperatif düşüncenin tam bir bozguna uğradığı yolundaki burjuva savlarına karşı

[277] a.g.e., s.47

kooperatif üyelerine maddî ve manevi destek olmuşlardır. Vasil Kolarov,[278] 1939 yılında Moskova'da, Plevne Ticaret Odası delegasyonu önünde yaptığı konuşmasında, Bulgaristan'daki kapitalist-koşullarda kooperatifleşmenin yararını açık bir biçimde anlatmıştır. Kolarov, kurulan kooperatiflerin, toprağı kolektif olarak işlemekte kuşkusuz belirli bir deneyim kazanacaklarını, bu kazanımdan elbette ki faşizmin ve kapitalizmin tutsaklığından kurtulduktan sonra da yararlanılacağını, faşist iktidar bunları kapatırsa, o zaman köy emekçilerini daha fazla karşısına alacağını belirtmiş ve her iki durumda da kooperatifleşmenin yararlı olacağını söylemiştir.

Bazı tutucu anlayışlara göre, toprağı kooperatif biçimde işlemek için gerekli tarımsal makineler sağlanmadan örgüt kurulmamalıdır. Yoksa toprak yine ilkel bir biçimde işlenir ve iyi sonuçlar alınmasına olanak vermez, böyle olunca da, kooperatif işletme düşüncesi gözden düşer ve girişimler başarısızlığa uğramış olur. Ama pratik bunun tersini göstermiştir. Örneğin Yambol ilinin Veselinovo köyündeki kooperatif kurulurken, bu işletmenin tarım makinelerine sahip olmadığı bilinmektedir. Çalışmaya başladığı ilk yıl içinde hemen iki sulama pompası satın almış, sonra traktör ve harman makinesi, daha sonra da iki traktör ve bir harman makinesi satın almıştır. Bu kooperatif, ülkedeki ilk Sovyet traktörüne[279] sahip olmuştur (Sovyetler Birliği'nden ithal edilen ilk traktör). Kooperatif, daha o dönemde, değil küçük ve orta işletmelerin, hatta zengin köylülerin bile satın alamadıkları pompalar, tınaz makineleri, pulluklar, ekme makineleri gibi nispeten daha küçük donanıma da sahip olmuştur. Demek ki, tarımsal makinelerin yokluğu, toprağın kooperatif olarak işlenmesine engel değildir. Kooperatif, daha kurulurken gerekli teknik araçlara sahip olsaydı, kuşkusuz, kolektif çalışmanın sonuçları çok daha iyi olacağı açıktır. Ama açıkça görüldüğü gibi, bu durumda toprağın işlemesi de küçük ve bireysel işletmelerdekinden daha verimli olmuştur. 30 - 40 dekarlık orta derecedeki bir özel işletmede bir çift öküz ya da beygir, bir pulluk, tınaz makinesi vb. bulunur. Oysa bunlarla kooperatifte 100 - 120 dekar toprak işlenebilir, bu koşum güçleriyle tohum ekme, demetleme, ot biçme makineleri gibi araçlar çalıştırılabilir.[280]

---

[278] a.g.e., s.48
[279] Şimdi bu traktör, Emek-Kooperatif Tarım İşletmesi avlusunda tarihsel bir anıt olarak korunuyor.
[280] a.g.e., s.50

Sosyalist devrim öncesi dönemde tarım üretim kooperatifleri kurma konusunda Bulgaristan deneyiminden çıkarılacak en önemli sonuç, parçalanmış tarım işletmelerine sahip bütün ülkelerde, hatta devlet egemenliğinin henüz tam halkçı nitelik almadığı, ama demokratik nitelik kazandığı, kapitalist olmayan gelişme yolunu benimsediği ve kooperatif hareketi desteklediği zaman, tarım ekonomileri kooperatif temeller üzerine kurulabilir. Kooperatif işletme, orta ve küçük köylüleri birleştirmede en uygun biçimdir. Tarımın gelişmesindeki özgül niteliklerin ve tarihsel geleneklerin göz önünde tutulması koşuluyla, bu deneyden, tarımda küçük mülkiyetin egemen bulunduğu öteki ülkelerce de yararlanılabilir. Örneğin, tarım reformu uygulanan ülkelerde, büyük toprak sahiplerinden zorla ya da satın alınan topraklar, topraksızlara dağıtılmaz da, bazı etkili önlemler alınarak küçük işletme sahipleri kendi paylarına düşen topraklarla tarım üretim kooperatiflerine üye olmaya inandırılırlarsa, kooperatif kuruluşuna geçilebilir. Böyle yapılmayıp da, bu topraklar topraksızlara dağıtılırsa, yeniden küçük işletme parçaları halinde bölüneceklerdir. Sonuç olarak da, teknik gelişmeyi uygulayamayacaklar ve dağılmaya mahkûm olacaklardır.[281]

Toprak mülkiyetinde mirasın bulunduğu ve bu mirasçılardan bazılarının, sanayi, yapım ve ticaret gibi, ekonominin tarım dışı kollarında çalıştıkları ülkelerde, tarım üretim kooperatifleri örgütleme işi güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu gibi toprak sahipleri, rant ödeme ya da uzun erimli borç karşılığı, topraklarını kooperatife vermeye inandırıldıklarında, güçlükler giderilebilmiştir. Bu tür önlemler tarımda hayvancılığın kooperatifleştirilmesinde de uygulanabilmiştir. Başka biçimlerin kullanılması da mümkündür.

Bulgaristan deneyi, toprak üzerindeki mülkiyet hakkını saklı tutmaksızın, köylüleri kooperatif işletmelerde gönüllü olarak birleştirme sürecinin oldukça ağır yürüdüğünü göstermiştir. Mülkiyetin korunması, tarım kooperatif işletmelerinin kurulmasına engel değildir. Bulgaristan'da bu dönemde kurulan tarım kooperatif işletmeleri, ülkenin genel kooperatif hareketindeki gelişmenin bir sonucudur.

[281] a.g.e., s.50

3.2.3. Esnaf Kooperatifleri

Sermayenin hızla birikimi, esnafı, işçileri, yaklaşan maddi yıkım tehlikesine karşı bir korunma aracı olarak, ilk esnaf kooperatiflerini kurmaya itmiştir. Küçük ve orta esnafın durumu, sömürülen işçi sınıfının durumundan pek te farklı değildi. Bu yüzden esnafın büyük çoğunluğu, büyük sanayi sermayesinin sömürüsüne karşı işçi sınıfının savaşımında yerini almıştır. İlk esnaf kooperatifleri, 19. yüzyılın sonlarında Gabrovo ve Köstendil gibi esnaf kentlerinde doğmuşlardır. Kooperatif üretim biçimi, el-zanaatları alanında, elbirliğiyle ve yardımlaşarak çalışmanın gücüne inanmış yeni yandaşlar ve üyeler kazanmaya başlamıştır. 1919 yılında 20 kadar olan esnaf kooperatiflerinin sayısı 1922'de 69'a çıkmış, üye sayısı da 370'i bulmuştur. Sosyalist Devrim'den önce tüm ülkede 51 esnaf kooperatifi kurulmuş; bu kooperatiflerde 400 esnaf ve 1040 işçi üye birleşmiştir.[282]

Zanaatkârlar o sıralarda belli başlı üç tip kooperatif kuruluşta örgütlenmişlerdir:

1.Üyeleri için daha düşük fiyatlarla araç ve gereç satın alan, *alım kooperatifleri,*
2.Üyelerince işlenen el-zanaatları ürünlerinin sürümünü yapan, *satış kooperatifleri,*
3.Genel işyerlerinde kolektif olarak el-zanaatları mallarını üreten, *üretim kooperatifleri.*

Üretim kooperatiflerinde, üretim süreci tek bir örgüte bağlı ve toplumsal nitelikte olmuştur. Kooperatif ortaklarının ücretleri, harcadıkları emeğe göre belirlenmiştir. Her işçiye yılsonunda ayrıca emek pay kârı verilmiştir. Bu ek ödeme, kooperatif kârından, her üyenin çalışma payına göre belirli bir ölçüde yapılmıştır. Bu tür esnaf kooperatifleri, kapitalist düzende çok daha güç gelişmektedir. Çünkü el-zanaatları üretimini kooperatifleştirmede en yüksek biçim olan üretim kooperatifi, esnafın büyük sermayeye karşı gücünü birleştirmesine yardım eden toplumcu dünya görüşünü oluşturmaktadır.[283]

---

[282] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.51
[283] a.g.e., s.51

3.2.4.Diğer Kooperatif Tipleri

**Orman ürünleri kooperatifleri* başlıca ormanlık ve yarı-ormanlık bölgelerde oluştular. Bunlar orman ürünlerinin işlenmesini örgütlemişlerdir. Örneğin ağaç kesimi, ağacın kaba işlenmesi, taşınması ve kereste ticareti gibi işlemleri yapmışlardır. Bu kooperatiflere daha çok yoksul köylüler üye olmuşlardır. Genellikle verimsiz küçük topraklara sahip olan bu köylüler, geleneksel işlerinin yanında, kooperatiflerde de çalışmışlardır. Böylelikle, orman ürünleri kooperatifleri bazı sosyal sorunların çözümüne de yardım etmişlerdir. Üyelerine orman ürünlerini işlemekten sağladığı ek gelirler sayesinde, büyük kereste tüccarlarının yanında çalışan işçilerin zam isteklerinde de etkili olmuşlardır.[284]

Orman ürünleri kooperatifleri, karma kooperatiflere, elverişli fiyatlarla kaliteli yakacak odun ve ahşap yapım malzemesi temin etmişlerdir. Bunlar, ahşap maddelerin ve değişik türden malların perakende satışı, ağaç kömürü ve benzeri biçimde çeşitli sanayi üretimi, bazı tarım ürünlerini satın alma vb. gibi başka işler de yapmışlardır. Orman ürünleri kooperatifleri, örgütsel yapıları bakımından karma kooperatiflere benzemekteydiler.[285]

**Halk bankaları*[286] da yaygın kooperatif türlerinden biri olmuştur. Halk Bankaları Birliği, 300 kadar halk bankasının merkezi olmuştur. Bu kurum, II. Dünya Savaşı öncesinde, kredi, ticaret ve üretim alanında önemli bir örgüt durumuna gelmiştir. Halk Bankalarına en başta küçük tüccarlar, zanaatkârlar, memurlar ve köylüler üye olmuşlardır. Bunlar bir yandan bu bankaya mevduat yatırmışlar, öte yandan da ekonomik gereksinimleri için ondan elverişli koşullarla kredi almışlardır. Birliğe bağlı "Zadruga" (topluluk), adında bir ekonomik örgüt kurulmuştur. Bu örgüt, hem Birliğin ekonomik sorunlarıyla hem de tarım ürünlerinin alım-satımıyla uğraşmıştır.

---

[284] a.g.e., s.51

[285] Bütün orman ürünleri işletmeciliği, 9 Eylül 1944 Sosyalist Devrimi'nden sonra, orman ürünleri kooperatifleriyle Devlet Orman İşletmelerinin birleştirilmesi yoluyla, başlı başına bir ekonomi kolu olarak biçimlenmiştir. Halk iktidarı bu büyük ulusal zenginliğin rasyonel biçimde yeniden üretilmesi ve kullanılması için ayrı bir özen göstermiştir.

[286] Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.52

Halk bankaları birçok köyde de kurulmuştur. Bunlar tüketim kooperatifleriyle yan yana kredi işleri yapmışlardır. Bu durum, aralarında ister istemez çıkar çatışmasına yol açmıştır. Bulgaristan kooperatif hareketi ilerici nitelikte olduğu halde, burjuvazi, devlet aygıtı ve parasal kurumlar aracılığıyla, bazı büyük kooperatif kuruluşların yönetim organlarında üstünlük sağlamayı başarabilmiştir. Örneğin, sağ sosyal-demokratlar, bazı dönemlerde Halk Bankaları Birliği'nin yönetiminde üstünlük sağlamışlardır. Bunlar, halk bankalarını, gerçek amaçlarından ve emekçi kooperatif üyelerinin yararına belirlenmiş ödevlerinden uzaklaştırarak büyük sermayenin hizmetine yöneltmişlerdir.

**Bulgar Kooperatif Tarım Bankası*[287] ülkedeki kooperatif kuruluşlarının maddi açıdan yetkinleşmelerine katkıda bulunmuştur. Bu banka, Kooperatif Ortaklıklar Yasası'na göre, kredi ve başka yollardan, en başta kooperatiflerde birleşenler olmak üzere, tarım, küçük zanaatlar ve öteki ekonomi kolları alanlarındaki küçük ve orta işletme birimlerine yardım etme ödevini yükümlenmiştir. Bu bankada çalışan memurların çoğu, bireysel işletmelerin kooperatif işletmeler biçiminde birleştirilmeleri gereğine inanmış ilericiydiler. Bu sayede, tarım üretim kooperatiflerinin ve şubelerinin çoğu, söz konusu bankadan kredi alabilmişlerdir. Kooperatif Tarım Bankası, kooperatif işletmelerdeki mali ve ekonomik disiplinin etkinleştirilmesine yardımcı olmuşlardır. Banka tarafından kooperatifler üzerinde uygulanan denetim, ilk kooperatif ortaklarına, yatırdıkları katılım sermayesinin, araçların ve harcadıkları emeğin israf edilmeyeceği üzerine güvence vermiştir. Bu banka ayrıca, büyük özel şirketlerin tütün piyasasındaki tekelci durumunu ortadan kaldırmaya yönelik olarak, tütün ürünleri de satın almıştır. Burjuva iktidarının, Bulgar Kooperatif Tarım Bankası yönetimine kendi adamlarını yerleştirerek bu kurumu kendi yararına çalıştırma çabalarına karşın, ilerici banka memurları, kooperatiflere büyük ölçüde krediler açarak yardım etmişlerdir.

[287] a.g.e., s.53

3.2.5. Kooperatif, Ortaklık ve Kuruluşların Sayı ve Türleri

Burjuva hükümetleri çeşitli engeller çıkarmalarına ve baskılar yapmalarına karşın, kooperatif hareketteki gelişmeyi durduramamışlardır. Hareket, 1943 yılına girerken, kapitalist Bulgaristan'daki köylü nüfusun yarısını kapsamıştır. Kooperatiflerin sayısı yirmi yıl içinde iki katından fazla artmıştır. 1925 yılında sayıları 1871'e, 1944 başlarında 3148'e ulaşmıştır.[288]

Tablo-23. Kooperatif tür ve sayıları

Sayı	Kooperatif Türü
2232	Köy karma kooperatifi;
432	Hizmet kooperatifi (bunlar bağcılık, sütçülük, şarapçılık, tütüncülük gibi işler görüyorlardı, daha doğrusu bu tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasına hizmet ediyorlardı);
36	Kent tüketim kooperatifi;
6	Yapım;
220	Orman ürünleri;
51	Esnaf kooperatifi;
7	Yardım sandığı ve 117 halk bankası;
29	Tarım üretim kooperatifi ve şubesi.

Kaynak: Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*, 1976, s.54; Tsvetelina Marinova, N. Nenovsky; *Cooperative Agricultural Farms in Bulgaria (1890 - 1989)*; New Bulgarian University, CRIISEA, University of Picardie Jules Verne 15 January 2020 Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/98155/ MPRA Paper No. 98155, posted 16 Jan 2020 08:57 UTC, s.9

Bulgar Tarım Kooperatifler Birliği, sahip olduğu kooperatif sayısı bakımından da, yaptığı iş bakımından da en büyük kuruluşlardan biri olmuştur. Ayrıca tohum, keten, kenevir üreten ve hayvan yetiştiren daha 328 kooperatif kurulmuştur.[289] Bunların yanı sıra, devlet kooperatif kuruluşları olarak çalışan 18 tane su sendikası kurulmuştur. Bunlara, devlet ve özel kişilerle birlikte, kooperatif örgütleri de ortak olmuşlardır. Bu sendikalar, sulama tesisleri kurmuşlar ve toprak bakım ve iyileştirme çalışmalarını düzenlemişlerdir. Yoğun tarımın gelişmesinde büyük bir yeri olan bu tür

[288] a.g.e., s.54
[289] a.g.e., s.54

kooperatifleşme, en geniş uygulama alanını Stamboliyski iktidarı döneminde bulmuştur.

Bazı ilçelerde Bölge Kooperatif Birlikleri kurulmuştur. Bunlara o ilçedeki tüketim kooperatifleri üye olmuşlardır. Öteki kooperatif kuruluşların çoğu Birlik ve Merkezlere bağlanmışlardır.

3.2.6. Kooperatif Hareketine Destek Olan Kuruluşlar ve Rolleri

Bulgaristan'daki kooperatif örgütlerin, kapitalist düzen içinde gösterdikleri başarının birkaç nedeni vardır: [290]

*Birincisi, kooperatif hareketini tutan Bulgar Komünist Partisi'nin köylerdeki büyük etkisi ve Bulgar Çiftçi Halk Birliği'yle öteki örgütlerdeki ilerici güçlerin gösterdiği destek;

*İkincisi, çalışmaları doğru yönlendiren komünistlerin, ilerici çiftçi partililerin ve partisizlerin birçok kooperatifin başına geçmeleri;

*Üçüncüsü, kooperatif kadrolarının köy kooperatif hareketinde zengin gelenek ve deneyime sahip olmaları;

*Dördüncüsü, İl Tarım Odaları'nda Bulgar Kooperatif Tarım Bankası'nda, Tarım Bakanlığı'nda, Bölge Kooperatifler Birliği'nde çalışan ilericiler olmak üzere, tüm ilerici halkoyunun, en başta Bulgar Tarım Kooperatif Birliği'ne, doğrudan örgütsel ve maddî yardımı.

Kooperatif birliklerinin kongreleri, ülkenin toplumsal ve siyasal yaşamında önemli olaylar olmuş, kongrelerin aldığı kararlar ve yaptığı işler, ilerici demokratik güçlerin eylem birliği yapmaları için gerekli ortamı yaratmıştır. Bulgar Komünist Partisi, Bulgar Çiftçi Halk Birliği ve öteki ilerici güçlerin temsilcileri, kongrelerin hazırlanmasına ve yönetim kurullarının seçimine büyük özen göstermişlerdir. Bunlar siyasal ve toplumsal örgütlerin kooperatif hareketi güçlendirmek için yürüttükleri savaşımın doğruluğuna ve ilerisine özellikle dikkat etmişler, etkin bir toplumsal, siyasal çalışım havası yaratmak için kooperatif ortaklar ve kongre delegeleri arasında

[290] a.g.e., s.54

sistemli bir çaba harcamışlardır. İlke olarak, kooperatiflerin gelişme ve güçlenme politikasını değerlendirmişler, yönetim kurullarının çalışmalarını önemle incelemişler, alınan kararları ve seçimleri ilgiyle izlemişlerdir.[291]

Bulgaristan'daki kooperatif hareketin tarihsel gelişmesi, bu hareketin ilerici demokratik parti ve akımlarca yönetildiği zaman geliştiği, emekçileri kooperatiflerde başarıyla birleştirdiği pratik olarak kanıtlamıştır. Bu durumun emekçilerin ekonomik çıkarlarının korunmasını sağladığını, halk yığınlarının yürüttüğü ekonomik savaşımı siyasal ve toplumsal baskıya karşı demokratik halk cephesi kurmak için yapılan bilinçli siyasal savaşıma yükselttiğini göstermiştir.

Kapitalist sömürü, küçük tarım işletmelerinin egemen bulunduğu Bulgar köylerinde, burjuvaziyle emekçi köylüler arasındaki çelişkileri keskinleştirmiştir. Bu durum, güçlü bir demokratik köylü hareketi doğurmuştur. Parti bu hareketi, emekçi köylülere, bağlaşıkları işçi sınıfının savaşlarını örnek göstererek yönlendirmiş ve yönetmiştir. Bulgar Komünist Partisi, köylüleri yakından ilgilendiren güncel sorunları belirlemiş ve onların, ticari ve mali sermayenin soygununa karşı savaşımlarını, kooperatifler yoluyla örgütlemiştir. Böylece Komünist Parti, köylülerin siyasal bilinçlerinin yükselmesine yardım etmiştir.

Komünistler, tarımı kooperatifleştirmekle kapitalist düzeni değiştirmenin ve büyük toplumsal ve ekonomik köy sorunlarını çözmenin olanaksızlığını görmüşlerdir. Ama komünistler, kooperatiflerin sahip olduğu yığınsal nitelikleri de görmüşlerdir. Parti, emekçilerin bu örgütlerinin doğru bir politik çizgiye yöneltilebileceğini ve demokrasi için, sosyalizm için savaşım yolunda birleştirilebileceğini anlamışlar ve kooperatiflerde bu anlayışla çalışmışlardır. Üstelik tarım kooperatif işletmeleri kurmakla, bir ölçüde de olsa örgütçülük ve işletmecilik deneyimi kazanmışlar ve ülkenin faşizmden ve kapitalizmden kurtulmasından sonra toprağın kolektif işlenmesine geçilmesini sağlayacak yolu açmışlardır.[292]

Bu dönemde bazı komünistler, kooperatif hareketin kapitalist toplumdaki rolü konusunda sol tutucu bir anlayış göstermişlerdir. Bu anlayışa göre, toprakta özel

[291] a.g.e., s.55
[292] a.g.e., s.56

mülkiyete dayanan kooperatifleşme, pratikte kooperatifi kapitalist işletmeye dönüştürür. Bir kısmına göre de, köyde üretim kooperatifleri, ancak sanayideki üretim araçları toplumsallaştırıldıktan ve özel ticaret ortadan kaldırıldıktan sonra kurulmalı; bu da kapitalist koşullarda gerçekleştirilemeyeceği için, bu kooperatif işletmeler başarısızlığa mahkûm olur, öyleyse hiç kurulmamalıdır. Ancak Bulgar Komünist Partisi, Üçüncü Enternasyonal VII. Kongresi'nin ve 1936'daki kendi Genişletilmiş Merkez Yürütme Kurulu toplantısının kararları ışığında belirlediği yeni politik çizgiden sonra, kooperatifleşmenin bütün biçimlerini desteklemiş ve komünistlerin köylülerce kurulan kooperatiflere etkin biçimde katılmaları kararını almıştır.[293]

Toplumsal üretim araçları ve kolektif köylü emeğine dayanan tarım kooperatif işletmeleri yeni bir öze sahiptiler ve gelecek toplum düzeninin filizleriydiler. Bunlar, kapitalist sistem ve faşist diktatörlük koşullarında kuruldukları halde, küçük ve bireysel işletmelerin toprak mülkiyetini koruyarak, kooperatif yolla nasıl irileştirilebileceğini ve büyük işletmeciliğin küçük işletmeciliğe üstünlüğünü inandırıcı bir biçimde göstermişlerdir. Kooperatiflerde yoksul ve orta köylüler, baskıcı iktidara karşı, partinin yönetiminde belirli ölçüde bir direnç gösterebilmişlerdir. Bulgar ve yabancı sermayenin soygun politikasına karşı can alıcı çıkarlarını belirli bir ölçüde koruyabilmişlerdir. Burjuva iktidarının çıkardığı engellerle karşılaşmalarına karşın, köylüler, kooperatif işletmeler yoluyla durumlarını iyileştirdiklerini pratik olarak görmüşlerdir. Bu da, köylüleri, burjuva iktidarına karşı örgütlü savaşım yürütme gereğini daha iyi kavramalarına yöneltmiştir. Bu dönemde, Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde ve İl Parti Komitelerinde kooperatifler için özel komisyonlar kurulmuştur. Bunlar, kooperatif harekette parti politikasının uygulanışını denetleyip yönetmişler ve hareketin güçlenmesine yardım etmişlerdir. 1936'dan 1944'e dek Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Kooperatif Komisyonunda Petır Minzelov, Yordan Noef, İliya Bayadcief, Stoyan Yanev, Petır Yordanov, Dimitır Grigorov, İvan Paliyski, Lulço Çervenkov, Boris Hristov ve Stoyan Sulemezov çalışmışlardır.[294] Komisyon çalışmalarına, bazı dönemlerde, Petko Kunin de, Bulgar Komünist Partisi "Yığın" şubesi yöneticisi olarak etkin bir biçimde katılmıştır. Ayrıca, daha birçok ileri

[293] a.g.e., s.56
[294] a.g.e., s.57

kooperatif savaşçısı bu harekette etkin bir biçimde görev almışlardır. Örneğin, kooperatiflerde, kooperatif işletmelerinde, kooperatif merkez ve birliklerinde, Bulgar Kooperatif Tarım Bankası'nda, Tarım Odalarında vb. kurumlarda çalışan ilericiler ve kooperatifçiler geniş ölçüde halkçı çalışmalarda bulunmuşlar ve kooperatif davasının gelişmesine yardım etmişlerdir. Partinin kooperatif harekette yaptığı başarılı çalışmalar, kooperatif kuruluşlarda görev alan Bulgar Komünist Partisi ve Bulgar Çiftçi Halk Birliği üyelerinin, partisiz ve halkçı aydınların aralarında yaptıkları işbirliği, birçok emekçinin kooperatiflere katılmalarını sağlamış, ilerici kooperatifçilik geleneklerini yetkinleştirmiş ve emekçilere kolektif yardımlaşma ve dayanışma ruhu vermiştir.[295]

Okuma evleriyle kültür dernekleri de kooperatif düşüncesinin propaganda yoluyla yayılmasına hizmet etmişlerdir. Bunların birçoğu, çalışmalarını komünistlerin ve öteki ilericilerin yönetiminde yapmışlardır. Bu kültürel örgütler çeşitli girişimlerde bulunmuşlar, örneğin, oyunlar sahnelemişler, filimler göstermişlerdir. Bu tür sanat ve edebiyat çalışmalarının konuları çoğunlukla kooperatif sorunlarını içermişler, kardeşçe kolektif çalışmanın gücünü açıklayan ve kooperatifin emekçi köylülerin bilinçlenmesine yaptığı ilerici etkiyi anlatan konular olmuşlardır. [296]

1930'ların ortalarından sonra Sovyet kolhoz hareketinin Bulgar tarım kooperatifleri üzerindeki etkisi ilk kez damgasını vurdu. Bulgar Komünist Partisi (Parti), kooperatifler arasındaki faaliyetlerini teşvik etti ve çabalarını toprağın kolektif yönetimine yöneltti. Parti başlangıçta kırsal çok hizmetli kooperatiflerden, onların deneyimlerinden, kaynaklarından ve halk arasında uzun süredir devam eden geleneklerden yararlandı. Kooperatif pirinç üretimi için ilk üretim departmanı 1937'de Tervel köyünde çok hizmetli bir kooperatif çerçevesinde kuruldu. Bundan on yıl önce yani 1927'de "Nachalo" ilk tarımsal üretim kooperatifi, arazinin kooperatif yönetiminde öncü olarak kabul edilen Straldja köyünde kuruldu. [297]

---

[295] a.g.e., s.57
[296] a.g.e., s.59
[297] Stoyan Sulemezov, *Furrows of the Future*. Sofia: Narodna mladej. (in Bulgarian), 1967
Tsvetelina Marinova, N. Nenovsky; *Cooperative Agricultural Farms in Bulgaria (1890 - 1989)*; New Bulgarian University, CRIISEA, University of Picardie Jules Verne 15 January 2020 Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/98155/ MPRA Paper No. 98155, posted 16 Jan 2020 08:57 UTC, s.8

S O N U Ç

1877'deki Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması (San Stefano - Yeşilköy) ve sonrasında, 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması Bulgaristan Prensliğinin kurulmasına olanak sağlamıştır. Berlin Antlaşmasına göre bir prens ve Kurucu Meclis seçilmesi şart koşulmuştur. Rusların etkisi ve liberal görüşlü millet meclisi Battenburg'lu Aleksandır'ı prens olarak seçmiştir. Ancak Prens muhafazakâr biri olduğundan hem anayasayı hem de meclisi çok liberal bulmuş ve hükümeti muhafazakârlardan kurarak ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Prensin orduda Alman subaylara yer vermesi, Rus Çarı Aleksandır II ve subayları ile anlaşmazlıklara neden olmuştur. Ancak Rus çarının öldürülmesi üzerine yerine geçen muhafazakâr yapılı yeni çar Aleksandır III, Bulgar liberalleri engellemiş ve Bulgar Prensini desteklemiştir. Prens, Bulgar muhafazakârların desteği yeterli olmadığından liberallerle anlaşma yoluna gitmiş ve sorun olan ilk Tırnova Anayasası'nda değişiklikler yapılmıştır. Ancak Rus-Bulgar anlaşmazlıkları devam etmiş sonuçta Rus yanlısı ordu subayları Prensi görevden almışlardır. Rus Çarı Bulgaristan Prensini desteklemiş olmasına rağmen Prens Aleksandır Büyük Millet Meclisi Başkanı Stefan Stambolov başkanlığındaki Naipler Kurulunu görevlendirerek ülkeden ayrılmıştır.

Yeni bir prens arayışı Rusya ile ilişkileri germiş olmasına rağmen 1887'de başbakan olan Stefan Stambolov yedi yıllık sert bir yönetimle istikrarı sağlamıştır. Bu arada da Alman Prensi Ferdinand, 7 Temmuz 1887'de Bulgar tahtını kabul etmiştir. Yine bu dönemde ciddi ekonomik ve sosyal gelişmeler sağlanmıştır. Sanayileşme hızla ilerlerken, topraksız çiftçilerin ve gelişen sanayi karşısında işsiz kalan zanaatkârların oluşturduğu şehirler ve varoşlarında yaşayan emekçi işçiler sınıfı oluşmuştur. Değişen çalışma koşulları ve yoksulluk, dönemin siyasi akımı olan sosyalizmi bir seçenek haline getirmiştir. 1891'de Sosyal Demokrat Parti kurulmuştur.

Batı Avrupa ülkelerinin ticari ve sanayi faaliyet alanına dönüşen Bulgaristan yine de bir tarım ülkesi durumundan sıyrılamamıştır. Osmanlının ayrılışından sonra toprak mülkiyetinde kargaşa yaşanmış birçok küçük toprak sahibi ağır vergilere

dayanamayarak topraklarını satmak zorunda kalmıştır. Stambolov'un baskıcı yönetimi, kapitalist bir Bulgar ekonomik sistemi kurmuştur.

Prens Ferdinand'ın Ruslar tarafından kabul görmemiş olması nedeni ile gelişebilecek olumsuz bir duruma (suikast, devrilme tehdidi) karşı Ferdinand'ın bir varisi için çalışmış ve 1894'te III. Boris adını alacak olan oğlu doğmuştur. Stefan Stambolov da Makedon radikallerin 1895'teki düzenlediği suikast sonucu ölmüştür

Stambolov'dan sonra uzun zaman güçlü bir politikacı çıkmamış, daha çok Prens Ferdinand'ın yönetimi baskın olmuştur. Bu arada Bulgar Sosyal Demokrat Partisi yeni siyasal düzen içinde yerini bulmuş, işçi sınıfının haklarını savunan bir parti haline gelmiştir. Tarım desteklenmiş, düzenlemeler yapılmış, Batı Avrupa ülkelerinden borçlanmaya gidilmiş, güçlü bir bankacılık sistemi kurulmuştur. Ancak dış ülkelere borçlanmalar sonuçta ödenemez hale geldiğinde özellikle toprak vergileri arttırılmış, bu da hoşnutsuzluklara neden olmuştur. 1899'da "Bulgaristan Tarım Birliği" kurulmuştur. Bu kuruluş bir süre sonra "Bulgaristan Tarım Ulusal Birliği (BZNS)" olarak Bulgar köylülerini temsil eden bir parti halini almıştır.

Prens Ferdinand, Bulgaristan'ı daha bağımsız hale getirmek için kendini "Çar" olarak ilan etmiştir. Tüm kesimler tarafından eleştirilse de Bulgar Büyük Millet Meclisi unvanı onaylamış ve Bulgaristan'ın dış işlerinde de bağımsız olmasını sağlamıştır.

1911'de Aleksandır Stamboliyski liderliğinde BZNS, güçlü bir muhalif grup halini almıştır. Politik felsefe olarak, köylü ve kırsal yaşamı diğer tüm sınıfların ve yaşam tarzlarının önüne koymayı savunmuş, köylü cumhuriyeti kurmayı hedeflemiştir.

1912'de başlayan Birinci Balkan Savaşı sonucunda Balkan ülkeleri bağımsızlıklarını aldıkları gibi Ruslar Yeşilköy'e kadar gelmişlerdir. Ancak yeni devletleşen ülkeler kendi aralarında sınır anlaşmazlıklarına düştüklerinde (1913) yeniden savaş başlamış, Romanya ve Türkiye, Bulgaristan topraklarından bazı bölgeleri geri almışlardır. Prens Ferdinand savaşı kaybetmiştir.

Çar Ferdinand'ın desteklediği Başbakan Vasil Radoslav, önce tarafsız kaldığı I. Dünya Savaşı'na daha sonra Avusturya-Macaristan ve Almanya yanında katılmış,

önceleri ilerlemeler kaydeden Bulgar kuvvetleri daha sonra cephe kaybetmeye başlamıştır. Savaş koşulları, kıtlığa ve halk arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. 1918'de Bulgar kuvvetleri ateşkes ilan etmişler ve Radoslav Hükümeti istifa etmiştir. Savaş sonrası istikrarsızlık, darbe söylentilerine neden olmuş Çar Ferdinand tahttan çekilmiş, yerine oğlu III. Boris geçmiştir. Savaş sonucu yapılan anlaşmaya göre Bulgaristan hem toprak kaybetmiş hem de savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir.

1919 seçimlerini oy çokluğu ile Aleksandır Stamboliyski kazanmasına rağmen meclis çoğunluğunu sağlayamamış, Bulgar Komünist Partisinin koalisyonu kabul etmemesi yüzünden Stamboliyski hükümeti sağındaki hiziplerle kurulabilmiştir. İktidar 1919-1920 arasında komünistler ve sosyal demokratlar tarafından desteklenen kentli işçilerin ve orta sınıfın, protesto hareketlerine karşı koymakla uğraşmış, 1920'deki seçimlerde de BZNS tek başına iktidar olmuştur. Stamboliyski hemen reformlara başlamış, özellikle sermaye ve yükümlülükleri toplum üzerinde daha eşit bir şekilde dağıtmaya ve topraksız ve fakir köylülerin yaşam standartlarını yükseltmeye çalışmıştır. Dış politikada da tüm Avrupa ülkeleri ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini geliştirmiş, Milletler Cemiyetine üye olmuştur. 1923'te Stamboliyski Makedon milliyetçileri tarafından öldürülmüştür.

III. Boris'in onayıyla Makedon özgürlük gruplarının ve Ulusal İttifakın desteklediği Tsankov tarafından hükümet kurulduysa da çok başarılı olamamıştır. Komünistler ve tarımcılar ile karşı karşıya gelmiştir. 1926'da Tsankov yerini Makedonyalı Andrei Liapchev'e bırakmıştır. Bu dönemde endüstriyel ve tarımsal üretim savaş öncesi seviyelerini aşmış, yabancı yatırımları artmıştır. Fakat savaş tazminatı ödemeleri Bulgaristan ekonomisini etkilemiştir. 1929 dünya ekonomik krizi Bulgaristan'ı da sarmış Liapchev 1931 seçimlerini "Halk Bloku"na karşı kaybetmiştir. Halk Bloku da istikrarı sağlamada yetersiz kalınca 1934'te partiler üstü Zveno grubu baskıcı bir yönetim ile başa geçmiştir. Ancak Çar III. Boris'in 1935'te siyasi yaşama daha aktif katılma isteği, Zveno ve tüm diğer siyasi oluşumları sahneden uzaklaştırmıştır. 1938'e kadar seçimleri erteleyen III. Boris 1938'de de birçok kısıtlayıcı kurallarla seçimleri yapmış ve meclis üzerindeki kontrolünü sürdürmüştür.

I. ve II. Dünya savaşları arasında Bulgaristan'ın ekonomisi özellikle 1930'larda iyileşmeye başlamıştır. Tarımsal üretim önemli ölçüde artmış, kooperatifçilikteki artış %75'i bulmuştur. Endüstriyel ürün ekimi artmış, her ne kadar sanayi üretimi tarım üretimine göre geride olsa da devlet elindeki sanayi kuruluşlarının özel sektöre kayması artmıştır. Devlet elinde sadece kömür madenleri, elektrik üretimi, demiryolları ve bankalar kalmıştır. Büyük ölçüde Almanya ile ticaret yapılmıştır.

Bulgaristan II. Dünya savaşı başında tarafsızlığını ilan etmiştir. 1939'da Almanya'nın Sovyetlerle ittifakı Bulgaristan Sovyetler Birliği ilişkisini sağlamıştır. Alman yanlısı Bogdan Filov başbakanlığa getirilmiştir. III. Boris tarafsız kalmaya çalışsa da Hitler'in baskısı sonucu Romanya'nın Dobruca'yı Bulgaristan'a bırakması bir jest olarak algılanmıştır. Sonunda 1941'de Almanya ve İtalya ile Üçlü Pakt imzalamıştır. Ancak Almanların Sovyetlere savaş ilanı sonucu Alman ordularının Bulgaristan üzerinden Sovyetlere girmek istemesi Bulgaristan'ı aktif savaşa katılmasına neden olmuştur.

1943 yılında III. Boris aniden ölmüş, oğlu Simeon'un yaşının küçük olması nedeni ile çar naipler kurulu yönetimi ele almıştır. Naipler kurulunun başındaki başbakan Filov ülkeyi aktif olarak yönetmeye başlamıştır. Bulgaristan ekonomisi tamamen bozulmuştur.

1944'te Sovyetler Bulgaristan'a savaş ilan etmiş ve Bulgar topraklarını işgal etmiştir. Anavatan Cephesi koalisyonu geçici hükümeti kansız bir darbeyle görevden almıştır. Zveno'dan Kimon Georgiev başkanlığındaki yeni yönetim dört komünist, beş Zveno üyesi, iki sosyal demokrat ve dört tarımcıdan oluşturulmuştur. Kızıl Ordunun 1947'ye kadar Bulgaristan'da kalması komünistlerin güçlenmesine neden olmuştur.

1800 yıllarda Bulgaristan'ın toprak altı zenginlikleri hakkında kayıtlı veriler bulunmamakla beraber ülkede kömür, demir, manganez, alüminyum, bakır, kurşun madenlerinin bulunduğu bilinmektedir. Büyük kömür havzaları olmasına rağmen kömürün kalori değeri düşüktür. Ayrıca cam üretiminde kullanılan soda madenleri de vardır. Madenler, genelde devlet işletmeleri tarafından çalıştırılmıştır.

Bulgaristan'ın coğrafyasına baktığımızda büyük ölçüde dağlık olduğu, doğusunda Karadeniz'e kıyısı olduğu, ayrıca kuzeyinden Tuna nehri geçtiği

görülebilir. Bu nedenle ülkede hem karasal, hem Karadeniz, hem de dağlık iklim yaşamak mümkündür. Bu da tarım için çeşitlilik sağlar. Yıllık yağış rejimine göre nehirlerin debileri değişir ki sulama için önemlidir. Sulama için çeşitli yerlerde göletler yapılmıştır. Aynı zamanda bu nehirler üzerine zamanla barajlar yapılmış, hem sulama hem de elektrik enerjisi sağlanmıştır. Ormanlık alanlar da ülkenin %32 gibi bir kısmını kaplamaktadır. Orman işletmeciliği genelde kamu işletmelerinin elinde olmakla beraber, orman kooperatifleri de vardır.

Bulgaristan'ın 1880'de 2 milyon nüfusu varken 1939'da 6 milyon 253 bin olmuştur. Yıllar arasında hızlı değişimler görülmesi savaşlar nedeni ile kazanılarak eklenen ya da kaybedilen topraklarla birlikte gelen nüfustur. Ancak dikkate alınması gereken değerler yıllık doğum-ölüm oranları ile doğal nüfus artış hızıdır. Bu değerlerdeki anormal artış ve azalışları o yıllardaki siyasi, askeri ve tarımsal durumlara bakarak değerlendirmek gerekir (savaşlar, göçler, kıtlık, salgın hastalıklar vb.)

15-64 yaş grubunun, faal nüfus grubu olduğu düşünüldüğünde Bulgaristan'da 1910-1934 yılları arasında bu grubun tüm nüfusun %50'sinden daha büyük olduğu görülmektedir. Bu da işgücünün bu grupta toplandığını göstermektedir. Yasalara aykırı olmasına rağmen 0-14 yaş grubu da çocuk işçiler olarak işgücünde yer almıştır. 1939'a kadar genel olarak ülkenin ekonomik yapısının tarımsal karakterli olduğu bilinmektedir. Bu da işgücünün büyük bir kısmının da (%80 gibi) tarımsal alanlarda çalıştığını göstermektedir. %20 gibi bir nüfus kesimi kentlerde yaşamaktadır. Bunlar imalat sanayinde, hizmet sektöründe vs. çalışmaktadırlar. Bulgaristan'da sanayileşmeye paralel olarak tarımdan sanayi işçiliğine geçiş biraz ağırca gelişmiştir.

Stamboliyski hükümeti döneminde "Düzenli Çalışma Yükümlülüğü" getiren yasalar çıkarılmıştır. Savaşta yenilgi üzerine ordunun dağıtılması nedeniyle, askerlik görevi için çağırılan gençler yol, demiryolu, su bentleri, nehir yataklarını düzenleme, ağaç dikimi ve kesimi gibi kamu işlerinde çalışmak ve aynı zamanda savunma ile ilgili belirli çalışmalar yaparak bir örgütlenme kurulması amaçlanmıştır. Stamboliyski hükümetinin düşmesinden sonra da bu faaliyetler devam etmiş fakat yasada ve uygulamada bazı bozulmalar olmuş, uygulama kapsam ve içerik bakımından gerilemiştir. Bu düzenli çalışma yükümlülüğü yanında, ayrıca "Geçici Çalışma

Yükümlülüğü" de getirilmiştir. Bunun amacı da, yukarıdakine benzemekte, fakat daha çok yerel veya bölgesel düzeyde uygulanmıştır.

1877'lerde bir tarım ülkesi olarak tanımlanan Bulgaristan'da toplam üretim içinde sanayi sektörünün %10, tarım sektörünün %90 payı olduğu hesaplanmıştır. 1878 yılından önce Bulgaristan'ın sanayi sektöründeki üretimini, imalathaneler, fabrikalar ve baskın olarak küçük zanaatkârların üretimi oluşturmuştur. Bu yıllarda ithalat gümrük vergileri düşük olduğundan sanayi korumacılığı yapılamamış, sanayi yeterince gelişememiştir. Kapitalistleşme zanaatkâr kitleyi de eritmiştir. Stambolov hükümetleri döneminde Ulusal Meclis, "Bulgar Sanayinin Gelişmesi Önerileri"ni kabul etmiş, 1892'de "Yerli (Ulusal) Sanayinin Özendirilmesi Yasası" daha sonra da 1894'te "Zorunlu Yerli Elbise ve Ayakkabı Giyme Yasası" çıkarılmıştır. 1900'lerde gümrük vergileri arttırılmıştır.

1879'da kurulan Bulgar Halk Bankası, 1900'lerde sanayinin geliştirilmesinde finans kullanımı için faizsiz kredi vermeye başlamıştır. Ayrıca ücretsiz su kullanımı, maden üretiminde imtiyazlar, devlet kömür üretiminden indirimli yararlanma sanayi gelişimine katkı sağlamıştır. Yabancı sermaye girişi teşvik edilmiştir. Tarımda da küçük ve kapalı işletmelerden piyasaya dönük büyük işletmelere doğru gelişme sağlanmıştır. 1910'da tarım ve sanayide çalışan işçi sayısı 300.000'i bulmuştur. Ancak düşük ücretler, uzun çalışma süreleri (8-16 saat), hafta sonu tatili ihlali, iş kazaları çalışma hayatını etkilemiştir.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı üretimi düşürmüş, fiyatları yükseltmiş, tüm çalışan kesimin yaşam koşullarını bozmuştur. Savaş koşullarından fırsatçılar yararlanmışlar, kapitalist düzen nedeniyle haksız zenginleşme görülmüştür. Sermayenin belli kişilerde toplanması şirketlerde de kartelleşmeyi, tekelleşmeyi getirmiştir. Balkan Savaşları öncesi Bulgaristan'a yerleşmeye başlayan yabancı finans kuruluşları 1920'lerde ülkenin sanayi, sigorta ve dış ticaret alanında en büyük yüz işletmesini doğrudan ellerinde bulundurmuşlar, kredilendirme yoluyla da dolaylı olarak birçok sanayi, ticaret ve sigortacılık alanlarında önemli etkileri olmuştur. Stamboliyski öncelikli olarak kooperatif yapılanmalarını desteklemiş ve "Tahıl Dış Satımı Konsorsiyumu"nu kurmuştur. Bu durum iş çevrelerince hoş karşılanmamış ve 1923'te, büyük ticaret ve sanayi sermayedarları tarafından Stamboliyski'nin Çiftçi

Hükümetine karşı Bulgar burjuvazisi bir darbe yapmış iktidara el koymuştur. Bu dönemde hem kıtlık hem de Bulgaristan'ın savaş tazminatı ödemesi ekonomik durgunluğu en üst seviyeye ulaştırmıştır. 1929'lara doğru sanayi üretimi, korumacılığın da arttırılması ile üretimde artışa geçmiştir. Ancak 1929-1934 yılları tüm dünya için bunalım yılları olmuş Bulgar ekonomisi de etkilenmiştir. 1935-1941 döneminde yatırımlar iki katına ulaşmış, çalışan işçi sayısı da 93.000 olmuştur.

Genel olarak tarım ülkesi olarak tanınan Bulgaristan'ın toplam nüfusunun tamamına yakınının tarımda toplanmış olması, bu yılların ve dönemin belirgin bir özelliğini oluşturmuştur. Bağımsızlıkta sonra Bulgaristan topraklarının dağılımındaki düzensizlik, "çorbacı" olarak adlandırılan Bulgar vatandaşlarının büyükçe toprakları, diğer Bulgar köylüleri ise tarım için küçük denecek boyutlarda arazileri işlemeleri sorun olmuştur. 18-19.yy.'da Batı ile ticarette gelişme eğilimi Bulgar topraklarını da etkilemiş, tahıl ticareti gelişmeye başlamış, üretim artmıştır. Fakat aynı zamanda nüfus artışı nedeniyle toprak yetmezliği ve topraksızlık da söz konusu olmuştur. Yine finans sıkıntıları bir parça da olsa Ziraat Bankası ile çözülmüşse de borçlu çiftçi sayısı hızla artmıştır (1900-1912). Bir kısım çiftçi de küçük topraklarını satarak şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Tarımsal üretimin geliştirilmesi amacıyla tarım kooperatiflerinin kurulması özendirilmiş, bunlara krediler sağlanmış, gerek doğrudan satılmak, gerek önce işlenip sonra satılmak üzere tarımsal mallar bu kooperatiflerce satın alınmaya başlanmıştır. Teknoloji girişinin artması, nadas alanlarının azaltılması 1925-1929 yıllarında üretimi iki kat arttırmıştır.

1929-1934 yıllarındaki ekonomik daralma tarımı da etkilemiş üretim düşmüş, aynı zamanda tarım mallarının fiyatlarında da düşüş olmuştur. Bu da çalışan kesimin büyük çoğunluğunun tarım kesiminde olmasından dolayı bu kesimin alım gücün düşmesine, geçim sıkıntısına neden olmuştur. Çiftçiyi korumak amacıyla 1930 yılı sonunda "Hranaiznos-Besin (tahıl) Dış Ticareti" örgütü oluşturulmuştur. Devlet, çiftçilerin zararları karşılama yoluna gitmiştir. Tarım işkollarının sıkıntılı olmasına rağmen bu sektörde çalışanlar sanayi vb. işkollarına geçişte de sıkıntı yaşamışlar 1920-1944 yılları arasında tarımsal nüfus 1.4 milyon daha artmıştır.

1936-1937 döneminde Bulgaristan topraklarının %43'ü bitkisel tarımda kullanılmış, bu alanın da %79,58'i ekilmiş, %9,9'u nadasa bırakılmış, %6,87'si çayır olarak bırakılmıştır. Toprakları dinlendirmek için de olsa toprağı nadasa bırakmak üretimden vazgeçmeye karşı gelir. Bu da gelir kaybıdır. Ancak daha önceki yıllarda nadasa bırakılan alan yaklaşık %20'lerde olduğundan 1936-1937 yıllarında toprak daha iyi değerlendirilmiştir.

Bulgaristan'da 1930'lu yıllarda tarımda kullanılan araç gereç eski teknoloji kullanan araç gereç olmuştur. Araç gerecin eski teknoloji olması bir sorun olmasına karşın bu araç gerece sahip tarım işletmelerinin sayısının da az olması ayrı bir sorun olmuştur. Ancak 1930 sonrasında yavaş da olsa modernleşme başlamış hayvan gücü ile çekilen sabanların yerini motorlu pulluklar, biçer ve patoz makinaları almaya başlamıştır. Ayrıca tarım işletmecilerine eğitim verilmiş, toprakların dönüşümlü ekilmesi, doğal kaynaklara göre bölgesel ekim yapılması planlanmış ve uygulanmıştır. Köylerde kurslar, konferanslar düzenlenmiş, ürünleri değerlendirmek için konservecilik, şarapçılık, süt ve et işleme eğitimleri verilmiştir.

Bulgaristan'ın tarım toprakları genel olarak tahıl, baklagiller, yem bitkileri ve sanayi bitkileri gruplarına tahsis edilmiştir. Bunların dışında bağcılık vb. gibi dikili veya ekim alt kolları da vardır. Fakat toplam alanlar içinde bunların yeri pek önemli gözükmemektedir. Tahıl grubunda buğday baskın olmakla birlikte çavdar, arpa, yulaf, mısır, darı ve pirinç de önemli bir yer tutar. Sanayideki gelişmeler sonucu sanayi bitkilerinin (tütün, şeker pancarı, ay çiçeği, kolza, pamuk, kenevir ve keten) üretimi de önemli bir oranda artmıştır.

Uluslararası Kooperatifler Birliğinin (ICA) tarafından kooperatif tanımı şu şekilde yapılmıştır: "Kooperatif; kişilerin ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını, birlikte sahip olunan ve demokratik kurallara uygun olarak yönetilen bir işletme aracılığı ile karşılamak üzere gönüllü olarak oluşturdukları özerk işletmelere denir."

Çağdaş anlamdaki ilk kooperatifler; çiftçi ürünlerinin değerlendirilmesi, ucuz ekonomik tüketim maddeleri edinme, ekonomik barınma sağlama, üretilen malların

değerinde pazarlanması gibi insan ihtiyaçlarını gidermek amacı ile kurulmuşlardır. Kooperatifler, tarım ve tarım dışı kooperatifler olarak iki ayrı grupta incelenebilir.

Sanayi devrimi öncesinde, kooperatifçilik uygulamaları çok sınırlı alanlarda gözlemlenmiştir. 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başında gerçekleşen sanayi devrimini takip eden işçi hareketlerinin kooperatifleşmeyi arttırmıştır. Öyle ki kooperatifleşme hareketleri, işçi hareketlerinin bir sonucu olarak görülmüş ve bu nedenle sanayi devriminin ve bu toplumsal iklimin yarattığı koşullarda ortaya çıkan işçi hareketlerinin bir sonucu olarak kooperatifçilik kapitalizme karşı bir alternatif olarak savunulmuştur.

Robert Owen (1771-1858), İngiltere'de ilk defa kooperatif kelimesini kullanan ve kooperatifçiliğin babası sayılan ütopist sosyalistlerin temsilcilerinden ve devrimci reformistlerinden kabul edilir. Owen, sanayideki makineleşme ile işveren ve işçi arasında bozulan dengenin ancak üretici ve tüketiciyi bir araya getiren kooperatifleşme modeliyle tekrar sağlanacağını düşünmüş olup emek gücüne ve iş değerine göre ücretlendirme yapılması ve kâr amacının ortadan kalkması gerektiğine vurgu yapmıştır. Yine Dr. William King (1786-1865), sermaye karşısında güçlük çeken emekçilerin içinde bulunduğu koşulları iyileştirmek amacıyla 1828 yılında Brighton'da kurulan bu ilk tüketim kooperatifinin öncüsü olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına doğru, dokuma sanayi ile uğraşan bir dokuma kasabası olarak bilinen Rochdale kasabasında Rochdale Öncüleri James Strandingi, Charles Howarth ve John Collier tarafından denenmiştir. Bugünkü kooperatifçiliğin başlangıcı olan bu kooperatif denemesi "*Rochdale Öncüleri*" olarak tüm dünyada ünlenmiş ve günümüzde Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin (ICA) kooperatifçilik ilkeleri olarak benimsediği temel kuralları bu kooperatifte uygulamıştır.

Almanya'da Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818-1888) Alman kooperatifçilik hareketi açısından önemli kişidir. Raiffeisen'in kooperatifçilik ilkeleri ana başlıklar halinde, sınırsız sorumlu olan ortaklar arasındaki dayanışma; bir köyde yaşayan insanların kooperatif mensubu olmasıyla sağlanan dar bölge ve az ortak esası; kooperatifin faaliyet konusunun olması; taksitler halinde ödenen ortaklık payı ve giriş parası; kuvvetli sermaye anlayışıyla kârın dağıtılmayarak yedek akçeye alınması; ortak dışı işlem olmaksızın yalnızca ortağın faydalanması; tek oy kuralıyla eşitlik kuralının uygulanması; uzun vade, düşük faiz esası; gönüllülük esası ile ücretsiz yönetim

şeklinde sıralanabilir. Raiffeisen'in kooperatifçilik denemelerindeki üstün başarısı, Alman kooperatifçiliği ve hatta dünya kooperatifçiliğine model olmuştur.

19.yüzyılın yarısından sonra liberalizm ve sosyalizmin Avrupa'da yayılması, kooperatifçilik hareketinin de hem Avrupa'da hem de dünyada yaygın hale gelmesine neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda da ilk kez Mithat Paşa tarafından 1863'de kurulan "Memleket Sandıkları" tam olarak kooperatif tanımına uymamakla beraber, özünde kooperatifçiliği içermektedir. Mithat Paşa, Niş vilayetinin, şimdiki Bulgaristan-Sırbistan sınırındaki "Pirot" kasabasında kurmuş ve 1867'de hükümetçe de kabul edilen "Memleket Sandıkları Nizamnamesi"ni yayınlamıştır. Ancak "Memleket Sandıkları" köylere kadar gitmemiş ve yalnızca ilçe merkezlerinde kurulmuştur.

Dünyada kooperatifçiliğin uluslararası nitelikte en üst düzey örgütlenmesi, 1895 yılında kurulan ve günümüzde Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 112 ülkeden 318 kuruluş ve yaklaşık 3 milyar üyesi bulunan "International Cooperative Alliance (ICA)"'dır. ICA'nın üyeleri, tarım, bankacılık, tüketici, balıkçılık, sağlık, konut, sigorta ve sanayi ve hizmetler gibi ekonominin tüm sektörlerinden uluslararası ve ulusal kooperatif kuruluşlarıdır.

Bulgaristan bağımsızlığına kavuştuktan sonra köylüler, göç eden Türklerden büyük ölçüde toprak satın almışlardır. Osmanlı çiftlik beyliği ortadan kaldırılmış, orta ve küçük tarım işletmeciliği egemen duruma gelmiştir. Zenginler daha çok toprak satın alarak ya da gasp ederek daha da zenginleşmişlerdir. Bunların eski ırgatlarıysa, parasızlıktan bir parça toprak bile elde edememişler ya da satın alamamışlardır. Bu dönemde kapitalizm Bulgaristan'da olanca hızıyla gelişmeye başlamıştır. Bazı köylüler proleterleşmişler, daha zenginleriyse köy burjuvazisine dönüşmüşlerdir. Bu dönemde, Bulgaristan'da tarım ekonomisinin belirgin niteliği ekilebilir topraklarının parçalanmışlığı olmuştur. Toprakların bölünmüşlüğü ve nüfusun fazlalığı içinde boğulmuş tarımın esas sorunu ilkel teknikler kullanımı olmuştur. Tarımsal teknolojiden çok az yararlanılmış, fenni gübre hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Sulama yok denecek ölçüde kalmış, ilkel iş âletleri kullanılmış, üretimde verimlilik düşük olmuştur. Ulusal ekonominin hızla gelişmesi için iyi düzenlenmiş bir kredi

sistemine gereksinim olmuştur. Böyle bir sistem olmadığından, kapitalizmin doğasından, tefecilik, aşırı karla mal satışı (murabahacılık) ve ürünün tarladayken satın alınması (alivre ticareti) hızla yaygınlaşmıştır. Bulgar köyleri yerli ve yabancı kapitalistlerin çifte sömürüsü altında kalmıştır. Köylüler, durumun düzeltilmesi için burjuvaziye güvenilemeyeceğini anlamışlar, kapitalist sömürüden kurtulmanın, hareketsizlik içinde beklemekle mümkün olmayacağı bilincine varmışlardır. Emekçi köylülerden birçoğu, Bulgar Komünist Partisi ve Bulgar Çiftçi Halk Birliği saflarına girmekle, faşizme ve kapitalizme karşı savaşa örgütlü olarak katılmakla, burjuva iktidarına karşı politik tutumlarını göstermişlerdir. Ekonomik savaşım kooperatif hareketle bağlanmış; birçok emekçi köylü, çeşitli mallar satan ve alan ticaret kooperatiflerine girmişlerdir.

İlk sosyalistlerin birçoğu kooperatiflerin ve kooperatif birliklerinin kurucuları olmuştur. Örneğin, bunlardan biri Bulgar Komünist Partisi'nin kurucusu Dimitır Blagoev'dir. Blagoev Bulgaristan'da egemen olan kapitalist sistem koşullarında tüketim ve işçi kooperatiflerinin rolünü ortaya koymuş, daha sonra tarım üretim kooperatiflerinin taşıdığı değeri de vurgulamıştır. Raiffeisen tassaruf ve kredi birlikleri ilkelerine dayanan Bulgaristan'daki ilk tarım kredi kooperatifi, 1890 yılında, Sredna-Gora bölgesinin köyü Mirkovo'da, okul müfettişi Todor Yonçev'in yönetiminde ve Yazar Todor G. Vlaykov'un büyük yardımıyla "Oralo" (Saban) adında, Mirkovo Tarım Kredi ve Tasarruf Ortaklığı olarak kurulmuştur.

Köy kooperatiflerinin çoğu, kooperatif hareketteki ileri ekiplerce yönetilmiş, demokratik güçlerin etkisinde olmuşlar ve halkın sevgisinden, güvencinden ve desteğinden güç almışlardır. Kooperatif üyeleri, çoğunlukla yoksul ve orta sınıf köylüler, zanaatkârlar ve işçilerden oluşmuştur.

Zamanla Bölge Kooperatif Birlikleri türünde daha yüksek tipte örgütler kurulmuştur. Bulgar Tarım Kooperatifleri Genel Birliği çalışma alanını genişletmiştir. Orman Ürünleri Üreticileri, Tütün Üreticileri, Bağcılar vb. gibi belirli ve sınırlı ekonomi kollarında kurulmuş *Tarım İhtisas Kooperatifleri* birlikleri de çalışma alanlarını genişletmişlerdir. Bu yeniden düzenleme süreci, tarımdaki ve ülkedeki gelişmede ortaya çıkan değişmeleri yansıtmıştır. Ancak 1929-1930 yıllarındaki dünya

ekonomik buhranının Bulgaristan tarımı üzerindeki etkisi çok ağır olmuştur. Bu olgu, ülkedeki tarımsal ilişkilerin ilerdeki gelişmesini de etkilemiştir.

Ekonomik buhrandan sonra köylerdeki durumda kalıcı bir iyileşme olmamış, burjuva egemenliğine karşı savaşım artmıştır. Yoksul ve orta halli köylü ailelerinden büyük bir bölümü işçi sınıfına geçmiş; böylece, faşizme ve kapitalizme karşı işçi - köylü bağlaşmasını daha geniş bir temel üzerinde kurma olanağı açılmıştır. Emekçi köylüler, hükümet politikasının halka karşı niteliğini gitgide daha açık olarak anlamışlar ve gitgide daha çok Komünist Partisi'nin saflarına katılmışlardır.

1907'de Ticaret Yasası'nda yeni bir düzenleme yapılmış ve ilk "*Kooperatifler Yasası"* çıkarılmıştır. Bu yasa, burjuva iktidarı koşullarında kooperatif kuruluşlarının çalışmalarını oldukça daha tam bir biçimde düzenlemiş ve Bulgaristan Tarım Kooperatifleri Genel Birliği kurulmuştur. Bulgaristan'da sermaye sahiplerinin gücü arttıkça burjuva demokrasisi daha baskıcı hale gelmiş ve 1938'de şirketlerin ve ortaklıkların devletçe denetlenmesi için çıkarılan yasayı kullanarak kooperatiflerin faaliyetlerini engelleme çabası içine girmişlerdir. Bu tutumuyla egemen burjuvazi, kooperatiflerin üyeleri arasında etkileri artan Bulgar Komünist Partisi, Bulgar Çiftçi Halk Birliği ve öteki ilerici güçlere karşı, kooperatif örgütlerin başına kendi adamlarını oturtarak bu kurumlardaki demokratik belirtileri yok etmeyi amaçlamışlardır (1936-1944).

Bulgaristan'da bu dönemde tüketim, tarım, esnaf ve orman kooperatiflerine finansal çözümler sağlamak için Ziraat Bankası yanında Halk Bankaları, Bulgar Kooperatif Tarım Bankası kurulmuştur. 1944 yılı başlarında toplam kooperatif sayısı 3148'e varmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

100 Godini Balgarska İkonomika, *Nauka i İzkustvo*, Sofiya, 1978 (Bulgar Ekonomisi, Bilimi ve Sanatının 100 Yılı, Sofya, 1978)

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* 16. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Aybay, Rona; *Robert Owen, Sosyalizmin Öncülerinden; Yaşamı, Eylemi ve Öğretisi*, Alfa Yayınları, 2012, İstanbul.

Baeva, İskra, Kalinova, Evgeniya, *Sledvoennoto Desetiletie na Bılgarskata Vınşna Politika (1944-1955),* İzdatelstvo "Polis", Sofya, 2003

Burmov Alexander, Dimitar Kosev, Hristo Hristov; *Istoriya Na Balgaria*, Darjavno Izdatelstvo, Narodna Prosteva, Sofia, 1976

Crampton, R.J.; *Bulgaria*, Oxford University Press, 2007

Curtis, Glenn E. (editor); *Bulgaria: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1992, (http://countrystudies.us/bulgaria/)

Çervendineva, Maria, Stoyanka Poborrikova, v.d.; *Bulgaristan Komünist Partisi Tarihi*; Çev. Yusuf Kerim; Kızılırmak Yayınevi, Ankara, 1975

de Brouckere, Louis, *Kooperatifçilik: Men'şeleri, Mahiyeti, Hizmetleri*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1929

Dellin, L.A.D.(editör); *Bulgaria*, Atlantic Books, Frederic A. Praeger, New York, 1957

Fındıkoğlu Z. Fahri, *Türkiye'de Kooperatifçilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 537, İstanbul 1953

Habora, Bülent; *Bulgaristan'da Elektrik Maritsa İztok*; Habora Kitabevi Yayınları, Ankara, 1980

Hazar, Nurettin; *Kooperatifçilik Tarihi*, 3.Baskı, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara,1990

Irechek, Konstantin; *Bulgar Tarihi*, Bölüm XXVIII 1876

Jelavich, Barbara; *Balkan Tarihi 1 - 18. Ve 19. Yüzyıllar*, Çev. İhsan Durdu, vd.; Küre Yayınları, İstanbul, 2009

Jelavich, Barbara; *Balkan Tarihi 2 - 20. Yüzyıl*, Çev. Zehra Savan, vd.; 2. Baskı; Küre Yayınları, İstanbul, 2009

Kamil, İbrahim, *Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu ve Trakya'da Millî Mücadele (1919-1922),* Nobel Yayınları, Ankara, 2020

Kuyucuklu, Nazif; *Balkan Ülkeleri İktisadı 2 Bulgaristan*; İstanbul Üniv. Yayınları No.3429, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.19; İstanbul, 1987

Labadessa, Rosario; *L'organizzazione Cooperativa*, Roma, 1964

Lampe, John R.; *The Bulgarian Economy In the Twentieth Century*; Croom Helm, Australia, 1986

Memiş, İhsan; *Kooperatifçiliğin Düşünce Tarihi ve Uygulaması (Dünyada-Türkiyede)*, Ankara, 1985

Michael, Palairet; *Balkan Ekonomileri 1800-1914* , (Çev. Ayşe Edirne); Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.

Mülayim, Ziya Gökalp; *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Bilgi Yayınevi, 1975.

Stanev, Nikola, *İstoriya na Nova Bılgariya (1878-1941),* İzdatelstvo "Heraklit", Sofya, t.y.,

Statistiçeski Godişnik Tsarstvo Balgariya, Sofia, 1910 (Bulgaristan Krallığı İstatistik Yıllığı, Sofya, 1910)

Statistiçeski Godişnik Tsarstvo Balgariya, Sofia, 1939 (Bulgaristan Krallığı İstatistik Yıllığı, Sofya, 1937)

Stopanska İstoriya Na Balgariya, (Kolektif bir eser), Darjavno Izdatelstvo, Nauka i İzkustvo, Sofiya, 1981 (Bulgaristan'ın İktisat Tarihi)

Sulemezov, Stoyan; *Furrows of the Future*. Sofia: Narodna mladej. (in Bulgarian), 1967

Sulemezov, Stoyan; *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*; Çev. Mehmet Tunç, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976

Tamagnini, Giulio; *Le Casse Rurali*, Collana di Studi Cooperativi ; 14, Roma 1952

Todorov, Nikolay; *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi Yayınları No:38, 1.Baskı, Işık Matbaası, İstanbul, Eylül 1979

Totomianz, Vahan; *La Cooperazione*, *La Rivista Della Cooperazione*, Collana di studi cooperativi ; 26, Direzione Generale della Cooperazione presso il Ministero del Lavoro e della Previdenza Sociale, Roma 1950

Totomianz, Vahan; *Pantheon Cooperativo*, *La Rivista Della Cooperazione*, Collana di studi cooperativi; 6, Direzione Generale della Cooperazione presso il Ministero del Lavoro e della Previdenza Sociale, Roma 1953

Yıldırır Kocabaş, Özlem; *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi,* 1.Baskı, İstanbul: Libra Kitapçılık, 2010

Yiğiter, Mennan; *Genel Kooperatif Tarihi ve Bilgisi*, Ankara 1948

Makaleler, Bildiriler

Arslan Ali, Bülent Yıldırım; "Fiilî Bağımsızlık Sürecinde Bulgaristan Emareti ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu (1878-1908)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Edirne, Haziran 2013 Cilt 15 Sayı 1, 225-238

Atasoy, Emin; "Bulgaristan'ın Coğrafi – Jeopolitik Konumu ve Yansımaları", U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010/1, Yıl.11, Sayı 18, s.1-35

Can, Mehmet Ferit, Engin Sakarya; "Dünya ve Türkiye'de Tarım ve Hayvancılık Kooperatiflerinin Tarihsel Gelişimi, İktisadi Önemi ve Mevcut Durumu"; *Vet Hekim Der Derg.,* 83(1): 27-36, 2012

Fischer, E., and M. Qaim. "Linking smallholders to markets: determinants and impacts of farmer collective action in Kenya", *Elsevier World Development,* V.40 (6): 1255-1268, 2012

Giordon, Christian, Dobrinka Kostova; "The Unexpected Effects of the Land Reform in Post-socialist Bulgaria, Aspects of Bulgarian Agricultural History: "A Small Nation of Small Peasants"; *Eastren European Countryside*, Number 7, 2001, s.5-18

Giordon, Christian, Dobrinka Kostova; "The Crisis of the Bulgarian Cooperatives in the 1990s"; *Journal of Rural Cooperation*, 1999, vol. 27, issue 1, 16

Giray Cevat, "Kooperatifçiliğin Dünyada ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi", *SBF Dergisi.*

Grınçarov, Stoyço, "Ministerskiyat Sıvet v Trıgılnika na Politiçeskata Vlast (1879-1944)", *120 Godini İzpılnitelna Vlast v Bılgariya,* (Ed.) Georgi Markov vd., İzdatelska Kışta "Gutenberg", Sofya, 1999, s. 35-46.

Kozak, İbrahim Erol; "İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi, (İngiltere Örneği)" , *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2012

Kamil, İbrahim; "Krallık Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, 2.Cilt Çağdaş Balkanlar; 3.Baskı, Editörler Bilgehan Atsız, Osman Karatay; Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.547

Mojo, D., C. Fischer, and T. Degefa; "The Determinants And Economic İmpacts Of Membership İn Coffee Farmer Cooperatives: Recent Evidence From Rural Ethiopia", *Journal of Rural Studies* 50: 84-94, 2017

Özcan, Tuğrul; "Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Milli Meclisi (1879-1885)", *M. Kemal Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, Hatay, 2014, C.11, S.25, s.99-109

Pakdemirli, Bekir; "Tarımsal Kooperatiflerin Dünya ve Türkiye'de Mevcut Durumunun Karşılaştırılması*", Anadolu, J. of AARI*, ISSN: 1300-0225 (Print), 2019, 29 (2): 177-187, DOI: 10.18615/anadolu.660198

Şam, Emine; "Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhâkı", *History Studies, International Journal Of History*, Vo.3/1, 2011, s.236-251

Todorov, Nikolay; "19.Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilâtında Bazı Karakter Değişmeleri", https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/8295

Tokan Şenol, Feryade; "Bir Azınlık Toplumunda Bağlılık Aracı Olarak Apoyevmatini Gazetesi", *Marmara İletişim Dergisi*, 2014, Sayı 21, s. 95-110

Zaimova, Darina, Julia Doitchinova, George Zheliazkov; "Transition And Agricultural Cooperatives In Bulgaria"; *CBU International Conference On Innovations In Science And Education*, Prague, Czech Republic, March 22-24, 2017, s.499-507

Vaçkov, Daniel, "Pıtyat na Komunistiçeskata Partiya Kım Vlastta (1939-1944)", *İstoriya na Narodna Republika Bılgariya, Rejimıt i Obştestvoto,* (Ed.) İvaylo Zlepolski, İzdatelstvo "Siela", Sofya, 2009, s. 91-130

İnternet Erişimleri

Country Profile: Bulgaria; Library of Congress – Federal Research Division https://www.loc.gov/rr/frd/cs/profiles/Bulgaria.pdf, October 2006 (Son erişim tarihi 4.4.2020)

https://ticaret.gov.tr/data/5d4c0ff513b876180c773fe8/KooperatfiçilikBilgisi1.pdf

https://www.ica.coop/en/about-us/international-cooperative-alliance . Erişim Tarihi: 4.11.2021

https://www.ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-values-principles

Kobak, Özge; "Balkan Ekonomileri 1800-1914" Eseri Bağlamında "1878-1914 Yılları Arasında Balkan Ulusçuluğu ve Balkan Ekonomileri İlişkisi"; *http://politikaakademisi.org/2017/09/19/balkan-ekonomileri-1800-1914-eseri-baglaminda-1878-1914-yillari-arasinda-balkan-ulusculugu-ve-balkan-ekonomileri-iliskisi/*, (son erişim tarihi 4.4.2020)

Marinova, Tsvetelina, N. Nenovsky; "Cooperative Agricultural Farms in Bulgaria (1890 - 1989)"; New Bulgarian University, CRIISEA, University of Picardie Jules Verne 15, January 2020 Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/98155/ *MPRA Paper No. 98155*, posted 16 Jan 2020 08:57 UTC

Yüksek Lisans - Doktora Tezleri

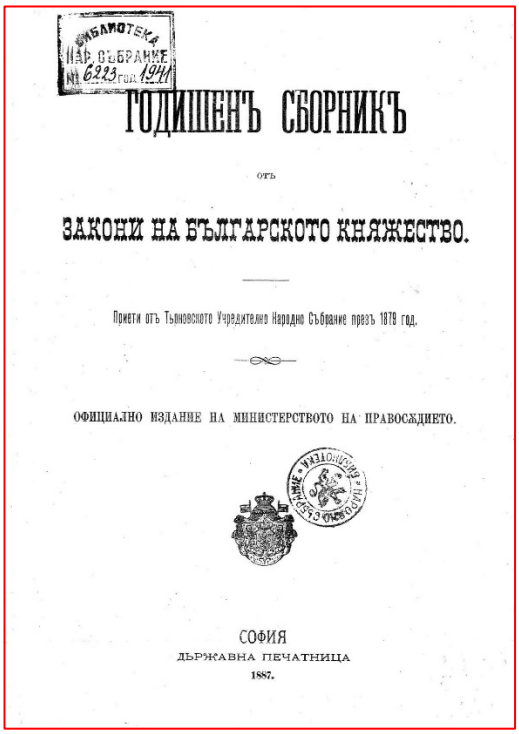
Akbolat, Seyfullah; "Türkiye'de Kooperatiflerin Doğuşunda Devlet Etkisi ve Memleket Sandıkları", Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Kooperatifçilik Bilim Dalı*, İstanbul 2012

Karakulak, Şafak Handan; "Brezilya'daki Sağlık Hizmetlerinde 1980'lerden Sonraki Reform Hareketleri ve Brezilya Sağlık Kooperatifleri-Unimed Örneği"; Yüksek Lisans Tezi; *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Latin Amerika Çalışmaları Anabilim Dalı*; Ankara, 2020

EKLER

1. 1879 Tırnova Anayasası (Orijinal)[298]

1879 Tırnova Anayasası, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra yürürlüğe giren ilk anayasasıdır. Bu tez için önemi, Anayasanın 12. Bölümünün 3.Kısmında yer alan mülkiyet (özellikle toprak) konusu olup, daha sonraki yani Sosyalist düzene geçişten sonraki anayasalarda (örneğin 1947 Anayasası Bölüm II, Sosyo-ekonomik Yapı) toprak mülkiyeti ile ilgili daha devletçi kurallara yer verilmiştir.

ГОДИШЕНЪ СБОРНИКЪ

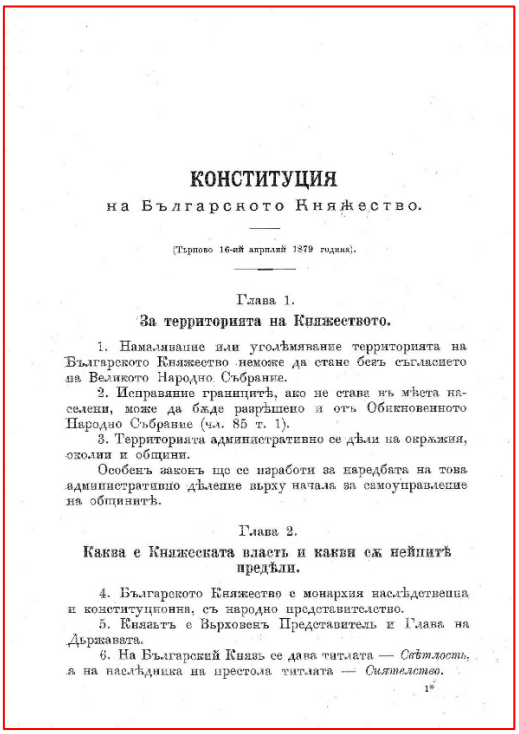
отъ

ЗАКОНИ НА БЪЛГАРСКОТО КНЯЖЕСТВО.

Приети отъ Търновското Учредително Народно Събрание презъ 1879 год.

ОФИЦИАЛНО ИЗДАНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ПРАВОСЪДИЕТО.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1887.

КОНСТИТУЦИЯ
на Българското Княжество.

(Търново 16-ий априлий 1879 година).

Глава 1.
За територията на Княжеството.

1. Намаляване или уголѣмяване територията на Българското Княжество неможе да стане безъ съгласието на Великото Народно Събрание.
2. Исправяне границитѣ, ако не става въ мѣста населени, може да бѫде разрѣшено и отъ Обикновеното Народно Събрание (чл. 85 т. 1).
3. Територията административно се дѣли на окржжия, околии и общини.
Особенъ законъ ще се наработи за наредбата на това административно дѣление върху начала за самоуправление на общинитѣ.

Глава 2.
Каква е Княжеската власть и какви сѫ нейнитѣ предѣли.

4. Българското Княжество е монархия наслѣдствена и конституционна, съ народно представителство.
5. Князътъ е Върховенъ Представитель и Глава на Дѫржавата.
6. На Български Князь се дава титлата — *Свѣтлость*, а на наслѣдника на престола титлата — *Сиятелство*.

1*

[298] https://parliament.bg/pub/Konstitutsiya_1879.pdf (Orjinal)
https://parliament.bg/bg/const_archive (Bulgaristan'ın 1878'den itibaren Anaysaları)
https://parliament.bg/bg/17 (web sayfası halinde)

7. Безъ съгласието на Великото Народно Събрание Български Князь не може да бъде същевременно управитель на друга нѣкоя държава.

8. Лицето на Княза е свещено и неприкосновенно.

9. Законодателната власть принадлѣжи на Княза и на народното представителство.

10. Князьтъ утвърждава и обнародва приетитѣ отъ Народното Събрание закони.

11. Князьтъ е Върховенъ Началникъ на всички военни сили въ Княжеството, както въ мирно, така и въ военно врѣме. Той раздава военнитѣ чинове по законътъ. Който постжпя въ военна служба, дава клѣтва, че ще да е вѣренъ Князю.

12. Испълнителната власть принадлѣжи Князю; вситѣ органи на тая власть дѣйствуватъ отъ негово име и подъ неговъ върховенъ надзоръ.

13. Съдебната власть въ всичката нейна ширина принадлѣжи на съдебнитѣ мѣста и лица, които дѣйствуватъ отъ името на Князя. Отношенията на Князя къмъ тия мѣста и лица се опредѣлятъ чрезъ особни наредби.

14. Князьтъ има право да смекчава или да отмѣнява наказанията спроти начина, който е опредѣленъ въ правилата на криминалното съдопроизводство.

15. Князьтъ има право за помилование въ криминалнитѣ дѣла. А правото за амнистия принадлѣжи на Князя заедно съ Народното Събрание.

16. Изложенитѣ въ членове 14 и 15 правдини на Князьтъ не се простиратъ и на преждитѣ, по които сж осждени министри за нѣкакво нарушение Конституцията.

17. Князьтъ е Представитель на Княжеството въ всичкитѣ му сношения съ иностраннитѣ държави. Отъ негово име и съ пълномощие отъ Народното Събрание се свързватъ съ правителствата на съсѣднитѣ държави особни сговори за работи по управлението на Княжеството, за които се изисква участието и съдѣйствието на тия правителства.

18. Наредбитѣ и распорежданията, които излазятъ отъ Князьтъ, имать сила въ такъвъ случай, когато тѣ сж подписани отъ надлѣжнитѣ министри, които приематъ на себе всичката на нихъ отговорность.

Глава 3.

За мѣстопребиванието на Князя.

19. Князьтъ е длъженъ да се намира постоянно въ Княжеството. Ако на врѣме излази изъ него, той си назначава Намѣстникъ, който, докатъ отсжтствова Князьтъ, ще има правдини и длъжности, опредѣлени съ особенъ законъ. За излазянието си изъ Княжеството и за назначаванието Намѣстника си Князьтъ обявлява народу чрезъ прокламация.

20. Наслѣдникътъ на престола также трѣба да живѣе въ Княжеството и може да излазя изъ него само съ съгласието на Князьтъ.

Глава 4.

За герба на Княжеството, за печата и за народното знаме.

21. Български държавенъ гербъ е златенъ коронованъ левъ на тъмночервено поле. Нвдъ полето Княжеска корона.

22. На държавний печатъ се изобразява гербътъ на Княжеството.

23. Българското народно знаме е трицвѣтно и състои отъ бѣлъ, зеленъ и черненъ цвѣтове, поставени хоризонтално.

Глава 5.

За начина, по който ще става престолонаслѣдието.

24. Княжеското достоинство е наслѣдственно въ мжжката низходящща права линия на първий избранъ Князь. За наслѣдството ще се изработи особенъ законъ.

Глава 6.

За пълнолѣтието на Князьтъ, Регентството и за настойничеството.

25. Царствующий Князь и Наслѣдникътъ на престола се считатъ пълноврѣстни на 18-та си година.

26. Ако Князьтъ встжпи на престола преди да е достигналъ тая възраст, то до пълнолѣтието му се отрежда Регентство и настойничество.

27. Регентството състои отъ троица Регенти, които се избиратъ отъ Великото Народно Събрание.

28. Царствующий Князь може още при-живѣ да назначи тримата Регенти, ако Наслѣдникътъ на престола е непълноврѣстенъ, но за това се иска съгласието и утвърждението на Великото Народно Събрание.

29. Членоветѣ на Регентството могжтъ да бждатъ министри, предсѣдательтъ и членоветѣ на Върховното сждилище, или пъкъ лица, които сж занемали безукорното длъжности.

30. Членоветѣ на Регентството, при встжпванието си въ тая длъжность, даватъ въ Великото Народно Събрание клѣтва, че ще бждатъ вѣрни на Князьтъ и на Конституцията. Слѣдъ това чрезъ прокламация къмъ народа, тѣ обявяватъ, че наченватъ да управляватъ Княжеството въ предѣлитѣ на Княжеската власть и отъ името на Князьтъ.

31. Князьтъ, отъ какъ достигне пълнолѣтие и даде клѣтва, встжпя въ управлението на Княжеството, и за това извѣстива на народа чрезъ прокламация.

32. Възпитанието на непълновъзрастний Князь и управлението на имота му се поржчва на овдовѣлата Княгиня и на настойници, назначени отъ Съвѣта на Министритѣ по съгласието на Княгинята.

33. Членоветѣ на Регентството не могатъ да бждатъ и настойници на непълновъзрастний Князь.

Глава 7.

За встжпването на престолъ и за клѣтвата.

34. Слѣдъ смъртьта на Князьтъ, Наслѣдникътъ му встжпва на престола и незабавно се распорежда за да се свика Великото Народно Събрание, предъ което той дава слѣдующата клѣтва:

„Кълнж се во име Всемогущаго Бога, че свято и нерушимо ще пазя Конституцията и законитѣ на Княжеството, и че въ всичкитѣ си распореждания ще имамъ

предъ очи само ползата и доброто на Княжеството. Богъ да ми е на помощь“.

Глава 8.

За обдържание на Князьтъ и на Княжеский домъ.

35. Народното Събрание опредѣлява за обдържание на Князьтъ и на неговий дворъ шестъ стотинъ хиляди франка на година.

Това количество не може да бъде нито уголѣмено безъ съгласието на Народното Събрание, нито намалено безъ съизволението на Князьтъ.

36. Народното Събрание опредѣляна обдържанието на Наслѣдника на престолътъ, отъ какъ той достигне пълнолѣтието си.

Глава 9.

За вѣрата.

37. Господствующа въ Българското Княжество вѣра е православно-християнската отъ Източно исповѣдание.

38. Български Князь и потомството му не могатъ да исповѣдватъ никоя друга вѣра, освѣнъ православната. Само първий избранъ Български Князь, ако принадлѣжи къмъ друга вѣра, може да си остане въ нея.

39. Българското Княжество отъ църковна страна, като съставлява една нераздѣлна часть отъ Българската църковна область, подчинява се на Св. Синодъ — Върховната духовна власть на Българската църква, гдѣто и да се намира тая власть. Чрезъ послѣднята Княжеството съхранява единението си съ Вселенската Източна църква въ всичко, що се отнася до догмитѣ на вѣрата.

40. Християнетѣ отъ неправославно исповѣдание и друговѣрцитѣ, било природни поданници на Българското Княжество, било приети въ поданство, а така сжщо и чужденци, които постоянно или само врѣменно живѣятъ въ България, ползуватъ се съ свобода на вѣроисповѣданието си, стига испълнението на тѣхнитѣ обряди да не нарушава сжществующитѣ закони.

41. Поради религиозни убѣждения никой не може да отбѣгнува отъ испълнението на дѣйствующитѣ и задължителни за всѣкого закони.

42. Църковнитѣ работи на християне отъ православно исповѣдание и на другонѣрци, управляватъ се отъ тѣхнитѣ духовни власти, но подъ върховний надзоръ на надлѣжнийтъ министръ, споредъ законитѣ, които ще се издадатъ за тоя предмѣтъ.

Глава 10.

За законитѣ.

43. Българското Княжество се управлява точно споредъ законитѣ, които се издаватъ и обнародватъ по начинътъ, който е показанъ въ Конституцията.

44. Ни единъ законъ не може да се издаде, допълни, измѣни и отмѣни, докле той по напредъ не се обсѫди и приеме отъ Народното Събрание, което има право така сѫщо и да тълкува неговий истинний смисълъ.

45. Приетий отъ Народното Събрание законъ се представя на Князьтъ за утвърждение.

46. Слѣдъ като се утвърди отъ Князьтъ, законътъ въ пълний си текстъ трѣбва да се обнародва. При обнародването на закона трѣба да се каже, че той е приетъ отъ Народното Събрание. Никой законъ нѣма сила и дѣйствие, докле той не се обнародва.

47. Ако би държавата да се заплашва отъ нѣкоя външна или вжтрѣшна опасность, а Народното Събрание не би могло да се свика, то само въ такъвъ случай Князьтъ, по представление на Министерский Съвѣтъ и подъ обща отговорность на министритѣ, може да издава наредби и да прави распореждания, които иматъ задължителна сила като законъ. Такива извънредни наредби и распореждания се прѣдставятъ за удобрение на първото, свикано слѣдъ това, Народно Събрание.

48. Показанитѣ въ по горний (47) членъ распореждания въ никой случай не могатъ да се отнасятъ до нареждание данъци и държавни берии, които всѣкога станатъ съ съгласието на Народното Събрание.

49. Само Народното Събрание има право да рѣшава, упазени ли сѫ всичкитѣ показани въ тая Конституция условия, при издаването на нѣкой законъ.

50. Распореждания, за да се введе единъ законъ въ дѣйствие и да се взематъ потрѣбнитѣ за това мѣрки, зависятъ отъ испълнителната власть.

Глава 11.

За държавнитѣ имоти.

51. Държавнитѣ имоти принадлѣжатъ на Българското Княжество и съ тѣхъ не могатъ да се ползуватъ нито Князьтъ, нито неговитѣ роднини.

52. Начинътъ, по който ще се отстжпватъ и залагатъ самитѣ имоти, а така сѫщо и распореждането съ приходитѣ имъ, ще се опредѣлятъ съ законъ.

53. Държавнитѣ имоти се управлявать отъ надлѣжний министръ.

Глава 12.

За гражданитѣ на Българското Княжество.

ДѢЛЪ I.

Общи правила.

54. Всички родени въ България, които не сѫ приели друго поданство, сѫщо и онія, които родени другадѣ отъ родители, български поданници, броятъ се поданници на Българското Княжество.

55. Чужденци могатъ да приематъ българско поданство, като утвърди това Народното Събрание.

56. Всѣкий поданникъ на Княжеството може да се отрѣче отъ поданството, слѣдъ като си изслужи по напредъ военната служба и като испълни другитѣ си длъжности спрямо държавата, по особенъ законъ, който ще се изработи.

57. Всичкитѣ Български поданници сѫ равни предъ законътъ. Раздѣление на съсловия въ България не се допуща.

58. Титли за благородство и други отличия, сѫщо и ордени не могатъ да сѫществуватъ въ Българското Княжество.

59. На Князьтъ се предоставя да отреди единъ знакъ за дѣйствително отличие въ врѣме на война и само за военни лица.

60. Съ политически правдини се ползуватъ само гражданитѣ на Българското Княжество, а съ граждански правдини, спроти законитѣ, се ползуватъ всички живущи въ Княжеството.

61. Никой въ Българското Княжество не може ни да купува, нито да продава человѣчески сѫщества.

Всѣкий робъ отъ какъвто полъ, вѣра и народность да бѫде, свободенъ става, щомъ стжпи на българска територия.

62. Законитѣ за благоустройството и полицейскитѣ закони еднакво сѫ задължителни за всички лица, които живѣятъ въ Княжеството.

63. Всички недвижими имоти, които се намѣрватъ въ Княжеството, макаръ би че принадлѣжали и на чужденци, се намиратъ подъ дѣйствие на българскитѣ закони.

64. Въ всички други случаи положението на чуждитѣ поданници се опредѣлява отъ особни за това закони.

ДѢЛЪ II.

За държавната и обществена служба.

65. Само български поданници могатъ да заематъ длъжности по държавна, обществена и военна служба.

66. И чужди поданници могатъ да се приематъ на служба, но за това всѣкий пжть се изисква разрѣшението на Народното Събрание.

ДѢЛЪ III.

За правото на собственостьта.

67. Правата на собственостьта сѫ неприкосновени.

68. Принудително отстжпване имотъ може да стане само заради държавна и обществена полза, и то съ справедлива и предварителна заплата. Начинътъ, по който

може да става такова отстжпване, има да се опредѣли по особенъ законъ.

ДѢЛЪ IV.

За даждията и държавнитѣ берии.

69. Всѣкой поданникъ на Българското Княжество, безъ исключение, длъженъ е да плаща опредѣленитѣ по закона даждия и държавни берии и да носи тегобитѣ.

70. Князьтъ и Наслѣдникътъ на престола се освобождаватъ отъ всѣкакви даждия, държавни берии и тегоби.

ДѢЛЪ V.

За военната служба.

71. Всѣкой български поданникъ е длъженъ да служи въ военна служба, по наредений за това законъ.

72. По работи криминални военни лица се сждятъ отъ военни сждилища само тогава, когато се намѣрватъ на дѣйствителна служба.

ДѢЛЪ VI.

За личната неприкосновенность, за неприкосновенностьта на жилищата и корреспонденцията.

73. Никой не може да бѫде наказанъ безъ пресѫда отъ надлѣжний сждъ, който е вече добила законна сила.

74. Затвори и претърсвания по жилища могатъ да ставатъ само споредъ правилата, които сѫ изложени въ законитѣ.

75. Никому не може да се наложи наказание, което не е установено отъ законитѣ.

Мжчения при какво да е обвинение, сѫщо и конфискуване на имотъ се запрѣщаватъ.

76. Ако би се появили нѣкои събития, които би могли да нарушатъ общественната безопасность, то Князьтъ може да спрѣ въ цѣло Княжество или въ отдѣлни мѣста дѣйствието на 73 и 74 членове, но задължава се да внесе такива свои распореждания за потвърждение въ първото Народно Събрание.

77. Частни писма и частни телеграфически депеши съставятъ тайна и се броятъ неприкосновени.

Отговорностьта на длъжностнитѣ лица за нарушение тайната на писма и депеши ще се опредѣли по особенъ законъ.

ДѢЛЪ VII.

За народното учение.

78. Първоначалното учение е безплатно и задължително за вситѣ поданници на Българското Княжество.

ДѢЛЪ VIII.

За свободата на печатътъ.

79. Печатътъ е свободенъ. Никаква цензура не се допуща, сѫщо и никакъвъ залогъ не се иска отъ писателитѣ, издателитѣ и печатаритѣ.

Когато писательтъ е познатъ и живѣе въ Княжеството, издательтъ, печатарьтъ и разпачьтъ нѣма да се преслѣдватъ.

80. Священното Писание, богослужебнитѣ книги и съчинения отъ догматическо съдържание, опредѣлени за употрѣбление въ православнитѣ църкви, тъй сѫщо и учебницитѣ по Законъть Божий, назначени за употрѣбление въ училищата на православнитѣ, подлѣжатъ на предварително удобрение отъ Св. Синодъ.

81. Престжпления по дѣлата на печатътъ се сждятъ, по закона, въ общитѣ сждебни установления.

ДѢЛЪ IX.

За свободата на събранията и за съставяние дружества.

82. Жителитѣ на Българското Княжество иматъ право да се събиратъ мирно и безъ оржжие, за да обсѫждатъ всѣкакви въпроси, безъ да искатъ по напредъ за това дозволение.

Събирания вънъ отъ зданията, подъ открито небо, напълно се подчиняватъ на полицейскитѣ правила.

83. Българскитѣ граждане иматъ право да съставляватъ дружества безъ всѣкакво предварително разрѣшение, стига само цѣлта и срѣдствата на тия дружества да не принасятъ вреда на държавний и общественъ порядъкъ, на религията и добритѣ нрави.

ДѢЛЪ X.

Право за подаване прошения.

84. Всѣкой български подданникъ има право да подава на надлѣжнитѣ власти прошения, подписани отъ едно лице, или отъ много лица (колективно). Учреждения, установени по законътъ, иматъ право да подаватъ прошения чрезъ своитѣ представители.

Глава 13.

За Народното Представителство.

85. Представителството на Българското Княжество се заключава въ Народното Събрание, което бива:

1. Обикновено.

2. Велико.

Глава 14.

За Обикновенното Народно Събрание.

ДѢЛЪ I.

За съставътъ на Обикновенното Народно Събрание.

86. Обикновенното Народно Събрание се състои отъ представители, избрани направо отъ народътъ, по единъ представитель на десеть хиляди души отъ двата пола.

Представителитѣ се избиратъ за три години.

Избиратели сѫ всички български граждане, които иматъ възрасть по-горѣ отъ 21 година, и се ползуватъ съ граждански и политически правдини.

Избираемитѣ за представители сѫ всички български граждани, които се ползуватъ съ граждански и политически правдини и сѫ на възрасть по-горѣ отъ 30 години и да сѫ книжовни (грамотни).

За редътъ на изборитѣ ще се изработи особенъ избирателенъ законъ.

87. Представителитѣ представляватъ не само своитѣ избиратели, но и цѣлий народъ. За това тѣ не могатъ да приематъ отъ своитѣ избиратели никакви задължителни за себе инструкции (наставления).

На представителитѣ се дава пълна свобода да обсѫждатъ нуждитѣ на България споредъ собственото си убѣждение и съвѣсть.

88. Щомъ се открие засѣданието, Народното Събрание, подъ предсѣдателството на най-старий по годинитѣ изъ помежду членоветѣ си, приспива веднага къмъ избора на предсѣдатель и подпредсѣдатели.

89. Народното Събрание избира между своитѣ членове толкова секретари, колкото му сѫ потрѣбни за работитѣ.

90. Министритѣ могатъ да се намиратъ въ засѣданията на Събранието и да взематъ участие въ прениятѣ. Събранието е длъжно да изслушва министритѣ всѣкий пать, когато тий искатъ дума.

91. Князьтъ може на мѣсто министритѣ, или заедно съ нихъ, да назначава особни комисари, за да даватъ на Събранието обяснение по внесенитѣ проекти и предложения. Комисаритѣ въ тия случаи иматъ, като министритѣ, правата, които сѫ показани въ предидущий 90 членъ.

92. Събранието може да поканва министритѣ и комисаритѣ да дойдатъ въ засѣданието, за да даватъ потрѣбнитѣ свѣдѣния и разяснения. Министритѣ и комисаритѣ сѫ длъжни да дойдатъ въ Събранието и да дадатъ лично искатитѣ обяснения. Министритѣ и комисаритѣ, подъ своя отговорность, могатъ да премъчаватъ такива работи, за които, ако се разгласи не о време, може да се повредятъ държавнитѣ интереси.

ДѢЛЪ II.

За свободата на мнѣнията и за неприкосновенността на членоветѣ отъ Събранието.

93. Всѣкой членъ на Събранието има право да исказва свободно своето мнѣние, и да дава гласъ по свое убѣждение и съвѣсть.

Никой не може да иска отъ него за исказаното мнѣние смѣтка, или да подига за това срѣщу него гонение.

94. Правата на предсѣдательтъ и отговорността на членоветѣ отъ Събранието за редъ и приличие въ засѣданията опредѣляватъ се въ особенъ правилникъ за вѣтрѣшний редъ на Събранието.

95. За сторенитѣ въ засѣданието на Събранието отъ членоветѣ му погрѣшки и престжпления, които сѫ предвидѣни отъ криминалнитѣ закони, виновнитѣ въ това могатъ да бждатъ тегленi на сждъ само по рѣшение на Събранието.

96. Членоветѣ на Народното Събрание петь деня до отварянието и презъ всичкото време, докатъ трайтъ засѣданията, не могатъ да бждатъ затваряни и сждими, освѣнъ въ случаитѣ, когато они се обвиняватъ за престжпления, за които се палагатъ по криминалний законъ *най-тежки наказания*. Въ тия случаи за затварянието трѣба незабавно да се яви на Народното Събрание, само съ разрѣшението, на което може да стане тегленето на сждъ.

97. Представителитѣ не могатъ да бждатъ затваряни за дългове петь деня до отварянието и презъ всичкото време, докатъ трайтъ засѣданията на Събранието.

98. Редътъ, по който става замѣстяването на умрѣлитѣ или излѣзнжли членове на Събранието, опредѣлява се по избирателний законъ.

ДѢЛЪ III.

За публичностьта на засѣданията въ Народното Събрание.

99. Засѣданията на Народното Събрание стоятъ дверемъ отворенимъ.

100. Предсѣдательтъ, министръ, комисаръ, а сѫщо и членове на Събранието, на брой не по малцѣ отъ трима, могатъ да предложатъ да не се пущатъ въ засѣданието външни лица.

Такова предложение се разглѣжда двереме затворенимъ и се рѣшава отъ присжтвующитѣ членове по вишегласие.

101. Казанитѣ въ членъ 100 рѣшения на Събранието Предсѣдателя обявлява двереме отворенимъ.

102. Никой съ оржжие не се пуща въ залата на засѣданията, нито въ здание, гдѣто е събранието.

Военни стражари и въобще въоржжени сили не трѣба да се турятъ ни при вратитѣ на залата на засѣданията, ни въ самото здание, ни близо до здание, освѣнъ ако Събранието по вишегласие само пожелае това.

103. Събранието има своя вътрѣшна полиция, която е подчинена на предсѣдателя.

104. Събранието само си опредѣлява вътрѣшний редъ и дѣлопроизводството.

Глава 15.

Какви работи има да върши Народното Събрание.

105. Народното Събрание има:

1) Да обсѫжда законопроекти, споредъ членъ 44.

2) Да обсѫжда предложение за държавни займове, за уголѣмяване, намаляване, или туряне данъци и всѣкакви берии, а сѫщо и за расхвърлянието и за реда на събирането имъ.

3) Да опрощава изостанали даждия и всѣкакви недобрани берии, на които прибирането се нѣкога невъзможно.

4) Да обсѫжда ежегодний бюджетъ на приходитѣ и расходитѣ.

5) Да прегледва смѣткитѣ за разнасяне на суммитѣ, които сѫ назначени по бюджета.

6) Да прегледва смѣткитѣ на Върховната смѣтна палата, която е длъжна да му представи подробни изложения за испълнението на бюджета.

7) Да подига питания за отговорностьта на министритѣ.

106. Събранието има право да приема всѣкакви прошения и жалби и да ги предава на надлѣжнитѣ министри. Нему се предоставя право да назначава испитателни комиссии по управлението. Министритѣ, като ги запита Събранието, длъжни сѫ да даватъ обяснения.

107. Членоветѣ на Събранието иматъ право да правятъ на правителството запитвания, а надлѣжнитѣ министри сѫ длъжни да отговарятъ на тия запитвания.

Глава 16.

За реда, по който се внасятъ и разглѣждатъ проектитѣ и предложенията.

108. Законодателната инициатива принадлѣжи на Княза и на Народното Събрание.

109. Законопроектитѣ и предложенията на правителството се внасятъ въ Народното Събрание отъ надлѣжнитѣ министри по Княжеска Заповѣдь.

Всѣки представителъ сѫщо може да внесе въ Народното Събрание законопроектъ или предложение, ако тѣ сѫ подписани отъ една четвъртина отъ присѫтствующитѣ представители.

110. Всѣкий законопроектъ или предложение, които сѫ внесени въ Събранието, могатъ да се ваематъ назадъ, ако не е станало още свършено гласоподаване.

111. Народното Събрание може да прави въ внесенитѣ проекти измѣнения, допълнения и поправки.

112. Ако правителството не склони на измѣненията, допълненията и поправкитѣ, направени върху законопроекта му, оно може или да си го ваеме назадъ, или да го внесе повторно, както е билъ испърво, съ обясненія и забѣлѣжки, или пъкъ да го внесе съ оніи измѣнения и допълнения, които найде за сгодни.

113. Ни единъ законопроектъ, еднажъ отхвърленъ на цѣло отъ Събранието, не може да бѫде внесенъ безъ измѣнение въ Събранието презъ сѫщата сесия. Такъвъ проектъ може да бѫде внесенъ въ другѫ сесия.

114. Гласоподаване върху влѣнжлий за разглѣждание въ Събранието проектъ или предложение допуща се само въ такъвъ случай, ако се намиратъ въ засѣданието повече отъ половината на вситѣ членове.

115. Членоветѣ на Събранието трѣбва да гласоподаватъ лично, явно и устно. Гласоподаването може да бѫде и тайно ако това поискатъ не по малко отъ десеть членове.

116. Събранието рѣшава по вишегласие.

117. Ако гласоветѣ се раздѣлятъ на равно, проектътъ или предложението се брои отхвърлено.

118. За всѣкоя наредба, станала въ Събранието и представена на Княза, рѣшението Княжеско трѣба да се даде, докатѣ трае сѫщата сесия.

Глава 17.

За бюджета.

119. Бюджетътъ се представя на Народното Събрание за разглѣждание ежегодно.

120. Бюджетътъ, откакъ се приеме отъ Народното Събрание, представя се на Княза за утвърждение.

121. Народното Събрание разглѣжда проекта на Бюджета, статия по статия, и ако измѣни или отмахне нѣкоя отъ нихъ, налага причинитѣ, които го каратъ да направи това.

122. Кога се случи де не може да се свика Събранието, а трѣбва да станатъ разноски, които не могатъ да се оставятъ за послѣ, има сила и дѣйствие бюджетътъ на послѣднята година подъ отговорность на министритѣ, докатѣ да се одобрятъ нихнитѣ распоряждания отъ Народното Събрание въ първата сессия, която има да стане.

Глава 18.

За държавнитѣ займове.

123. Ни единъ заемъ не може да се направи безъ съгласието на Народното Събрание.

124. Ако би, не въ периода на засѣданията на Събранието, да се види, че е нуждно да се направи за държавата заемъ за покриване на извънредни разноски, които не могатъ да се оставятъ за послѣ, то се свиква незабавно Народното Събрание извънредно.

125. Ако би за свикването на Народното Събрание да се посрѣщнатъ важни спѣнки, то Князътъ по представление на Министерский Съвѣтъ, може да разрѣши заемъ до единъ милионъ франки, съ условие, че той ще се одобри отъ най близкото Народно Събрание.

126. За статии, за които не е билъ отреденъ кредитъ, Князътъ може по редътъ и въ показанитѣ въ предидѫщий 125 членъ случаи, да разрѣши разноски отъ паритѣ на хазната, но тия всички разноски не бива да надминуватъ триста хиляди франки.

Глава 19.

За свикването на Народното Събрание.

127. Князътъ свиква Народното Събрание редовно всѣка година. Сессията трае отъ 15 Октомв. до 15 Декемврий. Но по нѣкой важни работи Събранието може да се свика и извънредно.

128. Мѣстото, и както е рѣчено въ членъ 127, времето на Събранието се показва въ распореждането на Княза за свикването на Събранието.

129. Редовнитѣ засѣдания на Събранието може да се продължатъ по взаимно съгласие на Княза и на Народното Събрание.

130. Князътъ отваря и затваря Събранието или самъ, или поржчва това на друго лице, което е особно за това опълномощено.

131. Предъ отварянието на Събранието, вситѣ му членове въ едно време, споредъ обредитѣ на вѣрата си, даватъ тая клѣтва:

„Кълнѫ се во име Единаго Бога да пазя и да браня Конституцията и, при извършванието на длъжноститѣ си въ това Събрание, да имамъ единично предъ очи общото благо на народа и на Княза, колкото ми стига разумътъ и съвѣстьта. Богъ да ми е на помощь. Аминъ.

132. Духовнитѣ лица клѣтва не даватъ, но се обричатъ тържественно да вършатъ всичко по съвѣсть, като иматъ предъ очи само общото благо на държавата и на Княза.

133. При отварянието на Събранието, въ Княжеското слово се описва положението на държавата и се показватъ проектитѣ и предложенията, които има да бѫдатъ внесени въ Събранието за разглѣждание.

134. На Княжеското слово Събранието представя Князю адресъ за отговоръ.

135. Слѣдъ като свика Събранието, Князътъ може да забави срока на негонитѣ засѣдания, но не за повече отъ два мѣсеца. Ново отлагание презъ сѫщата сессия може да стане само по съгласие на самото Събрание.

136. Князътъ може да распуща Събранието и да назначи нови избори на народни представители.

137. Нови избирания трѣбва да ставатъ не по късно отъ два, а новото Събрание трѣба да бѫде отворено не по късно отъ четири мѣсеца слѣдъ распущанието на прежнето Народно Събрание.

138. Членоветѣ на Народното Събрание, не могатъ да се събиратъ на сессия безъ да бѫдатъ свикани отъ Князя; сѫщо тѣ не могатъ да се събиратъ на засѣдания слѣдъ като се отложи, затвори или распустне Събранието.

139. Членове ва Народното Събрание, които живѣятъ не въ сѫщото мѣсто, гдѣто засѣдава Събранието, получаватъ както наднични пари, така и всички пѣтни разноски за отиване и връщане. Колко ще бѫдатъ разноскитѣ, това ще се опредѣли по особенъ законъ.

Глава 20.

За Великото Народно Събрание.

ДѢЛЪ I.

Какво има да върши Великото Народно Събрание.

140. Великото Народно Събрание се свиква отъ Княза, или отъ Регентството, или отъ Министерский Съвѣтъ.

141. Князътъ свиква Великото Нар. Събрание:

1) За да обсѫжда въпроси за отстѫпване или размѣняване на нѣкои часть отъ територията на Княжеството.

Тия въпроси се рѣшаватъ по вишегласие отъ членоветѣ, които сѫ въ Събранието.

2) За да измѣни или преглѣда Конституцията. Рѣшението на тия предмѣти изисква вишегласието на двѣ третини отъ всичкитѣ членове на Събранието.

142. Великото Народно Събрание може да бѫде свикано отъ Регентството, само за да обсѫди въпроси за отстѫпване или размѣняване на нѣкоя часть отъ територията на Княжеството.

Тия въпроси се рѣшаватъ по вишегласие отъ членоветѣ, които сѫ въ Събранието.

143. Министерский Съвѣтъ свиква Великото Народно Събрание:

1) За избирание новъ Князь въ случай, ако би царувавший Князь да се помине, безъ да остави подиря си Наслѣдникъ. Избиранието става по вишегласие на двѣ третини отъ членоветѣ, които сѫ въ Събранието.

2) За избирание Регенти, кога наслѣдника на престола е непълновърастенъ.

Избиранието става по вишегласие на членоветѣ, които сѫ въ Събранието.

ДѢЛЪ II.

За съставa на Великото Народно Събрание.

144. Великото Народно Събрание се съставя отъ представители, избрани направо отъ народа. Числото на тия представители е равно съ двойното число членове на Обикновеното Народно Събрание, като се вематъ по двама представители отъ всѣки десеть хилиди жители отъ двата пола. За реда на изборитѣ ще се издаде особенъ избирателенъ законъ.

145. Предсѣдатель, подпредсѣдатели и потрѣбното число секретари се избиратъ отъ самото Събрание изъ помежду членоветѣ му. А преди избирането имъ предсѣдателствува най старий по годинитѣ изъ помежду членоветѣ на Събранието.

146. Великото Народно Събрание има да разглѣжда само онія работи (чл. 141-143), заради които по Конституцията то е било свикано и распуща се, щомъ се свърши рѣшението имъ.

147. Къмъ Великото Народно Събрание се относятъ и членове 87, 90, 92, 93—104, 114, 115, 131 и 132 отъ тая Конституция.

Глава 21.

За Върховнитѣ Правителственни Уредби: за Министерский Съвѣтъ и Министерствата.

148. Върховнитѣ Правителственни Уредби сѫ:

1) Министерский Съвѣтъ.

2) Министерствата.

149. Испълнителната власть подъ върховний надзоръ и ржководство на Княза (чл. 12) принадлѣжи на Министритѣ и на тѣхний Съвѣтъ.

150. Министерский Съвѣтъ сѫстои отъ всичкитѣ Министри. Единъ отъ тѣхъ, по изборъ отъ Княза, назначава се за предсѣдатель на Съвѣта.

151. Освѣнъ общитѣ длъжности въ обикновено време, на Министерский Съвѣтъ въ нѣкои долуспоменжти случаи се присвояватъ тѣми права и длъжности:

1) Кога се случи да се помине Князьтъ безъ Наслѣдникъ, Министерский Съвѣтъ поема управлението на Княжеството и вѫтрѣ въ единъ мѣсецъ свиква Великото Народно Събрание за избирание новъ Князь.

2) Министерский Съвѣтъ поема управлението на Княжеството и тогава, когато Князьтъ при смъртьта си не отреди Регентство. Великото Народно Събрание за избирание регенти трѣба да бѫде свикано также вѫтрѣ въ единъ мѣсецъ. (т. 1).

3) Ако подиръ смъртьта на Княза ондовѣлата Княгиня остане непразна, то докле тя роди управлението на Княжеството принадлѣжи на Министерский Съвѣтъ.

4) Ако би да се помине нѣкои отъ Регентитѣ, то Министерский Съвѣтъ свиква Великото Народно Събрание, за да избере новъ Регентъ намѣсто починѫлий, по опредѣлений редъ въ т. 2.

5) Министерский Съвѣтъ въ онія случаи, що се споменуватъ въ точкитѣ 1—4 отъ тоя членъ, като поема управлението на Княжеството, обявява за това съ проклamация на народа.

6) Докле Министерский Съвѣтъ управлява Княжеството, онъ не може да мѣнява Министритѣ.

7) Членоветѣ отъ Министерский Съвѣтъ, когато временно управляватъ Княжеството, добиватъ само министерската си заплата.

152. Министритѣ се назначаватъ и уволняватъ отъ Княза.

153. Министритѣ сѫ отговорни предъ Княза и Народното Събрание *свакоему* за всичкитѣ общи мѣрки, които тѣ вематъ, и *лично* всѣкой единъ за всичко, което е той извършилъ по управлението на повѣрената нему часть.

154. Всѣкой официаленъ актъ, кагьвто и да е, като се подпише отъ Княза, трѣба да бѫде также подписанъ или отъ всичкитѣ министри, или само отъ надлѣжний министръ.

155. Народното Събрание може да предава министритѣ на сѫдъ за измѣна на отечеството или на Княза, за нарушение Конституцията, за предателство или нѣкаква вреда причинена на Княжеството за лична полза.

156. Предложенията за предаване министръ на сѫдъ трѣба да ставатъ писменно и да сѫдържатъ едно по едно

всичкитѣ обвинения, и да сѫ подписани най малко отъ една четвъртина отъ членоветѣ на Народното Събрание.

157. За да се предаде министръ на сѫдъ изискватъ се гласоветѣ на двѣ третини отъ присѫствующитѣ членове.

158. Министритѣ се сѫдятъ отъ особенъ държавенъ сѫдъ, на който съставьтъ ще бѫде опредѣленъ по особенъ законъ.

159. Князьтъ не може да опрости единъ обвиненъ министръ безъ съгласието на Народното Събрание.

160. Испълняванието на законитѣ се поржча на върховни управителни уредби, които се нарицатъ Министерства.

161. Министерства има шесть:

1) Министерство на Вънпшнитѣ Работи и Исповѣданията.
2) Министерство на Вѫтрѣшнитѣ Работи.
3) Министерство на Народното Просвѣщение.
4) Министерство на Финанситѣ.
5) Министерство на Правосѫдието.
6) Военно Министерство.

162. На чело на всѣко едно Министерство намира се министръ.

163. Князьтъ има право да назначава лица на всичкитѣ Правителственни длъжности.

164. Всѣко едно длъжностно лице дава клѣтва, че ще е вѣрно на Княза и на Конституцията.

165. Всѣко длъжностно лице отговаря за своитѣ дѣйствия по службата си.

166. Длъжностнитѣ лица, които сѫ назначени на служба отъ Правителството, имать право да добиватъ пенсия, основата и количеството на която ще бѫде опредѣлена по особенъ законъ.*

Глава 22.

За начина, по който може да се измѣнява и преглѣжда Конституцията.

167. Предложения за измѣнение или преглѣждание Конституцията ставатъ по сѫщий начинъ, който е нареденъ и за издаване законитѣ (ср. членъ 108 и 109).

168. Рѣченитѣ въ горний 167 членъ предложения се считатъ приети ако за тѣхъ подадатъ гласъ повече отъ двѣ третини отъ всичкитѣ членове на Народното Събрание.

24

169. За разглѣждание рѣченитѣ въ членъ 167 предложения свиква се Великото Народно Събрание, което по вишегласие на двѣтѣ третини отъ всичкитѣ членове на Събранието рѣшава въпроси, които се относятъ до измѣнението и преглѣждането на Конституцията.

Търново, 16-й Априлий 1879.

На първообразното подписахъ:

Предсѣдатель на Нар. Събрание, **Видинский Аноимъ.**

Подпредсѣдатели: **Петко Каравеловъ.** **Т. Икономовъ.**

Упълномощенный Императорскаго Россійскаго Комиссара Сенаторъ, Тайный Совѣтникъ **С. Лукьяновъ.**

Секретари: Архимандритъ Константинъ, П. Генчевъ, Ив. Гюзелевъ, Р. М. Каролевъ, И. Даневъ, К. Стоиловъ, П. В. Горбановъ, П. А. Черневъ, Г. В. Неновичъ, П. Братоевъ.

Квестори: Н. Михайловски, А. Стояновъ.

Представители:

Митрополитъ Доростоло-Червенский Григорий,
„ Кюстендилский Иларионъ,
„ Самоковский Доситей
„ Софийский Мелетий,
„ Пелагонийский и Пиротский Евстатий
„ Варненский и Преславский Симеонъ,
Епископъ Браницкий Климентъ,
Софийский Раббинъ Гавриилъ Аврамовъ,

М. Д. Балабановъ, Д. Грековъ, Г. Я. Кирковъ, Д. П. Карнфиловичъ, Д. Е. Чуковъ,
В. И. Диамандиевъ, К. Васильевъ, Г. Д. Начевичъ, Д. Казанакли, Х. Златановъ,

25

С. А. Тумпаровъ, В. Пупешковъ, М. Златановъ, И. Сребренниковъ, Т. Батановски, Хр. И. Стоиновъ, Хр. Грънчаровъ, Т. Пешовъ, Д. Савовъ, С. Стаменовъ, Ив. Доспѣвски, Н. Тоневъ, А. Храновъ, В. Маниковъ, Ив. Касабовъ, Ил. Дѣичовъ, А. Кунчовъ, И. П. Златинъ, Кр. Байчовъ, П. Бакаловъ, Ц. Гинчевъ, К. Симеоновъ, Д. Пашковъ, Ст. Дервенски, С. Илиевъ, Хр. Спиридоновъ, Д. Маринов, И. Щербановъ, М. Поповъ, Т. Шиваровъ, П. С. Стойчевъ, Д. Крьстичъ, Г. Николовъ, Ил. Марковъ, Хр. Самсаровъ, Г. Чолаковъ, Д. Икономовъ, В. Голевичъ, П. Беповъ, Н. Поповъ,
Цв. Ильчовъ, П. Дамяновъ, Цв. Лиловъ, Д. Катраповъ, В. Нешовъ, С. Д. Поповъ, К. Цанковъ, И. Банковъ, Зл. Ивановъ, И. Атанасовъ, С. Семеоновъ, К. Бобченски, В. Христовъ, И. Комнино, Д. Иотовъ, Х. И. Стояновъ, М. Николовъ, Г. Ив. Жабленски, С. Граници, П. Гинчовъ, Д. Икономовъ, Ив. Влаховъ, И. Бобчевъ, Д-ръ Мапчевъ, К. Сухиндолски, Н. Константиновъ, Г. П. Ивановъ, Н. Икономовъ, К. Вачовъ, С. Подбалкански, И. Иордановъ, Д. Петровъ, И. Николаевъ, Г. Б. Неповичъ, С. Грамадовъ, Н. Петровъ, В. Поповъ, Я. Геровъ, М. Паничерски, Ж. Поповъ,

26

Г. Вълчановъ, Д. Енчевъ, Хр. Стояновъ, А. Цвѣтановъ, Л. Радуловъ, Д. Златаревъ, К. Ив. Анковъ, А. Иванчовъ, С. С. Златовъ, Н. Недѣлчовъ, Хр. Филиповъ, Н. Вачовъ, Кр. Стояновъ, И. Кършовски, Т. Джабаровъ, Ст. Раевъ, Н. Калипетровски, Г. Стояновъ, П. Поповъ, Л. Павловъ, Г. Карамановъ, Д-ръ А. Христовъ, М. Миновъ, М. Луканов, И. Бакаловъ, Д. Пековъ, Ив. Сайковъ, Н. Островски, Н. Крьстенякъ, Д. Цанковъ, Протонот. Н. Икономовъ, К. Мариновъ, М. М. Бешковъ, Х. Германовичъ, Д-ръ Е. Вербий, З. Х. Гюровъ, Ив. Цв. Карановъ, Х. С. Х. Пановъ, Д-ръ С. Антоновъ, М. Димчовъ,
Х. П. Петковъ, Ц. Пановъ, Ц. Петковъ, Хр. Кръстовъ, И. Стойновъ, М. Прьвановъ, К. Вацовъ, Г. Цаковъ, Д-ръ Г. Странски, П. Пѣевъ, Н. Балкански, Священникъ Хр. Велчевъ, Игум.рилски Пантелеймонъ, Ст. Беронъ, П. Славейковъ, Я. Славчовъ, Хр. Груевъ, П. Маноилов, Д-ръ Д. Молловъ, П. Ангеловъ, Хасанъ-Хюсни Ефенди, Етхемъ Ефенди, Халилъ Ефенди Думанлж, Д. Бошнакъ, Цв. Поповъ, Х. Ив. Пенчовичъ, Г. Поповъ, П. Куюмджиевъ, Д. Х. Гендовъ, Д. Константиновъ, Н. Булгаровъ, М. Т. Мишайковъ, Д. Любеновъ, И. Костовъ, В. Х. Петровъ, Г. Кънчовъ, П. Даскалъ, Г. Х. Захариевъ, П. Манчовъ, Н. Антоновъ,

27

Т. Димитриевъ, А. Цековъ, Х. П. Х. Илиевъ, Ил. Игнатиевъ, М. Георгиевъ, Османъ-бей, Т. Радиевъ, Д. Поповъ, К. Помяновъ, Н. Даскаловъ,
А. Маноловъ, Д-ръ С. Иордановъ, В. Павлувовъ, Евгений Стояновъ, І. А. Коначевъ, Хюсеинъ-Хюсни Ефенди, Ахмедъ Ефенди, Мустафа Ефенди, Хаджъръ Михаилъ-бей.

2. 1879 Tırnova Anayasası (Bulgar Prensliği Anayasası, 1879 Türkçe)

BULGARİSTAN PRENSLİĞİ ANAYASASI
(16 Nisan 1879'da kabul edildi)

I. BÖLÜM
PRENSİPLİK BÖLGESİ ÜZERİNE

1.Bulgaristan Prensliği topraklarının küçültülmesi veya genişletilmesi Büyük Millet Meclisi'nin onayı olmadan yapılamaz.

2.Sınırların düzeltilmesi, yerleşim yerlerinde gerçekleşmiyorsa, Olağan Millet Meclisi tarafından da izin verilebilir (Madde 85, madde 1).

3.Bölge idari olarak ilçelere, ilçelere ve belediyelere ayrılmıştır.
Bu idari bölümün belediye özyönetim ilkelerine ilişkin düzenlemesi için özel bir kanun hazırlanacaktır.

II. BÖLÜM
ANA YETKİ NEDİR VE SINIRLARI NELERDİR?

4.Bulgar Prensliği, ulusal temsili olan, kalıtsal ve anayasal bir monarşidir.

5.Prens, Yüksek Temsilci ve Devlet Başkanıdır.

6.Bulgar Prensine - HAZRETLERİ ve tahtın varisine - MAJESTE unvanı verilir.

7.Büyük Millet Meclisinin muvafakati olmaksızın Bulgar Prensi aynı zamanda başka bir devletin valisi olamaz.

8.Prensin yüzü kutsaldır ve dokunulmazdır.

9.Yasama yetkisi Prens'e ve halkın temsiline aittir.

10. Prens, Ulusal Meclis tarafından kabul edilen yasaları onaylar ve yayımlar.

11. Prens, hem barış zamanında hem de savaş zamanında, Prenslikteki tüm askeri kuvvetlerin en yüksek komutanıdır. Askeri rütbeleri kanuna göre dağıtır. Kim askere giderse şehzadeye sadık kalacağına yemin eder.

12.Yürütme gücü Prens'e aittir; bu gücün tüm organları onun adına ve onun üstün denetimi altında hareket eder.

13. Yargı, mahkemelere ve Prens adına hareket eden kişilere aittir. Prensin bu yerler ve kişilerle olan ilişkileri özel yönetmeliklerle belirlenir.

14. Prens, ceza muhakemesi kurallarında belirtilen şekilde cezaları hafifletme veya kaldırma hakkına sahiptir.

15. Prensin ceza davalarında affetme hakkı vardır. Ve af hakkı, Millet Meclisi ile birlikte Prens'e aittir.

16. Prens'in 14. ve 15. maddelerde belirtilen doğruluğu, bakanların Anayasa'nın herhangi bir ihlalinden mahkûm edildiği kararları kapsamaz.

17. Prens, dış ülkelerle olan tüm ilişkilerinde Beyliğin temsilcisidir. Onun adına ve Ulusal Meclisin yetkisiyle, Prensliğin yönetimine ilişkin çalışmalar için komşu ülkelerin hükümetleriyle, bu hükümetlerin katılımı ve yardımının gerekli olduğu özel anlaşmalar yapılır.

18. Prens'ten çıkan tüzük ve emirler, böyle bir durumda, tüm sorumluluğu kabul eden yetkili bakanlar tarafından imzalandığında yürürlüğe girer.

III. BÖLÜM
PRENSİN KONUTU ÜZERİNE

19. Prens, Prenslikte sürekli olarak bulunmak zorundadır. Zamanında oradan çıkarsam, Prens yokken, özel bir yasayla belirlenmiş doğruluk ve konumlara sahip olacak bir vekil atar. Prenslikten ayrılışını ve vekilinin atanmasını, Prens halka ilanla duyurur.
20. Tahtın varisi de Prenslikte yaşamalı ve orayı ancak Prens'in rızasıyla terk edebilir.

IV. BÖLÜM
PRENSLİK ARMASI, MÜHÜR VE ULUSAL BAYRAK ÜZERİNDEKİ ARMA

21. Bulgar arması, koyu kırmızı bir zemin üzerinde altın taçlı bir aslandır. Prens'in Taç alanının üstünde yer alır.
22. Prensliğin arması devlet mührü üzerinde tasvir edilmiştir.
23. Bulgar ulusal bayrağı üç renklidir ve yatay olarak yerleştirilmiş beyaz, yeşil ve kırmızı renklerden oluşur.

V. BÖLÜM
TAHTIN VARİSİ OLMAK ÜZERİNE

24.İlk seçilen Prens'in erkek aşağı doğru düz çizgisinde, prenslik saygınlığı kalıtsaldır. Miras için özel kanun çıkarılacak.

VI. BÖLÜM
PRENS'İN YAŞI, NAİPLİK VE VESAYET ÜZERİNE

25.Hüküm süren Prens ve Tahtın Varisi, 18 yaşında tam teşekküllü kabul edilir.
26. Prens o yaşa gelmeden tahta çıkarsa, o zaman reşit olana kadar Naiplik ve vesayet verilir.
27. Naiplik, Büyük Millet Meclisi tarafından seçilen üç Naipten oluşur.
28.Hükümdar Prens, tahtın varisi reşit olmayan, ancak Büyük Millet Meclisi'nin muvafakati ve onayı gerekli ise, hayatta iken üç Naib'i atayabilir.
29. Naiplik üyeleri bakanlar, Başkan ve Yargıtay üyeleri veya bu görevleri kusursuz bir şekilde yapmış kişiler olabilir.
30. Naiplik üyeleri, bu göreve geldiklerinde, Büyük Millet Meclisi'nde Prense ve Anayasa'ya sadık kalacaklarına dair yemin ederler. Daha sonra halka bir bildiriyle, Beyliği Prenslik yetkisi sınırları içinde ve Prens adına yönetmeye başladıklarını duyurdular.
31. Prens reşit olduğu ve yemin ettiği andan itibaren Prensliğin yönetimine girer ve bunu halka ilan ederek bildirir.
32. Reşit olmayan bir Prensin yetiştirilmesi ve mülkünün yönetimi, dul Prensese ve Prenses ile mutabık kalınarak Bakanlar Kurulu tarafından atanan vasilere verilir.
33. Naiplik üyeleri, reşit olmayan bir Prens'in koruyucusu olamazlar.

VII. BÖLÜM
TAHTIN BAŞARISI VE YEMİN ÜZERİNE

34. Prens'in ölümünden sonra, varisi tahta çıktı ve derhal Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını emrederek önünde şu yemini etti: "Prenslik Anayasası ile kanunları koruyacağıma ve Prensliğin iyiliği için tüm faaliyetlerimi göz önünde yapacağıma her şeyi yaratan Tanrı'nın önünde yemin ederim. Tanrı yardımcım olsun. "

VIII. BÖLÜM
PRENS VE PRENS SARAYI'NIN BAKIMI HAKKINDA

35. Ulusal Meclis, Prens ve sarayının bakımı için yılda altı yüz bin frank tahsis eder. Bu miktar, ne Ulusal Meclisin onayı olmadan artırılabilir, ne de Prens'in onayı olmadan azaltılabilir.

36. Millet Meclisi, Tahtın varisinin reşit olma yaşına ulaştığı andan itibaren alıkonmasını belirler.

IX. BÖLÜM
İNANÇ ÜZERİNE

37. Bulgar Prensliğindeki baskın inanç, Doğu İtirafının Ortodoks-Hıristiyan inancıdır.

38. Bulgar Prensi ve onun soyundan gelenler Ortodoks'tan başka bir dine inanamazlardı. Sadece ilk seçilen Bulgar Prensi, eğer başka bir dine mensupsa, onun içinde kalabilir.

39. Dini taraftaki Bulgar Prensliği, Bulgar dini bölgesinin ayrılmaz bir parçası olarak St. Sinod - Bulgar Kilisesi'nin Yüce Ruhani Otoritesi, bu makam nerede bulunursa bulunsun. İkincisi aracılığıyla, Prenslik, inancın dogmalarının tüm meselelerinde Evrensel Doğu Kilisesi ile birliğini korur.

40. Ortodoks olmayan Hristiyanlar ve inanmayanlar, Bulgaristan Prensliğinin doğal vatandaşları olup vatandaşlığa kabul edilebilirler ve Bulgaristan'da sürekli veya sadece geçici olarak ikamet eden yabancılar, dini özgürlüklerinden yararlanırlar, ayinleri mevcut yasaları ihlal etmez.

41. Dini inançlar nedeniyle hiç kimse yürürlükteki ve herkesi bağlayan kanunlara uymaktan kaçamaz.

42. Ortodoks olmayan inanca sahip Hıristiyanların ve inançsızların dini işleri, konuyla ilgili çıkarılacak yasalara göre, ruhani otoriteleri tarafından, ancak yetkili bir bakanın yüksek denetimi altında yönetilir.

X. BÖLÜM
YASALAR HAKKINDA

43. Bulgar Prensliği, Anayasa'da belirtilen şekilde çıkarılan ve ilan edilen yasalara tam olarak tabidir.

44. Hiçbir yasa, gerçek anlamını yorumlama hakkına da sahip olan Ulusal Meclis tarafından daha fazla görüşülüp kabul edilinceye kadar kabul edilemez, eklenemez, değiştirilemez veya yürürlükten kaldırılamaz.

45. Ulusal Meclis tarafından kabul edilen yasa, onay için Prens'e sunulur.
46. Prens tarafından onaylandıktan sonra, yasanın tam metni ilan edilmelidir. Kanunun yayımı sırasında, Millet Meclisi tarafından kabul edildiği söylenmelidir. Yayımlanmadıkça hiçbir kanunun hükmü ve hükmü yoktur.
47. Devlet, bir dış veya iç tehlike tarafından tehdit edilecekse ve Ulusal Meclis toplanamazsa, o zaman sadece böyle bir durumda Prens, Bakanlar Kurulunun tavsiyesi üzerine ve Bakanların genel sorumluluğundadır. , yönetmelik çıkarabilir ve kanun olarak bağlayıcı emirler verebilir. Bu tür olağanüstü kararnameler ve emirler, daha sonra toplanan ilk Millet Meclisinin onayına sunulur.
48. Yukarıdaki (47) maddede gösterilen emirler, her zaman Millet Meclisinin muvafakati ile yapılan bir vergi ve devlet harcı sırasına hiç bir şekilde atıfta bulunamaz.
49. Kanun çıkarırken bu Anayasada belirtilen tüm şartların gözetilip gözetilmediğine yalnızca Millet Meclisi karar verme hakkına sahiptir.
50.Yürürlüğe konması ve gerekli tedbirlerin alınması, yürütmeye bağlıdır.

XI. BÖLÜM
DEVLET MÜLKİYETİNE İLİŞKİN

51. Devlet mülkiyeti Bulgar Prensliğine aittir ve ne Prens ne de akrabaları onu kullanamaz.
52. Malların kendilerinin ne şekilde devredileceği ve rehin verileceği ile gelirlerinin nasıl elden çıkarılacağı kanunla belirlenir.
53.Devlet mülkiyeti, yetkili bir Bakan tarafından yönetilecektir.

XII. BÖLÜM
BULGARİSTAN PRENSLİĞİ VATANDAŞLIĞINA DAİR

Bölüm: I
Genel Kurallar

54. Bulgaristan'da doğan ve başka bir uyruğu kabul etmeyen herkes ve ayrıca ebeveyni Bulgar uyruklu olan başka bir yerde doğmuş olanlar, Bulgaristan Prensliği uyruklu sayılır.
55. Yabancılar, bu Millet Meclisini onaylayarak Bulgar vatandaşlığını kabul edebilirler.
56. Beyliğin her vatandaşı, askerlik hizmetini tamamladıktan ve Devletle ilgili diğer görevlerini yerine getirdikten sonra, çıkarılacak özel bir kanuna göre vatandaşlığından çıkabilir.
57.Tüm Bulgar vatandaşları kanun önünde eşittir. Bulgaristan'da sınıfların ayrılmasına izin verilmiyor.
58. Bulgar Prensliğinde asalet ve diğer ayrımların yanı sıra emirler için unvanlar mevcut olamazdı.
59.Prense, savaş sırasında ve yalnızca askeri personele bir onur rozeti verme hakkı verilir.
60. Siyasi adaletten yalnızca Bulgar Prensliği vatandaşları yararlanır ve hukuka aykırı olarak medeni adaletten Prenslikte yaşayan herkes yararlanır.
61. Bulgar Prensliğinde hiç kimse insan satın alamaz veya satamaz.

Her köle, cinsiyeti, dini ve milliyeti ne olursa olsun, Bulgar topraklarına girer girmez özgür olur.

62. Bayındırlık Kanunları ve Polis Kanunları, Prenslikte yaşayan tüm kişiler için eşit derecede bağlayıcıdır.

63. Beylik'te bulunan tüm gayrimenkuller, yabancılara ait olsalar dahi, Bulgar kanunlarına tabidir.

64. Diğer tüm durumlarda yabancı uyrukluların durumu özel kanunlarla belirlenir.

Bölüm: II

Kamu ve kamu hizmeti hakkında

65. Sadece Bulgar vatandaşları kamu, kamu ve askerlik görevlerinde bulunabilirler.

66. Yabancı uyruklular da hizmete kabul edilebilir, ancak bunun için her defasında Millet Meclisi'nin izni gerekir.

Bölüm: III

Mülkiyet hakkı hakkında

67.Mülkiyet hakları dokunulmazlığa sahiptir.

68. Mecburi mülk devri, ancak devlet ve kamu yararına, adil ve avans ücretle yapılabilir. Böyle bir imtiyazın nasıl uygulanacağı özel bir kanunla belirlenecektir.

Bölüm: IV

Vergiler ve Devlet Gelirleri Üzerine

69.İstisnasız Bulgaristan Prensliğinin her vatandaşı, kanunla belirlenen vergi ve devletin alacaklarını ödemekle yükümlüdür.

70. Prens ve tahtın varisi her türlü vergi, devlet alacağı ve yükümlülükten muaftır.

Bölüm: V

Askerlik Hizmeti Üzerine

71. Her Bulgar vatandaşı kanunen askerlik hizmeti yapmakla yükümlüdür.

72. Suçlu askeri personel, ancak aktif hizmette olduklarında askeri mahkemelerde yargılanır.

Bölüm: VI

Kişinin dokunulmazlığı, evin dokunulmazlığı ve yazışma hakkında

73. Hiç kimse, kanun gücüyle oluşturulmuş mahkemede yargılanmadan cezalandırılamaz.

74. Hapis ve ev aramaları ancak kanunlarda belirtilen kurallara uygun olarak yapılabilir.

75. Hiç kimse kanunla belirlenmemiş bir cezaya tabi tutulamaz.
Herhangi bir ücret karşılığında işkence ve mülke el konulması yasaktır.

76. Kamu güvenliğini ihlal edebilecek herhangi bir olay meydana gelirse, Prens tüm prenslikte veya bazı yerlerde 73 ve 74 üyenin faaliyetlerini askıya alabilir, ancak bu tür emirleri onay için ilk Ulusal Meclise sunmayı taahhüt eder.

77.Özel mektuplar ve özel telgraf gönderileri sır teşkil eder ve dokunulmaz sayılır.
Memurların mektup ve gönderilerin gizliliğini ihlal etme sorumluluğu özel bir kanunla belirlenir.

Bölüm: VII
Halk Eğitimi Üzerine
78. Bulgaristan Prensliğinin tüm vatandaşlarına ilköğretim eğitimi ücretsiz ve zorunludur.

Bölüm: VIII
Basın özgürlüğü hakkında
79. Basın özgürdür. Yazarlar, yayıncılar ve matbaacılar için hiçbir sansüre izin verilmez ve rehin gerekmez.
Yazar tanıdık ve Prenslikte yaşayan birisiyse, yayıncı, matbaacı ve dağıtıcı takibe uğramayacaktır.
80. Ortodoks Kiliselerinde kullanılmak üzere belirlenen Kutsal metinler ile vaazlar, dini kitaplar ve dogmatik içerikli eserler ile Ortodoks okullarında okutulacak olan Tanrı Yasası kapsamındaki ders kitapları, St. Sinod'un (Yüksek Ruhani Meclis) olumlu görüşü alındıktan sonra yayınlanabilir.
81. Basın davalarında işlenen suçlar genel mahkemelerde kanuna göre yargılanır.

Bölüm: IX
Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü hakkında
82. Bulgaristan Prensliği sakinleri, başka bir izin istemeden her türlü konuyu görüşmek üzere barışçıl ve silahsız olarak toplanma hakkına sahiptir.
Binaların dışında, açık havada yapılan toplantılar tamamen polis kurallarına tabidir.
83. Bulgar vatandaşları, bu şirketlerin amaç ve araçları devlete ve kamu düzenine, dine ve güzel ahlaka zarar vermediği sürece önceden izin almaksızın şirket kurma hakkına sahiptir.

Bölüm: X
Dilekçe verme hakkı
84. Her Bulgar vatandaşı, bir veya birden fazla kişi tarafından (toplu olarak) imzalanmış dilekçeleri lüzum görülen makamlara sunma hakkına sahiptir. Kanunla kurulmuş kurumlar, temsilcileri aracılığıyla dilekçe verme hakkına sahiptir.

XIII. BÖLÜM
HALK TEMSİLİ HAKKINDA

85. Bulgar Prensliğinin Hükümeti, Ulusal Meclis'te oluşturulur. Ulusal Meclis:
1. Olağan.
2. Büyük, meclis olmalıdır.

XIV. BÖLÜM
OLAĞAN ULUSAL MECLİS HAKKINDA

Bölüm: I
Olağan Millet Meclisinin oluşumu hakkında
86. Olağan Millet Meclisi, her iki cinsiyetten on bin kişiye bir temsilci olmak üzere, doğrudan halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşur.
Temsilciler üç yıl için seçilirler.

21 yaşın üzerindeki tüm Bulgar vatandaşları olan ve medeni ve siyasi adaletten yararlanan seçmenler.

Medeni ve siyasi adaletten yararlanan, 30 yaşını doldurmuş ve okuryazar olan tüm Bulgar vatandaşları ile temsil edilmeye uygun. Seçimlerin düzeni için özel bir seçim kanunu hazırlanacak.

87. Temsilciler sadece kendi seçmenlerini değil, aynı zamanda tüm ulusu temsil eder. Bu nedenle seçmenlerinden herhangi bir zorunlu talimat (talimat) kabul edemezler.

Temsilcilere Bulgaristan'ın ihtiyaçlarını kendi inanç ve vicdanlarına göre tartışma konusunda tam bir özgürlük verildi.

88. Oturum açılır açılmaz, üyelerinin en yaşlı üyesinin başkanlık ettiği Ulusal Meclis, derhal bir Başkan ve bir Başkan Yardımcısı seçimine geçecektir.

89. Ulusal Meclis, üyeleri arasından işleri için gerekli olduğu kadar sekreter seçer.

90. Bakanlar, Meclis toplantılarında hazır bulunabilir ve ihtilaflara katılabilir. Meclis, bakanları ne zaman konuşmak isterse dinlemekle yükümlüdür.

91. Prens, sunulan taslaklar ve teklifler hakkında Meclise açıklama yapmak üzere yerinde veya onlarla birlikte özel komisyoncular atayabilir. Bu durumlarda komiserler de bakanlar gibi önceki 90. maddede gösterilen haklara sahiptir.

92. Meclis, gerekli bilgi ve açıklamaları yapmak üzere Bakanları ve Komiserleri toplantıya davet edebilir. Bakanlar ve komiserler Meclise gelerek istenilen açıklamaları bizzat yapmakla yükümlüdürler. Bakanlar ve komiserler, sorumlulukları altında, ifşa edilmedikleri takdirde devlet çıkarlarına zarar vermeyecek bu tür konuları alıkoyabilirler.

Bölüm: II

Fikir Özgürlüğü ve Meclis Üyelerinin Dokunulmazlığı Üzerine

93. Meclisin her üyesi, görüşünü özgürce açıklama ve kanaat ve vicdanına göre oy kullanma hakkına sahiptir.

Hiç kimse ondan ifade edilen görüşün hesabını soramaz veya bu nedenle onu kovuşturamaz.

94. Toplantılarda düzen ve tüzük için Başkan'ın hakları ve Meclis üyelerinin sorumlulukları, Meclis'in özel İçtüzüğünde belirlenir.

95. Meclisin oturumunda üyeleri tarafından işlenen ve ceza kanunlarının öngördüğü hata ve suçlar için, bu konuda suçlu olanlar ancak Meclis kararıyla yargılanabilir.

96. Millet Meclisi üyeleri, ceza kanununca en ağır cezaların verildiği suçlarla itham olundukları haller dışında, açılışa kadar ve oturumların tüm süreleri boyunca beş gün süreyle hapsedilemez ve yargılanamaz. Bu durumda, kapatılması için derhal Ulusal Meclis'in önüne çıkar, ancak mahkemenin geri çekilmesinin gerçekleşebileceği izin verilir.

97. Temsilciler, açılışa kadar beş gün süreyle ve Meclis toplantıları süresince borçları nedeniyle kapatılamazlar.

98.Ölen veya ayrılan Meclisin üyelerinin değiştirilme sırası seçim kanunu ile belirlenir.

Bölüm: III

Ulusal Meclis oturumlarının tanıtımı hakkında

99. Ulusal Meclis oturumları açık bir kapı haline gelir.

100. Başkan, Bakan, Komiser ve üçten az olmamak üzere Meclis üyeleri, toplantıya dışarıdan kimsenin alınmamasını önerebilir.
Böyle bir öneri gizli olarak değerlendirilecek ve hazır bulunan üyeler tarafından oybirliği ile karara bağlanacaktır.
101.100. maddede belirtilen Meclis kararları, Başkan tarafından açık olarak ilan edilir.
102. Toplantı salonuna ve Meclisin bulunduğu binaya silahlı kimse alınmayacaktır.
Genel olarak askeri muhafızlar ve silahlar, Meclis'in oybirliği ile istemedikçe, toplantı odasının kapılarına, binanın içine veya binanın yakınına yerleştirilmemelidir.
103. Meclisin, Başkana rapor veren kendi iç polisi vardır.
104. Meclis sadece kendi iç düzenini ve ofis çalışmalarını belirler.

XV. BÖLÜM
ULUSAL MECLİNİN YAPMASI GEREKEN İŞLER

105. Ulusal Meclis:
1)44. maddeye göre faturaları görüşmek
2)Devlet borçları, vergilerin ve her türlü verginin artırılması, indirilmesi, düşürülmesi, dağıtılması ve adların tahsil sırasına ilişkin teklifleri görüşmek;
3)Geriden gelen yağmurları ve üzerinde temizlenmesi imkânsız görünen seçilmemiş Beriaları affetmek için.
4)Yıllık gelir ve gider bütçesini görüşmek;
5)Bütçeden ayrılan tutarların dağıtım hesaplarını sağlamak.
6)Bütçenin uygulanmasına ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapmakla yükümlü olan Sayıştay'ın hesaplarını incelemek.
7)Bakanların sorumlulukları hakkında soru sormak.
106. Meclis, her türlü istek ve şikâyeti kabul etme ve ilgili bakanlara iletme hakkına sahiptir. Yönetim sınav komisyonları atama hakkı verilir. Bakanlar, Meclis tarafından sorulduğunda açıklama yapmakla yükümlüdür.
107. Meclis üyelerinin Hükümete soru sorma hakları vardır ve ilgili bakanlar bu soruları cevaplamakla yükümlüdür.

XVI. BÖLÜM
HANGİ PROJE VE TEKLİFLERİN SUNULDUĞU VE DEĞERLENDİRİLDİĞİ SİPARİŞİNE İLİŞKİN

108. Yasama girişimi Prens ve Ulusal Meclis'e aittir.
109.Hükümetin yasa tasarıları ve teklifleri, Prens'in emriyle ilgili bakanlar tarafından Millet Meclisine sunulur.
Her temsilci, hazır bulunan temsilcilerin dörtte biri tarafından imzalanırsa, Ulusal Meclise bir yasa tasarısı veya öneri de sunabilir.
110. Henüz bir oylama yapılmamışsa, Meclise sunulan herhangi bir yasa tasarısı veya teklif geri çekilebilir.
111. Millet Meclisi, sunulan taslaklarda değişiklik, ekleme ve düzeltmeler yapabilir.
112.Hükümet, tasarısında yapılan değişiklik, ekleme ve düzeltmeleri kabul etmezse, geri çekebilir veya ilk haliyle olduğu gibi açıklama ve değerlendirmelerle yeniden

sunabilir veya bu değişikliklerle birlikte uygun bulduğu eklemelerle birlikte yeniden sunabilir.

113. Meclis tarafından bütünüyle reddedilen hiçbir kanun teklifi, aynı oturumda Meclis'e değiştirilmeden sunulamaz. Böyle bir proje başka bir oturuma sunulabilir.

114. Mecliste değerlendirilmek üzere sunulan bir taslak veya teklifin oylanmasına, ancak bu durumda, tüm üyelerin yarısından fazlasının toplantıda hazır bulunması halinde izin verilir.

115. Meclis üyeleri, şahsen, açık ve sözlü olarak oy kullanırlar. Oylama, en az on üyenin talebi halinde gizli oyla da yapılabilir.

116. Meclis oybirliği ile karar verir.

117. Oyların eşit olarak bölünmesi durumunda proje veya teklif reddedilmiş sayılır.

118. Meclis'te kabul edilen ve Prens'e sunulan her kararname için, prens kararı aynı oturumda verilmelidir.

XVII. BÖLÜM
BÜTÇELER ÜZERİNE

119.Bütçe, yıllık olarak değerlendirilmek üzere Ulusal Meclise sunulur.

120.Bütçe, Ulusal Meclis tarafından kabul edildiğinden, onay için Prens'e sunulacaktır.

121. Millet Meclisi, Bütçe taslağını madde madde inceler ve bunlardan herhangi birini değiştirir veya kaldırırsa, bunu yapmaya sevk eden sebepleri belirtir.

122. Meclisin toplanmasının mümkün olmadığı, ancak daha sonraya bırakılamayacak kararların alınması gerektiği hallerde ve bakanların sorumluluğundaki son yılın bütçesi Halk Meclisi açılır açılmaz, ilk oturumda ele alınacaktır.

XVIII. BÖLÜM
DEVLET KREDİLERİ HAKKINDA

123. Ulusal Meclisin onayı olmadan borç verilemez.

124. Meclis toplantıları sırasında değil, sonraya bırakılamayacak olağanüstü giderlerin karşılanması için devlete borç verilmesinin gerekli olduğu görülürse, Millet Meclisi derhal toplanır.

125. Ulusal Meclisin toplanmasıyla önemli engellerle karşılaşılırsa, Prens, Bakanlar Kurulunun tavsiyesi üzerine, en yakın Ulusal Meclis tarafından onaylanması koşuluyla bir milyon franka kadar borç verebilir. .

126. Kredi verilmeyen maddeler için, Kanuna uygun olarak ve önceki 125. maddede talep edilen hallerde Prens, hazinenin masraflarına izin verebilir, ancak tüm bu masraflar üç yüz bin frankı geçemez.

XIX. BÖLÜM
ULUSAL MECLİNİN TOPLANMASI HAKKINDA

127. Prens, Ulusal Meclisi her yıl düzenli olarak toplar. Oturum 15 Ekim-15 Aralık tarihleri arasında sürer. Ancak bazı önemli konularda Meclis olağanüstü toplanabilir.

128.127. maddede belirtildiği gibi, Meclisin yeri ve zamanı, Meclisin toplanacağı Prens sırasına göre belirtilecektir.

129. Meclisin olağan oturumları, Prens ve Ulusal Meclisin karşılıklı rızası ile devam ettirilebilir.

130. Prens, Meclisi ya kendisi açar ya da kapatır ya da bunun için özel olarak yetkilendirilmiş başka birine emreder.

131. Meclisin açılışından önce, tüm üyeleri inançlarının ayinlerine göre bir kerede şu yemini ettiler:

"Anayasayı koruyacağıma ve koruyacağıma ve herkesin gözleri önünde Tek Tanrı adına yemin ederim.

Aklım ve vicdanım söz konusu olduğunda halkın ve prensin ortak iyiliği için. Tanrı yardımcım olsun. Amin. "

132. Din adamları yemin etmezler, sadece devletin ve Prens'in ortak iyiliğini göz önünde bulundurarak, her şeyi iyi bir vicdanla yapacaklarına ciddi bir şekilde yemin ederler.

133. Meclisin açılışında, Prens'in konuşması devletin durumunu anlatır ve Meclis'e değerlendirilmek üzere sunulacak proje ve önerileri gösterir.

134. Prens'in konuşmasında Meclis, Prens'e cevap için adresi sunar.

135. Meclisi topladıktan sonra, Prens toplantılarının süresini erteleyebilir, ancak iki ayı geçemez. Aynı oturum sırasında yeni bir erteleme ancak Meclisin onayı ile yapılabilir.

136. Prens, Meclisi feshedebilir ve Parlamento Üyelerinin yeniden seçilmesine karar verebilir.

137. Yeni seçimler en geç iki ay içinde yapılır ve yeni Meclis, eski Millet Meclisinin dağılmasından sonra en geç dört ay içinde açılır.

138. Ulusal Meclis üyeleri, Prens tarafından çağrılmadan toplantı yapamazlar; Meclisin tatil edilmesi, kapatılması veya feshedilmesinden sonra da toplantı yapamazlar.

139. Meclisin toplandığı yerde oturmayan Millet Meclisi üyeleri, hem ücretleri hem de yol ve dönüş için tüm yol masraflarını alırlar. Masrafların ne kadar olacağı özel bir kanunla belirlenecek.

XX. BÖLÜM
BÜYÜK MİLLİ MECLİS HAKKINDA

Bölüm: I

Büyük Millet Meclisinin Yapması Gerekenler

140.Büyük Millet Meclisi, Prens veya Naiplik veya Bakanlar Kurulu tarafından toplanır.

141. Prens, Büyük Millet Meclisi'ni toplar:

1).Prenslik topraklarının bir bölümünün feragat veya mübadele konularını tartışmak.

Bu hususlar Mecliste bulunan üyelerin oybirliği ile karara bağlanır.

2).Anayasayı değiştirmek veya revize etmek. Bu konulardaki karar, Meclis üyelerinin üçte ikisinin onayını gerektirir.

142.Büyük Millet Meclisi, Naiplik tarafından, yalnızca Prensliğin topraklarının bir bölümünün verilmesi veya değiştirilmesi konularını görüşmek üzere toplanabilir.

Bu hususlar Mecliste bulunan üyelerin oybirliği ile karara bağlanır.

143. Bakanlar Kurulu, Büyük Millet Meclisini:

1)Prensin arkasında veliaht bırakmadan ölmesi halinde yeni Prensin seçilmesi için toplantıya çağırır. Prensin seçimi, meclis oturumuna katılanların 2/3 çoğunluk kararı ile gerçekleşir.

2)Veliahtın yaşı küçük olduğu durumlarda Naipler, meclisin salt çoğunluğuyla seçilirler.

Bölüm: II

Büyük Millet Meclisinin oluşumu hakkında

144.Büyük Millet Meclisi, doğrudan doğruya halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşur. Bu temsilcilerin sayısı, her iki cinsiyetten on bin nüfuslu her birinden iki temsilci alan Olağan Ulusal Meclis üye sayısının iki katına eşittir. Seçimlerin düzeni için özel bir seçim kanunu çıkarılacak.

145. Başkan, Başkan Yardımcısı ve gerekli sayıda Sekreter, Meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçilir. Seçimden önce de meclisin en yaşlı üyesi başkanlık eder.

146.Büyük Millet Meclisi sadece bu hususları ele almak zorundadır (141-143). Bu nedenle, Anayasa'ya göre toplanıp, kararları tamamlanır tamamlanmaz feshedildi.

147. Bu Anayasanın 87, 90, 92, 93 - 104, 114, 115, 131 ve 132 nci maddeleri Büyük Millet Meclisi için de geçerlidir.

XXI. BÖLÜM
YÜKSEK HÜKÜMET HÜKÜMLERİ HAKKINDA
BAKANLAR VE BAKANLAR KONSEYİ HAKKINDA

148.Yüksek Hükümet Düzenlemeleri ile:

1)Bakanlar Kurulu.

2)Bakanlıklar.

149. Prens'in yüksek denetimi ve rehberliği altındaki yürütme yetkisi (madde 12) Bakanlara ve Konseylerine aittir.

150. Bakanlar Kurulu, tüm Bakanlardan oluşur. Prens tarafından seçilen biri, Konsey başkanlığına atanır.

151. Olağan zamanlardaki genel görevlere ek olarak, aşağıdaki hallerden bazılarında Bakanlar

Kuruluna aşağıdaki hak ve görevler verilir:

1)Velisi olmayan Prens vefat edince, Prensliğin yönetimini Bakanlar Kurulu devralır ve bir ay içinde Büyük Millet Meclisini yeni bir prens seçmek üzere toplar.

2)Bakanlar Kurulu, Prens, ölümü sırasında bir Naiplik atamasa bile, Prensliğin yönetimini devralır.

Vekillerin seçimi için Büyük Millet Meclisi'nin de bir ay içinde toplanması gerekir. (madde 1).

3)Prensin ölümünden sonra dul Prenses boş kalmazsa, o zaman doğum yapana kadar Prensliğin yönetimi Bakanlar Kuruluna aittir.

4)Vekillerden birinin zikredilmesi halinde Bakanlar Kurulu, 2. maddedeki sıraya göre ölenin yerine yeni bir Naip seçmek üzere Büyük Millet Meclisini toplar.

5)Bakanlar Kurulu, bu maddenin 1 ila 4 üncü fıkralarında belirtilen hallerde, Beyliğin idaresini devralmak suretiyle halkın ilânını üstlenir.

6)Bakanlar Kurulu Beyliği yönettiği sürece Bakanları değiştiremez.

7)Bakanlar Kurulu üyeleri, Prensliği geçici olarak yönettikleri zaman, yalnızca bakanlık maaşlarını alırlar.

152. Bakanlar Prens tarafından atanır ve görevden alınır.

153. Bakanlar, aldıkları bütün genel tedbirlerden şehzade ve Millet Meclisi önünde birlikte ve kendilerine emanet edilen kısmın yönetiminde bizzat yaptıkları her şeyden bizzat sorumludurlar.

154. Prens tarafından imzalandığında, verdiği her resmi işlem, ya tüm bakanlar tarafından ya da sadece uygun bakan tarafından da imzalanmalıdır.

155. Ulusal Meclis, bakanları anavatana veya Prens'e karşı ihanet, Anayasayı ihlal, vatana ihanet veya Prensliğe kişisel kazanç için verilen herhangi bir zarardan dolayı mahkemeye teslim edebilir.

156. Mahkeme Bakanına sunulacak teklifler yazılı olarak yapılmalı ve tüm iddiaları birer birer içermeli ve Millet Meclisi üyelerinin en az dörtte biri tarafından imzalanmalıdır.

157. Mevcut üyelerin üçte ikisinin oylarının Mahkeme Bakanına devredilmesi gerekmektedir.

158. Bakanlar, bileşimi özel bir kanunla belirlenen özel bir Devlet Mahkemesinde yargılanır.

159. Prens, Ulusal Meclisin onayı olmadan suçlanan bir bakanı beraat ettiremez.

160. Kanunların uygulanması, Bakanlıklar adı verilen yüksek idari organlara emanet edilmiştir.

161. Altı bakanlık vardır:

1)Dışişleri ve Diyanet İşleri Bakanlığı.
2)İçişleri Bakanlığı.
3)Milli Eğitim Bakanlığı.
4)Maliye Bakanlığı.
5)Adalet Bakanlığı.
6)Savaş Bakanlığı.

162. Her bakanlığın başında bir bakan bulunur.

163. Prens, tüm Hükümet pozisyonlarına kişileri atama hakkına sahiptir.

164. Her memur, Prens'e ve Anayasa'ya sadık kalacağına yemin eder.

165. Her görevli, hizmeti sırasında yaptıklarından sorumlu olacaktır.

166.Hükümet tarafından atanan memurlar, esası ve miktarı özel kanunla belirlenecek bir aylık almaya hak kazanırlar.

XXII. BÖLÜM
ANAYASA'NIN DEĞİŞİKLİK VE REVİZE EDİLMESİ YOLLARINDA

167. Anayasanın değiştirilmesi veya revizyonu için teklifler, kanunların çıkarılmasıyla aynı şekilde yapılır (bkz. 108 ve 109. Maddeler).

168. Yukarıdaki 167 maddede ifade edilen teklifler, Ulusal Meclis üyelerinin üçte ikisinden fazlasının oy kullanması halinde kabul edilmiş sayılır.

169.Büyük Millet Meclisi, 167’nci maddede belirtilen teklifleri görüşmek üzere toplanır.